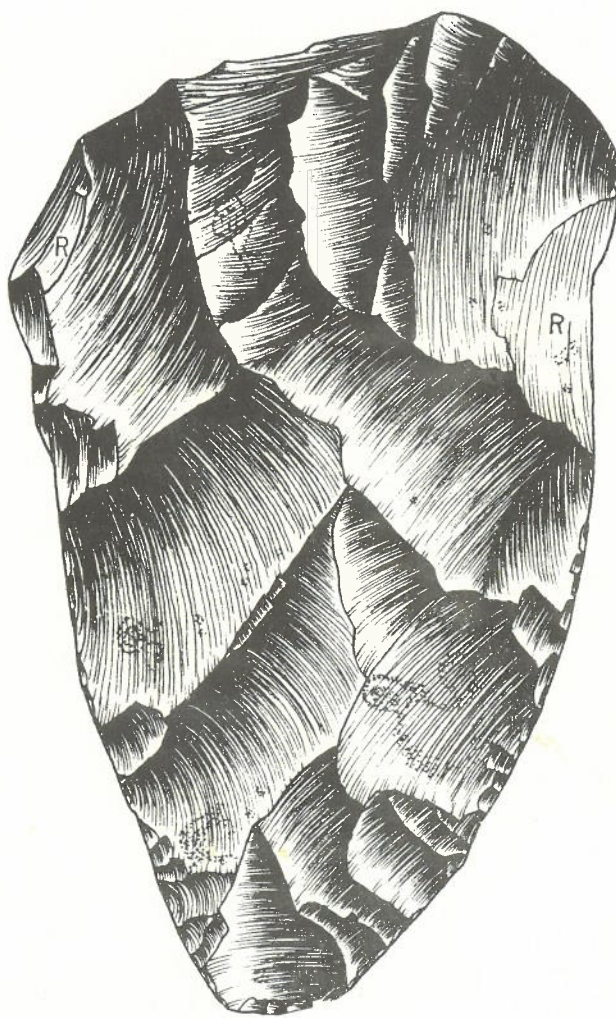

Archaeologische berichten

No. 4

P. H. Kelderman.

ARCHAEOLOGISCHE BERICHTEN

NO. 4.

OMSLAG:

VUISTBIJL (Biface).

Midden-Acheuléen-vindplaats

RHENEN I.

Vinder en Collectie: M. v. BAAREN.

ARCHAEOLOGISCHE BERICHTEN

No.4.

INHOUD:

C.J.H.FRANSSEN en A.M.WOUTERS:

Beknopt voorlopig Rapport over het
Oud-Palaeolithicum in Nederland.
I.Gelderse en Utrechtse Stuwwallen.

TJERK VERMANING:

Een Micro-Mousterien in Drenthe.

A.M.WOUTERS:

Korte voorlopige vondstmelding van een
Micro-Pebble-Industrie in Zuid-Limburg.

A.M.WOUTERS:

Twee spitsen van de Havelterberg.

C.J.H.FRANSSEN:

Nogmaals de hertekaak met ingeschoten
Gravettespits.

REDACTIE:

Mededelingen.

Bennekom / Lent 1978.

Bennekom / Lent

November 1978.

No part of this book may be translated or reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publishers.

Reeds verschenen nummers van de "ARCHAEOLOGISCHE
BERICHTEN".

- No 1. Archaeologisch onderzoek van Stuwwallen in de provincies Gelderland en Utrecht. Herdruk.
Verkrijgbaar door f.7.50 te storten op girorekening 826753 t.n.v. dr.C.FRANSSEN, Groenestr.34.
6721 JC BENNEKOM.
- No 2. De kenmerken van stenen artefacten en steencomposities in het proces tegen TJERK VERMANING.
Artefacten uit de Citrustraditie.
Verkrijgbaar ,voor zover nog voorradig, door f.12.50 te storten op girorekening 826753 t.n.v.dr.C.FRANSSEN Groenestraat 34,
6721 JC BENNEKOM.
- No 3. "STENEN GETUIGEN". Oud-en Middenpalaeolithische Vondsten uit partikulier bezit in Nederland.
Verkrijgbaar door f.17.50 te storten op girorekening 1414214 t.n.v.Natuurhistorisch Museum,Drouwenerzand Gasselterstr.5 b. 9533 PC Drouwen.
- No 4. Zie inhoud van dit nummer.
Te bestellen door f.17.50 te storten op girorekening 826753 t.n.v. dr.C.FRANSSEN, Groenestraat 34.
6721 JC BENNEKOM.

BEKNOPT VOORLOPIG RAPPORT OVER HET
OUD-PALAEOLITHICUM IN MIDDEN-NEDERLAND.

door

C.J.H.FRANSSEN en A.M.WOUTERS.

INLEIDING

In 1938 dacht men (BURSCH, FLORSCHUTZ en VAN DER VLERK, 1938 en BURSCH, 1939) oudpalaeolithische artefacten te hebben ontdekt in Saale-afzettingen bij Wezep. In 1950 kon BOHMERS aantonen, dat het geen door de mens gemaakte werktuigen waren, doch pseudo-artefacten. Tengevolge van de uitspraak van BOHMERS stond men sindsdien zeer sceptisch tegenover het voorkomen van het Oud-palaeolithicum in Nederland.

Sinds de eerste schrijver zich eind 1950 voor goed in Nederland vestigde, kreeg hij grote belangstelling voor de stuwwallen in de provincies Gelderland en Utrecht. Hij geraakte gefacineerd door de toenmalige fraaie profielen in de zandafgravingen en hij stelde de theorie op, dat de middenpleistocene mens evenals in de omringende landen, ook in Nederland moet hebben geleefd en wel op de oevers van de rivieren en meren in het toenmalige landschap.

Met de komst van het landijs in de Saale-ijstijd, werd een groot gedeelte van het "loopvlak" van de middenpleistocene mens weggeschoven en vernietigd. Niet echter de gebieden die werden overdekt door de zij- en eindmorenen van dit gigantische ijspakket en die wij als "De STUWWALLEN" van Midden-Nederland aanduiden. In ontsluitingen van deze stuwwallen kunnen we dus het gestuwde, geplooid en vaak dooreengeschoven oude "loopvlak" van de middenpleistocene (Oudpalaeolithische) mens nog terugvinden en daarmee ook de werktuigen en mogelijke resten van de jachtbuit die hij eens achter liet.

Bijna gelijktijdig kwam de tweede schrijver geheel onafhankelijk tot dezelfde theorie, die hij op een lezing tijdens

de "Brabantse Achaeologische dagen" in Boxtel (1958) met vele kleurendia's toelichtte.

Samen hadden we al in 1952 enige malen van gedachten gewisseld over het nederlandse Palaeolithicum en wij konden toen niet bevroeden, dat wij ruim 25 jaren later onze stuwwallen-theorie bevestigd zouden zien en dat wij die in een verbitterde strijd zouden moeten verdedigen tegen de officiële nederlandse vakarchaeologen.

Onze vondsten werden in 1977 voor het eerst erkend door dr.D.ERDBRINK van de Utrechtse universiteit. In datzelfde jaar publiceerden wij deze eerste vondsten in het nieuwe tijdschrift "Archaeologische Berichten" no.1.(FRANSSEN en WOUTERS,1977). Zowel Prof.D.COLLINS (Londen) als Prof.H.SCHWABEDISSEN (Keulen) schreven ons dat ze het betreffende wetenschappelijk zeer belangrijke archaeologische materiaal in de toekomst gaarne in hun publikaties wilden verwerken. De heren Prof.G.BOSINSKI en Prof.G.CUBUK waren echter de eersten, die openlijk stelling durfden nemen; de laatstgenoemde deed dit zelfs in een nederlandse radio-uitzending.

Zowel BOSINSKI als CUBUK bezochten de afgravingen van Rhenen, Veenendaal en Lunteren en konden zich op de hoogte stellen van de indrukwekkende profielen aldaar. Tijdens hun tweedaagse bezoek bestudeerden zij ook een viertal collecties uit de stuwwallen, waarbij zij zich volledig aansloten bij onze determinaties betreffende cultuurtoewijzing en typologie.

In tegenstelling hiermee determineerde de nederlandse vakarchaeoloog drs D.STAPERT onze vondsten als pseudo-artefacten. "Het is erg moeilijk"-aldus deze deskundige-"maar door de beweging van het ijs zijn de stenen zó tegen elkaar geslagen, dat het lijkt of ze door de mens tot werktuigen zijn geklopt" (Nieuwsblad van het Noorden, d.d.7 maart 1978). In "Elseviers Magazin" van 12 aug.1978 zegt dezelfde archaeoloog: "Een groter probleem bij de beoordeling van de vondsten van AMATEURS als WOUTERS en FRANSSEN, is de betrouwbaarheid van vooral de laatste twee heren....."

Al vanaf 1976 werden de vondsten uit de stuwwallen vele malen gemeld bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.B.), met artefacttekeningen en kleurenfoto's der lagen. In de twee jaar waarin de prachtige profielen in de Greb-

beberg volledig werden weggegraven is er nooit iemand van de nederlandse vakarchaeologen komen kijken. Pas hierna, toen medio 1978 de zandexploitatie in deze groeve werd gestaakt, heeft men ons van de R.O.B. verzocht de INTUSSEN VERDWENEN vondstlagen aan te wijzen. Hieraan hebben wij op 25 sept. 1978 voldaan. Samen met drs W.J van TENT, provinciaal-archaeoloog van Utrecht, bezochten wij een tweetal vindplaatsen en informeerden hem naar best vermogen.

STUWWALLEN

Stuwwallen zijn langgerekte heuvels, die vooral in Gelderland en Utrecht specifiek zijn voor het landschap. Tot in het begin van het Saalien stroomden de Maas en de Rijn met hun zijtakken onder meer door Gelderland en Utrecht en gaven daar het aanschijn aan een met rivierdalen doorsneden landschap. De afzettingen van de rivieren in genoemde periode worden de formaties van Urk en Veghel genoemd al naar gelang de sedimenten van de Rijn dan wel van de Maas afkomstig zijn. De in de stuwwallen aanwezige vuursteen is voor het grootste gedeelte Maassilex, die rechtstreeks of secundair door de Maas werd aangevoerd.

Toen circa 160.000 jaar geleden de temperatuur belangrijk was gedaald, bereikten de van het noord-oosten komende gletsjers ons land. Het geleidelijk dikker wordende ijs bewoog zich aanvankelijk als een gesloten front naar het zuiden. Door het instabiel worden van dit front vormden zich ijslobben, die bekens en stuwwallen deden ontstaan. De maximale dikte van de ijskap wordt door de geologen op 250 tot 300 meter geschat. Tengevolge van de enorme druk zijn de aanwezige formaties opgestuwd; óók de Urk/Veghel-formaties. Het ijs heeft als een bulldozer de aanwezige geologische lagen zijdelings en frontaal omhoog geperst. Deze schoven mogelijk in bevroren toestand als een soort schubben over en in elkaar; soms werden zij zelfs geplooid en door elkaar gekneed.

In de door ons archaeologisch bestudeerde stuwwallen blijken de Midden pleistocene afzettingen van Urk overal aanwezig, terwijl materiaal uit de Veghelformaties waarschijnlijk secundair is afgezet. De mogelijkheid, de artefacten van de Middenpleistocene mens in deze formaties terug te vinden is bijzonder reëel.

Daar de betreffende lagen zijn gestuwd, moeten zij prae- of begin-Saale zijn. EEN JONGERE DATERING IS UITGESLOTEN.

STRATIGRAFIE

LEEM:

Voor het onderhavige onderzoek zijn vooral de leemlagen van belang. De leem is rood of blauw met overgangen tussen beide kleuren. In de oostelijke wand van onze vindplaats Rhenen I hadden wij in 1977 en begin 1978 het geluk de stratigrafie te kunnen bestuderen in een uitzonderlijk fraai profiel, dat over een lengte van meer dan 100 meter was ontsloten. Er bleken daar toen twee leemlaagcomplexen aanwezig te zijn, die van elkaar waren gescheiden door een pakket grof roodachtig zand van uiteenlopende dikte en twee afwisselende zandige lagen met en zonder fijne grinden.

De onderste zeer harde leemlaag noemen wij de OA-HORIZON WEGENS HET VOORKOMEN HIERIN VAN DE ARTEFACTEN VAN HET OUD-ACHEULEEN. Het bovenste complex duiden wij aan als MA-HORIZON WEGENS DE AANWEZIGHEID VAN MIDDEN-ACHEULEEN ARTEFACTEN. Vooral bij de MA-horizon zijn de rode en grijze leem vaak verkneed. Soms ontbreekt de leemlaag volkomen en is alleen de iets lemige laag met "roodzand" en fijne grinden aanwezig (Zie fig. I.).

Ook in Lunteren en op onze vindplaats Rhenen II, kregen wij enige malen de dubbele leemlaag te zien. In de meeste door ons onderzochte profielen was slechts één der beide cultuurdragen- de lagen aanwezig. Dit resulteerde dan onmiddellijk in het wegvallen van artefacten uit de betreffende cultuurtraditie.

In Rhenen I was de bovenste of MA-horizon reeds vóór het begin van ons onderzoek door de bulldozers afgegraven. We verzamelden daar dan ook overwegend artefacten uit de onderste of OA-horizon. Toen in sept. 1977 in de Z-0-hoek van de groeve een

gespaard gebleven horst werd genivelleerd, kwamen ook hier de MA-lagen weer te voorschijn, hetgeen aanleiding werd tot de ontdekking van het geraamte van een bosolifant (*Hesperoloxodon antiquus*) in combinatie met artefacten uit het Midden-acheuléencomplex, zoals vuistbijlen, Levalloisafslagen en kernen (FRANSSEN-WOUTERS, 1978).

In Rhenen II was de situatie nagenoeg omgekeerd. Hier werden vóór ons onderzoek beide lagen afgegraven. Momenteel laat men de diepere lagen intact omdat de steenharde leem voor de kalkzandsteenfabricage onbruikbaar is. Alleen als deze diepere lagen, vaak onder een vrij steile hoek opduiken, worden ze gebroken en verwijderd. Overigens zijn in Rhenen II de lagen meer geplooid en vaker dooreengekneed als in Rhenen I wat de stratigrafie beduidend ingewikkelder maakt.

De situatie verandert in de groeve momenteel van dag tot dag omdat de afbouw in een zeer snel tempo vordert.

Over het ontstaan van de leemlagen en de irreversiebele roodkleuring komen wij in onze in bewerking zijnde volledige publikaties betreffende het Oud- en Middenacheuléen in ons land, nog uitvoerig terug.

OUDERDOM VAN DE ARCHAEOLOGISCHE LAGEN

In tegenstelling tot de vakarchaeologen, hebben de geologen van de Rijks Geologische Dienst onmiddellijk belangstelling getoond voor de vondsten uit de stuwwallen. Samen met de heren J.v.d.STAAY en dr.A.VERBRAECK bezochten wij enige malen de groeve Rhenen I. De heren ZANDSTRA en RUEG van de R.G.D. uit Haarlem namen monsters voor een sedimentpetrologisch onderzoek dat in hun Rapport N°.603 van 25 juli 1978 werd vastgelegd. In Rapport N°.110 van 7 dec.1966 van de zelfde R.G.D. wordt aan nemelijk gemaakt, dat de leemlagen in de groeve van Rhenen I, zijn afgezet in het Holsteinien. Ook in Rapport N°.110, A van de zo juist genoemde dienst komt de heer J.ZANDSTRA tot dezelfde conclusie: "de gestuwde grove afzettingen met leemlagen, plaatselijk door glaciaaltectoniek sterk gestoord, zijn tot de formatie van Urk te rekenen en dateren mogelijk uit het Holsteinien". Er is volgens de R.G.D. geen reden de beide leemvoorkomens een groot verschil in ouderdom toe te kennen. In het meest recente Rapport N°.603 stelt de heer ZANDSTRA, dat de besproken

lagen tot de Formatie van Urk te rekenen zijn."De ouderdom van deze Formatie van Urk is laatste deel Cromerien, Elsterien en Holsteinien; omdat de schelpenfauna te Rhenen een glaciaal lijkt uit te sluiten komen hier het voorlaatste en laatste "Cromer"-interglaciaal en het Holsteinien als mogelijke tijden van vorming in aanmerking."

Gezien de augietrijke associatie van de grindige zanden zou het laatste deel van het "Cromercomplex" niet denkbeeldig zijn. Prof. G. MAARLEVELD, de grote autoriteit op het gebied van het stuwwallenonderzoek, deelde ons in 1977 en 1978 mondeling mede, dat de rode leem van Rhenen I in het Holsteinien is ontstaan.

ARCHAEOLOGISCHE DATERINGEN

De meeste buitenlandse archaeologen (BORDES, 1968; DE SONNEVILLE-BORDES, 1972 en COLLINS, 1976) zijn het er over eens, dat het Clactonien (ons OUD-ACHEULEEN) in het Holsteinien moet worden gesitueerd en het Midden-Acheuléen in de tweede helft van het Holsteinien en het begin van het Saalien. De geologische en archaeologische gegevens behoeven dus niet met elkaar in tegenspraak te zijn.

Wij hebben wel moeite met de visie van de R.G.D. dat de beide leemvoorkomens geen groot verschil in ouderdom zouden hebben.

Op archaeologische gronden is een gelijktijdigheid van het Oud-Acheuléen (Clactonien) en het Midden-Acheuléen (opvatting BORDES), zoals wij dit in Rhenen I en II aantreffen moeilijk denkbaar. Vooral het Midden-Acheuléen (MA-horizon) met Proto-Levallois- en Levalloistechnieken, het voorkomen van gere toucheerde klingen, spits- en klingschavers, boren, bekstekers en geëvolueerde bifaces geeft te denken. O.i. is dit Midden-Acheuléen verwant (gelijk??) met het PLISNIAN (Pleisse-stage) uit de omgeving van Leipzig, zoals dit beschreven werd door R. GRAHMANN (1955) - [CROBERN, ZEHMEN, MARKLEEBERG A, B, C, D EN E]. De bovenaangehaalde vondstcomplexen bij Leipzig hadden een antequem in Elsterafzettingen, terwijl er een postquem was in de vorm van afdekkende lagen van het Saalien. GRAHMANN plaatst zijn "Pleisse-stage" in het vroegste deel van de Saale-ijstijd.

In de stuwwallen van Midden-Nederland is een datering van het Midden-Acheuléen in een vroeg-Saale (Hoogeveeninterstadi-aal) niet uitgesloten, maar een laat-Holstein lijkt ons gezien de stratigrafie waarschijnlijker. Zou ook het Plisnian van Markleeberg niet in het laat-Holstein te plaatsen zijn? In hoeverre is daar een erosie debet aan een niet intakte Holsteininformatie?

Het is moeilijk om bij de beide cultuurtradities uit de stuwwallen "jaartallen" te plaatsen.

Voor het Oud-Acheuléen (Clactonien) kan zeer zeker een phase tussen 250.000 en 200.000 B.P. aangehouden worden. Prof. Bosinski sprak tijdens de RONO-uitzending op 22 juni 1978 van 300.000 B.P. Het Midden-Acheuléen kan dan gedateerd worden tussen 200.000 en 180.000 B.P. (Zie de schematische tijdschaal fig. II)

OUD-ACHEULEEN of CLACTONIEN ?

In onze eerste publicatie over de stuwwallen (FRANSSEN-WOUTERS, 1977) hebben wij in het midden gelaten of de met de Clactontechniek vervaardigde werktuigen uit de stuwwallen al dan niet tot het Clactonien sensu stricto behoren. Gezien de zeer vele nieuwe vondsten is de typologische beoordeling gemakkelijker geworden zodat wij, ook al al gezien de stratigrafie, terecht mogen aannemen, dat in Nederland het Clactonien op meerdere plaatsen is aangetoond.

BREUIL definieerde het Clactonien in 1929 als een cultuur van afslagen met grote brede en gladde restslagvlakken, stompe slaghoeken en geprononceerde slagbulbi. Deze definitie was misleidend omdat er een techniek werd aangeduid die ook in andere cultuurtradities werd toegepast. Daarbij werd gesuggereerd dat het Clactonien uitsluitend afslagwerktuigen zou kennen. Het wordt steeds duidelijker dat in het Clactonien vele kernwerktuigen voorkomen zoals choppingtools, biconical cores en protobifaces die vaak veel gelijkenis vertonen met kleine vuistbijlformen van het Abbevillien.

Het is o.i. daarom beter niet meer van het Clactonien als cultuurtraditie te spreken, maar zowel het Abbevillien als het

Clactonien onder het OUD-ACHEULEEN te rangschikken. Ook OAKLY (1964) zag het Abbevillien reeds als een facies van het Clactonien. Zowel CUBUK als BOSINSKI willen eveneens van het Clactonien als cultuurtraditie af en stellen ook als "overkoepelende" naam OUD-ACHEULEEN voor. Bosinski ziet onze vondsten in de OA-horizon als "Clacton-Killers" (schriftelijke mededeling).

Het begrip CLACTON blijft dan uitsluitend gereserveerd voor een afslagtechniek, die het voorafgaande afslagnegatief als slagvlak gebruikte voor de volgende afslag (alternerende techniek); een techniek die vrijwel de gehele steentijd in gebruik is gebleven.

De artefacten die tot het Oud-Acheuléen behoren zijn tendele in situ geborgen, tendele verzameld langs de steilwanden of bij de zeefinstallatie in de groeve van RHENEN I.

Ze omvatten:

Aambeeldstenen, slagstenen, pebble-tools, kernen, proto-bifaces, primitieve vuistbijlvormen, en afslagen.

Deze laatste kunnen worden onderverdeeld in mantelafslagen, schaven, werktuigen met uithollingen (holschaven), boren enz.

In de figuren III tot en met VII worden enige van de werktuigen uit het artefactencomplex van het Oud-Acheuléen beschreven. Als bijzonder belangrijk in relatie tot het Oud-Acheuléen zijn primitieve bifaces en proto-bifaces (Zie: R.OA.19--R.OA.3--R.OA.4.). Er zijn momenteel uit deze vindplaatsen in totaal al meer dan twintig van deze primitieve bifaces en Proto-bifaces verzameld. Hieronder zijn ook enkele Abbevillientypen van klein formaat. Chopperkernen (Zie: R.OA.17-- en R.OA.18.) zijn zeer algemeen. Ze zijn wigvormig en hebben een golvende snede, zoals ook de choppingtools vaak hebben.

Talrijk zijn artefacten met "Clacton-encoches" en terminale holschaven op clactonafslagen. (Zie: R.OA.11-- en R.OA.12.) Zoals op alle Oud-Acheuléen vindplaatsen komen ook in onze stuwwallen echte choppingtools voor. Merkwaardig, dat de meeste choppingtools uit kwartsieten geslagen werden, terwijl bij de overige artefacten kwartsieten maar sporadisch gebruikt werden. Zowel het puntvormig-driekantige (R.OA.1.) als het iets discoïde type (R.OA.2.) zijn vertegenwoordigd.

Er zijn uit de OA-horizon van Rhenen I, Rhenen II (Quintellooien) en Lunteren al meer dan 1200 artefacten geborgen uit het Oud-Acheuléen. In onze in bewerking zijnde publikatie willen wij een meer uitvoerige analyse van deze vondsten geven, aangevuld met vele tekeningen en tabellen.

MIDDEN-ACHEULEEN (PLISNIAN of PLEISSE-STAGE).

Zoals bij de stratigrafie reeds gezegd, bevinden zich boven de OA-horizon, enige afwisselend zandige lagen met en zonder fijne grinden van uiteenlopende dikte.

Hierboven is op sommige plaatsen in Rhenen I en II, en ook in Lunteren, eveneens een archaeologisch niveau aanwezig dat ofwel in een vaak verkneede laag van niet harde, rode en grijze leem, ofwel in een rode fijngrindige en grofzandige laag te situeren is.

Ook dit lagenpakket is zeer waarschijnlijk in een interglaciaal (of interstadiaal?) afgezet. Het meest waarschijnlijk is dit het einde van het Holstein (Elster-Saale tussen-ijstijd) geweest. Een voorkomen in het Hoogeveen-interstadiaal van de Saale-ijstijd is op archaeologische gronden eveneens mogelijk. De vraag blijft dan wel of de temperatuur hoog genoeg was om het oxydatieproces van de leemlagen op gang te kunnen brengen. Daar de archaeologische traditie uit de betreffende MA-horizon tot het Midden-Acheuléen behoort is een hogere ouderdom dan eind-Holstein wel uitgesloten. Wel kunnen we in de plooiing van deze MA-horizon een postquem zien, zodat deze Midden-Acheuléen traditie van vóór de Saale-ijsbedekking moet dateren (dus vóór 170.000 BP). Zie tabel in figuur II.

Het Midden-Acheuléen is de laatste phase van het Oud-Palaeolithicum; het onderscheidt zich van het Oud-Acheuléen door de fijnere afgewerkte bifaces en door de intrede van de proto-Levallois- en Levalloistechniek. Prof. BOSINSKI is de technologisch-kulturele indeling toegedaan en laat daarom bij het verschijnen van de Levallois-kernpreparatie het Jong-Acheuléen en daarmee het Midden-Palaeolithicum beginnen. Het Jong-Acheuléen overleeft hierbij een lange ijstijd en twee interglacia-

len. Prof. BORDES legt de grens tussen Oud- en Middenpalaeolithicum in het Saalien (Chronologische opvatting). Technologisch-kultureel zouden wij de MA-horizon- dus volgens BOSINSKI -al Jong-Acheuléen kunnen noemen.

In onze in bewerking zijnde publicatie, willen wij terugkomen op de nagenoeg gelijktijdige vondsten uit Engeland, Frankrijk en Oost-Duitsland, vooral op de door COLLINS (1969 en 1976) beschreven Northfleet Stage met veel Levalloisafslagen en schildkernen en betrekkelijk weinig vuistbijlen. In deze relatie lijkt ons Midden-Acheuléen nog het meest op het PLISNIAN (Pleisse-stage) dat GRAHMANN (1955) beschrijft uit de omgeving van Leipzig. Zowel COLLINS als GRAHMANN plaatsen de door hen beschreven vondsten in het begin van het Saalien en baseren zich hierbij op de fauna, die veel meer aan de koude is aangepast dan de typische "Hesperoloxodon antiquus-fauna" van het Oud-Acheuléen (Clactonien) tijdens het Holsteinien.

Het is waarschijnlijk, gezien de gesloten vondst van een dergelijke bosolifant met Midden-Acheuléen-werktuigen (FRANSSEN-WOUTERS, 1978), dat deze cultuurtraditie in Nederland reeds zijn intrede heeft gedaan vóór de koude van de naderende Saale-ijs-tijd voelbaar begon te worden.

Het Midden-Acheuléen kent reeds een grote verscheidenheid aan artefacten. Behalve de nu minder frequent optredende "pebble-tools" vinden we ook kernwerktuigen in de vorm van kleinere en grotere vuistbijlen en "Keilmesser" van het Bocksteintype (biface à dos long).

Er zijn een tiental bifaces gevonden, waarvan een drietal in situ (Zie fig. X:R.MA.23 en fig. XI:R.MA.44.) Typisch zijn enige kleinere bifaces die aan de ventrale zijde nagenoeg onbewerkt zijn. Dit type is ook in Markleeberg aanwezig.

De afslagen zijn zowel in de Clacton- als in de Levalloistechniek geslagen.

Een typische Levalloiskern is afgebeeld op fig. IX:R.MA.39. Afslagen in deze techniek op fig. VIII:R.MA.34--fig. IX:R.MA.36 en 37.--fig. X:R.MA.21, die als rugmes werd gebruikt en R.MA.41 die tot spitsschaaf werd bijgeretoucherd.

Zeer opvallend zijn de vele prachtige, vaak zeer nadrukkelijk

bijgeretoucheerde klingen (Zie fig.VIII:R.MA.32 en 33.) en de spitsvormen als afgebeeld op fig.VIII:R.MA.30.De boor fig.VIII:R.MA.31 werd door de heer THOE SCHWARZENBERG uit de MA-horizon in situ geborgen.

Verder zijn opvallend verschillende perçoir-bekstekers zoals afgebeeld in fig.XI:R.MA.42 en 43.GRAHMANN (1955) beschrijft deze artefacten als awls (priemen).

Al de beschreven artefacten zijn ook bekend uit de vindplaatsen die GRAHMANN tot zijn PLISNIAN (Pleisse-stage) rekent. Bij de uitwerking der diagrammen zal moeten blijken,in hoe verre de verwantschap met deze "Markleeberg-groep" hard te maken is.

Nadat de ijskap zich verder zuidwaarts had verplaatst moest de Midden-Acheuléen-mens het veld ruimen..... Kort daarna werd de noordelijke helft van ons land met sneeuw en ijs bedekt en ontstonden de stuwwallen onder druk van de enorme ijsmassa's.

DE DOOR DE MENS VAN HET OUD-EN MIDDEN-ACHEULEEN ACHTERGELATEN WERKTUIGEN OP DE OEVERS VAN DE RIVIEREN EN MEREN WERDEN TOEN IN DE STUWWALLEN OPGESLOTEN.....

Door onze onderzoekingen en vondsten is het mogelijk geworden de witte plekken weg te werken,die Nederland vertoonde op de archaeologische verspreidingskaarten van het Oud-Palaeolithicum in Noord-Europa.

Jammer,dat men twee jaar lang onze vondsten dood zweeg,verdacht maakte,negeerde.... en de prachtige profielen door de graafmachines liet vernielen.

Zeer veel gegevens van internationale wetenschappelijke betekenis zijn zo voor goed verloren gegaan.....

LITERATUUR

- BOHMERS, A., Over eolithen uit het Onder-Pleistoceen. *Geologie en Mijnbouw*, 12, 1950 p.45-46.
- BORDES, F., *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*. Bordeaux, 1961.
- BORDES, F., Aan de wieg van de mensheid. *Wereldakademie*, W. de Haan en J.W. Meulenhof, 1968.
- BOSINSKI, G., Abschlüge mit fazettierter Schlagfläche in mittelpaläolithische Funden. *Fundb. aus Schwaben*, NF 17, 1965 p.5.
- BOSINSKI, G., Die Mittelpaläolithischen Funde im westlichen Mitteleuropa. *Fundamenta*, Reihe A Band 4, 1967.
- BOSINSKI, G., L'Acheuléen en Europe centrale du Nord. *Nice. Colloquium X L'évolution de l'Acheuléen en Europe* 1976 p.53-64.
- BREUIL, H., Les industries à éclats du Paléolithique ancien, I. Le Clactonien. *Préhistoire*, Paris I, 1932.
- BURSCH, F.C., FLORSCHUTZ, F., en VLIERK van der, I.M., An early palaeolithic site on the northern Veluwe. *Proc. Kon. Acad.-Wet.* XLI no 8, 1938 p.909-920.
- BURSCH, F.C., Die vorneolithische Kulturen in die Nederlanden. *Geologie en Mijnbouw* I, 1939 p.17-35.
- COLLINS, D.M., The geography of european lower palaeolithic. *Colloquium X. L'évolution de l'Acheuléen en Europe*. Nice 1976. p.156-165.
- Collins, D.M., Das Altpaläolithicum in England. *EAZ. ETHNOGR.-ARCHäol.* 18, 1977 p.63-71.
- CUBUK, G.A., Die altpaläolithische Basisschicht der Fundstelle Carrière Hélin bei St. Symphorien, Province de Hainaut (Belgiën). *Grabung* 1972-1974. *Nice. Colloquium VIII* 1976 p.124-152.
- ETZOLD, F., Beiträge zur Kenntnis der Steinzeit bei Leipzig und bei Merseburg. *S.N.G. Leipzig Jg* 43-44, 1918.
- FRANSSSEN, C.J.H. en WOUTERS, A.M. *Archaeologisch Onderzoek van Stuw- wallen in de provincies Gelderland en Utrecht. Archaeologische Berichten* I, 1977.
- FRANSSSEN, C.J.H., en WOUTERS, A.M., Kort bericht over een recent gevonden skelet van de bosolifant in relatie met het Midden-Acheuléen. *Westerheem*, 1978, p.13-19.
- GRAHMANN, R., The lower palaeolithic site of Markleeberg and other comparable localities near Leipzig. *Philadelphia* 1955.
- MUSCH, J.E., en WOUTERS, A.M., Oud- en Middenpalaeolithische vondsten uit particulier bezit in Nederland. *Archaeologische Berichten*, III, 1978.
- SONNEVILLE DE-BORDES, D., *La préhistoire moderne*. Deuxième édition, Périgueux, 1972.
- WIJMER, J., *Lower palaeolithic archaeology in Britain*. London 1968. p.1-429.
- WIJMER, J., Clactonien and Acheulian Industries in Britain-Their chronology and significance. In: *Proc. Geol. Ass.* 85, 391-421. London, 1974.
- WOUTERS, A.M., Oud- en Middenpalaeolithische werktuigen uit de "Citrustraditie". *Archaeologische Berichten*. II, 1978.
- ZAGWIJN, W.H., en STAALDUINEN VAN, C.J., Toelichting bij geologische overzichtskaarten van Nederland. *Rijksgeologische Dienst*. Haarlem. Tussenvoeging:
- OAKLEY, KENNETH, P., *Frameworks for dating fossil man*. London, 1964.

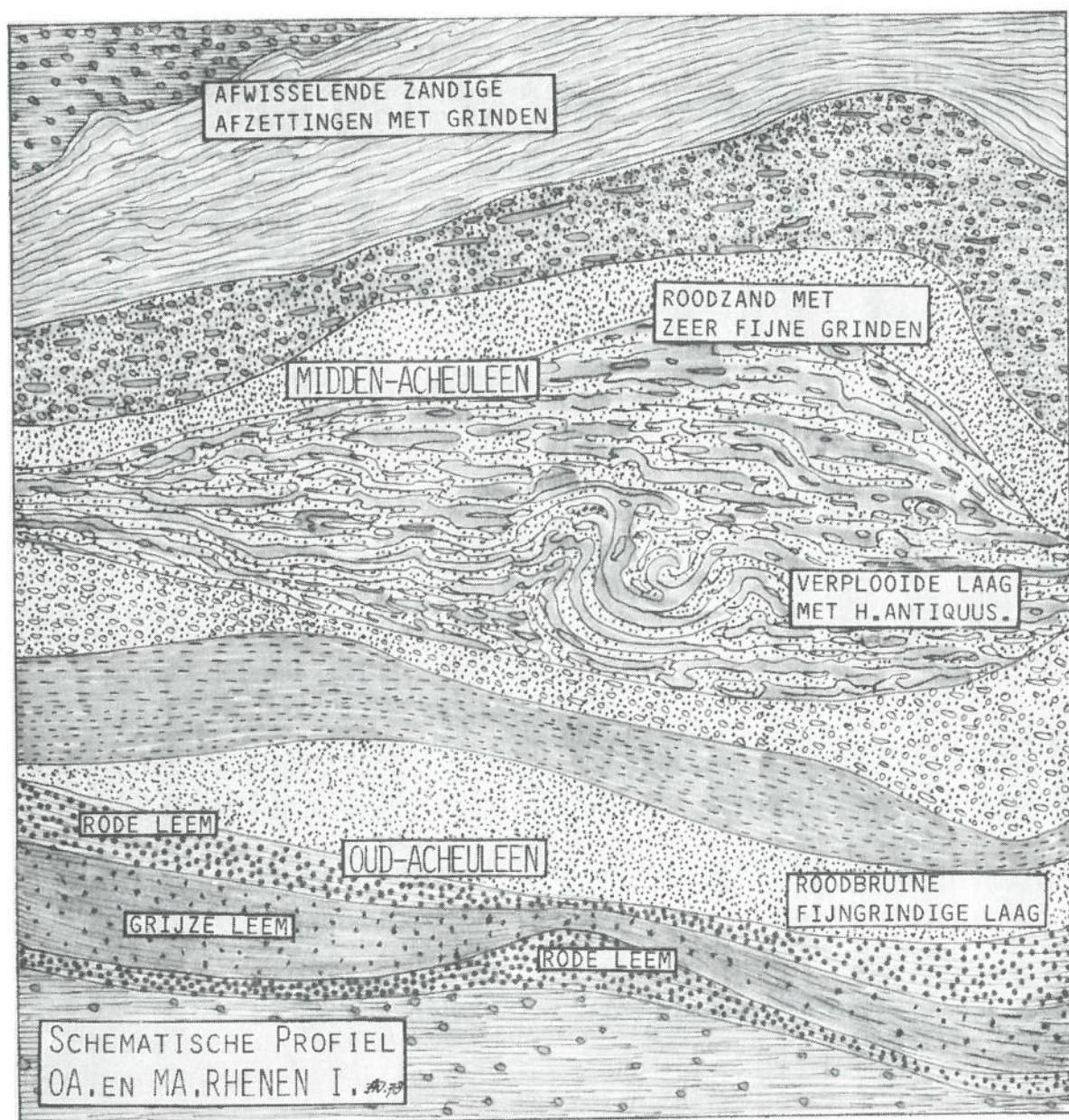

FIG.1.

DE OA-(=OUD-ACHEUL) HORIZON, BESTAAT MEESTAL UIT EEN COMPLEXE ZEER HARDE LEEMLAAG VAN AFWISSELEND RODE, GRIJZE EN OPNIEUW RODE LEEM, OVERDEKT DOOR EEN FIJNGRINDIGE EN ROODZANDIGE LAAG. DE ARTEFACTEN UIT HET OUD-ACHEUL BEVINDEN ZICH, VOORZOVER IN SITU GEBORGEN, SLECHTS IN DE BOVENSTE RODE LEEM EN DE ROODBRUINE AFDEKKENDE ZANDLAAG.

DE MA-(=MIDDEN-ACHEUL) HORIZON BESTAAT SOMS UIT EEN NIET HARDE VAAK VERPLOOIDE LEEMLAAG, DANWEER UIT EEN IETS LEMIGE ROODZAND-LAAG MET ZEER FIJNE GRINDEN. VOORAL UIT DE LAATSTE LAAG WERDEN AL MEERDERE ARTEFACTEN UIT HET MA (PLISNIAN) IN SITU GEBORGEN.

SCHEMATISCHE TIJDSCHAAL.

TIJDPERK	JAREN GELEDEN	KULTUURPERIODEN en GRONDSOORTEN	
POST-GLACIAAL	ca. 10.000-heden	MESOLITHICUM, NEOLITHICUM t/m RECENT. (1)	
Koudegolf ALLERØD	11.800-11.000	Dekzand, cryoturbatie. TJONGEREN (2)	Laatste IJSTIJD. WEICHSEL of WURM-glaciaal. ook wel: TUBANTIEN
Koudegolf BØLLING	12.400-12.000	Dekzand, cryoturbatie. HAMBURGLEN (3)	
Koudegolf DENEKAMP	32.000-29.000	Dekzand, cryoturbatie. PERIGORDIEN (4)	
Koudegolf HENGEL	39.000-37.000	Dekzand/keizand, cryoturbatie. LAAT-MOUSTERIEN (5)	
Koudegolf MOERSHOOFD	50.000-43.000	Keizand/verwering, cryoturbatie. MOUSTERIEN (6)	
Koudegolf BRØRUP	60.000-57.000	Keizand/verwering, cryoturbatie. MOUSTERIEN (7)	
Koudegolf AMERSFOORT	67.000-65.000	Keizand/verwering, cryoturbatie. MOUSTERIEN (8)	
Koudegolf		Keizand/verwering, cryoturbatie.	
EEM II Koudegolf	90.000-70.000	MOUSTERIEN van ACHEUL TRADITIE-A. (9)	
EEM I	150.000-90.000	Keizand/verwering, cryoturbatie. LAAT-ACHEUL/LAATSTE CLACTON (10)	
Koudegolf BANEGA	165.000-160.000	Keileem-vergletsing. LAAT-ACHEULEEN (11)	VOORLAATSTE IJSTIJD. (Urk II) (SAALE-of RISS-glaciaal.) Ook wel: DRENTHIEN.
Koudegolf HOOGVEEN	185.000-180.000	Zand en grind, riviertransport. Midden-ACHEULEEN-CLACTONIEN (12)	
Koudegolf		Zand en grind, riviertransport.	
HOLSTEIN	250.000-200.000	CLACTONIEN-ACHEULEEN. (13)	
Koudegolf (ELSTER-COMPLEX)	400.000-250.000	Potklei, fijn zand, verspoeling, leem, vergletsjering, zand en grind, riviertransport.	MINDEL-RISS-INTERGLACIAAL (Urk II) (ELSTER-of MINDEL-GLACIAAL) Formaties van PEEL.
CROMER-COMPLEX.	----- 400.000	VROEGSTE ACHEUL-VROEG CLACTON. (14)	3 GLACIALEN en 4 INTERGLACIALEN (Urk I)

(9)=Waarschijnlijk Hoogersmilde, Hijken, Eemster etc. (10)=Waarschijnlijk WIJNJETERP en DROUWEN.
(13)=Oud- en Midden-Acheuléen.

FIG. II.

VINDPLAATS: RHENEN.

OUD-ACHEULEEN HORIZON.

R.OA.1. CHOPPINGTOOL.

DRIEZIJDIG TOEGESLAGEN TOT EEN PUNTVORMIG KERNWERKTUIG.

KWARTSITISCHE ZANDSTEEN (PEBBLE).

HET WERKTUIG HEEFT AFGERONDE RIBBEN EN LICHTE OPLOSSINGSVERSCIJNSELEN.

HET IS AFKOMSTIG UIT DE RODE HOLSTEINLAAG.

LENGTE: 53 MM. BREEDTE: 54 MM. DIKTE: 31 MM. GEWICHT: 85 GRAM.

VINDER: A. WOUTERS. COLLECTIE: C. FRANSSEN.

R.OA.2. CHOPPINGTOOL.

DEZE PEBBLE WERD GESLAGEN UIT EEN GLADDE KWARTSITISCHE ROLSTEEN. DE RIBBEN VERTONEN OPLOSSINGSVERSCIJNSELEN EN ZIJN IETS AFGEROND. HET BIFACIAAL BEWERKTE ARTEFACT IS EEN OVERGANG NAAR EEN DISCOIDE BIFACE.

HET ARTEFACT KWAM UIT EEN ROODBRUINE MATRIX-BLOK, OOK HERKENBAAR IN HET PROFIEL (ONDER-HOLSTEIN).

LENGTE: 59 MM. BREEDTE: 62 MM. DIKTE: 33 MM.

VINDER EN COLLECTIE: A. M. WOUTERS.

R.OA.3. BIFACE. (FICRON)

DONKERBRUIN GEPATINEERDE VUURSTEEN MET SILICAGLANS. DE UITSTEKENDE RIBBEN ZIJN AFGESLEPEN, DE DIEPERLIGGENDE NOG VRIJWEL SCHERP. HET ARTEFACT IS ZEER DUIDELIJK MET DE CLACTONTECHNIEK VERVAARDIGD.

DEZE KLEINE, ZEER PRIMITIEVE BIFACES ZIJN ER TOT NU TOE EEN ZESTAL IN DE OUD-ACHEULLAAG (CLACTON) VAN RHENEN VERZAMELD. ZE ZIJN EEN LOGISCHE ONTWIKKELING UIT DE CHOPPERCORE. *

LENGTE: 74 MM. DIKTE: 29 MM. BREEDTE: 45 MM. GEWICHT : 78 GRAM.

VINDER: D. LIEUWEN. COLLECTIE: C. FRANSSEN.

* SOMS ZIJN DEZE BIFACES GESLAGEN OP EEN ZWARE CLACTONAFSLAG, ZOALS BIJVOORBEELD R.OA.19.

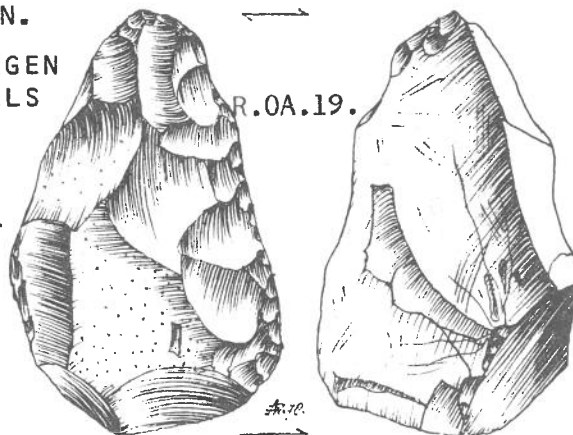
R.OA.19. BIFACE (FICRON)

DONKERBRUINE SILEX MET SILICAGLANS EN AFGESLETEN RIBBEN.

OP DE VENTRALE ZIJDE BEVINDEN ZICH ZEER VEEL FIJNE KRASJES.

L: 55 MM. BR: 35 MM. DIKTE: 19 MM. SLAGHOEK: 120°.

COLLECTIE: C. FRANSSEN.

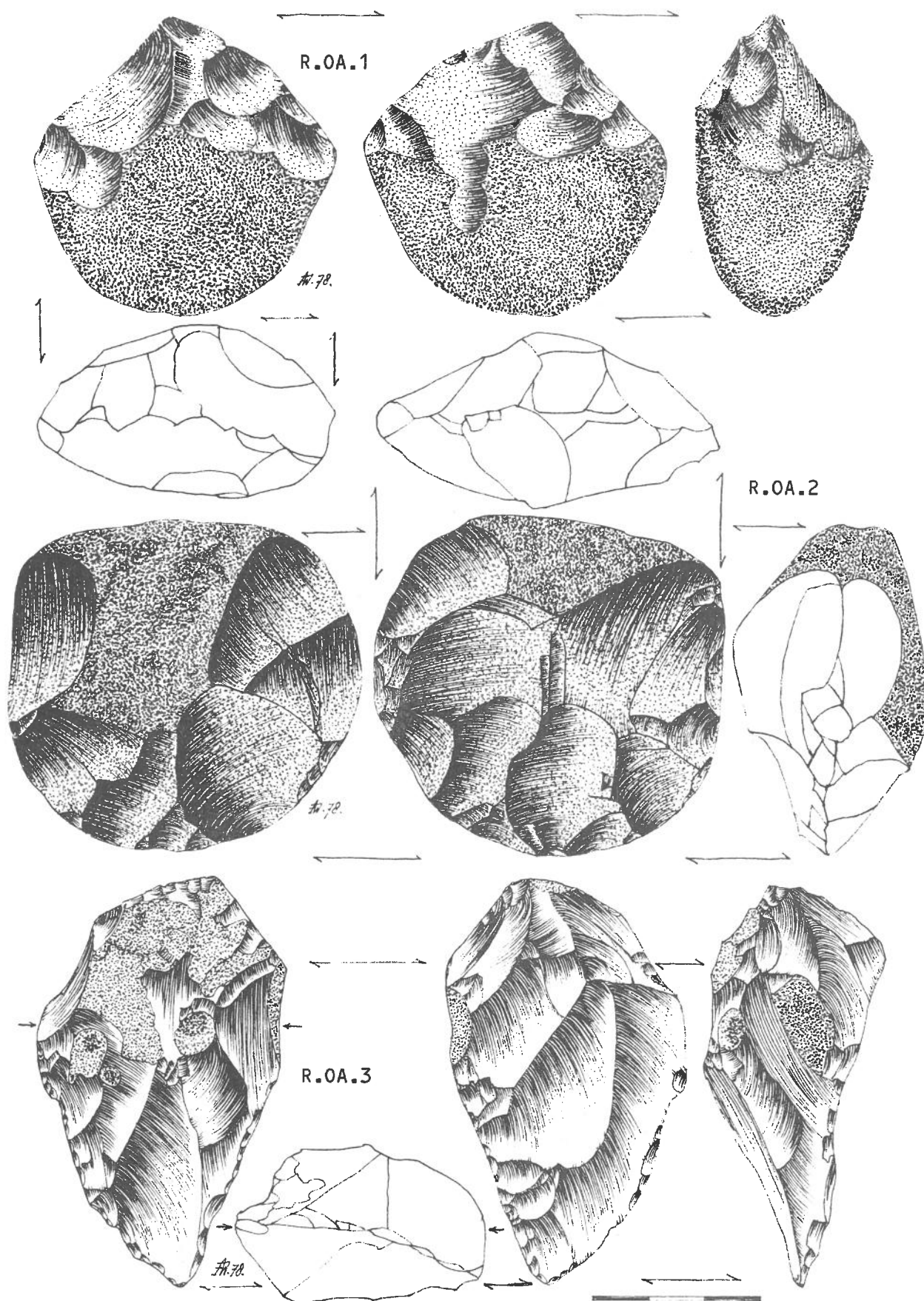

FIG.III.

RHENEN. OA-HORIZON.

VINDPLAATS: RHENEN.

oud-acheuleen horizon.

R.OA.4. PROTO-BIFACE.

GRIJZE SILEX MET VLEKKERIG BRUINE PATINA EN LICHTSILICA-COATING.

HET ARTEFACT HEEFT RECENTE BESCHADIGINGEN DOOR TRANSPORT OP DE ZEEFINSTALLATIE. OP DE DORSALE ZIJDE ZIJN SPORADISCHE KRASJES ZICHTBAAR (SCHEMATISCH GETEKEND). ENKELE RIBBEN VERTONEN SLIJPSPOREN MET KRASJES; ANDERE ZIJN VOLKOMEN SCHERP.

DEZE "ATYPISCHE BIFACES" ZIJN VAN MEERDERE CLACTONVINDPLAATSEN BEKEND. (VGL. CUBUK, 1976, PAG. 145).

LENGTE: 101 MM. BREEDTE: 64 MM. DIKTE: 29 MM.

VINDER: D. LIEUWEN. COLLECTIE: C. FRANSSEN.

R.OA.5. RACLOIR CONCAVE.

(HOLSCHAAF OP CLACTONAFSLAG.)

VUILBRUINE SILEX MET DOFFE SILICA-COATING EN INTENSE OPLOSSINGSVERSCHEENINGEN. VOORAL DE RIBBEN EN DE VENTRALE ZIJDE HEBBEN SLIJPINGSSPOREN EN KRASJES (OP TEKENING SCHEMATISCH AANGEGEVEN).

HET ARTEFACT HEEFT EEN STEILE EINDRETOUCHE. IDENTIEKE WERKTUIGEN ZIJN VOORAL VAN ENKELE ENGELSE CLACTONVINDPLAATSEN BEKEND.

LENGTE: 65 MM. BREEDTE: 72 MM. DIKTE: 20 MM. SLAGHOEK: 124°.

VINDER EN COLLECTIE: C. FRANSSEN.

R.OA.6. RACLOIR CONVEXE.

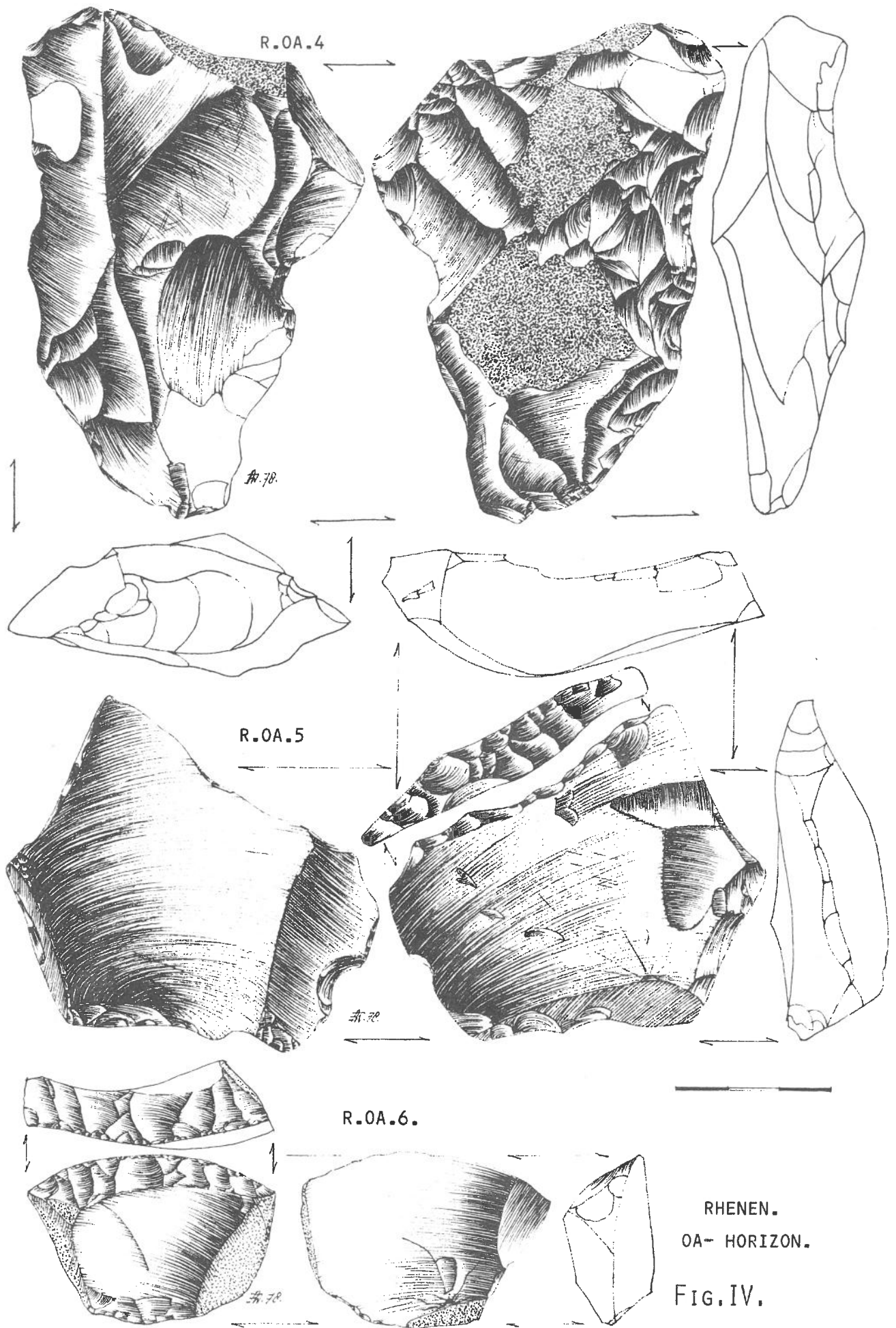
(CONVEXE SCHAAF OP CLACTONAFSLAG).

GRIJSGEVLEKTE SILEX MET ZEER LICHTSILICA-PATINERING.

HET ARTEFACT MAAKT EEN ERG VERSE INDRIUK. DE SCHAVERRETOUCHE IS VOOR DE CLACTONTECHNIEK UITZONDERLIJK FRAAI.

LENGTE: 38 MM. BREEDTE: 47 MM. DIKTE: 12 MM. SLAGHOEK: 130°.

VINDER EN COLLECTIE: A. WOUTERS.

R.OA.7.
CLACTON-AFSLAG.

BRUIN-GEPATINEERDE MAASSILEX MET ZWARE SILICA-GLANS. ER IS VENTRAAL ENIGE LICHTGE BRUIKSRETOUCHE AAN DE SPITS, DIE EEN GEBRUIK ALS BOOR KAN VERKLAREN.

LENGTE: 63 MM. BREEDTE: 48 MM. DIKTE: 17 MM. SLAGHOEK: 130° .
VINDER EN COLLECTIE: C. FRANSSEN.

R.OA.8.
RACLOIR CONCAVE (HOLSCHAAF).

LICHTBRUIN GEPAATINEERDE SILEX MET LICHTSILICA-GLANS. VENTRAAL ZIJN ENIGE KRASJES.

DISTAAL WERD AAN DEZE CLACTONAFSLAG EEN HOLSCHAAF GERETOUCHEERD.
LENGTE: 42 MM. BREEDTE: 38 MM. DIKTE: 16 MM. SLAGHOEK: 110° .
VINDER EN COLLECTIE: A. M. WOUTERS.

R.OA.9.
RACLOIR DÉJÉTÉ (SPITSSCHAUER).

GRIJZE MAASSILEX MET BRUINE PATINA EN LICHTSILICA-GLANS. VENTRAAL HEEFT HET ARTEFACT HONDERDEN NIET RECENTE KRASSEN EN KRASJES, TENDELE EVENWIJDIG, TENDELE KRIS-KRAS DOOR ELKAAR VERLOPEND. (OP DE TEKENING IS EEN KLEIN GEDEELTE SCHEMATISCH AANGEGEVEN.) DE KRASSEN ZIJN ONTSTAAN NA HET GEREEDKOMEN VAN HET ARTEFACT EN WIJZEN OP VER-SCHUIVINGEN OP OF IN DE BODEM, MOGELIJK ONDER PERMAFROST-OMSTANDIGHEDEN. OOK TIJDENS DE PLOOIINGEN IN DE SAAL-IJSTIJD IS EEN DERGELIJKE BEKRASSING GOED MOGELIJK GEWEEST. EEN VRIJ GROOT AANTAL ARTEFACTEN UIT DE CONCENTRATIES RHENEN-OA EN RHENEN-MA, HEBBEN DEZE KRASSPOREN. DEZE CLACTONAFSLAG WERD BIJGERETOUCHEERD TOT EEN SPITSSCHAUER, DIE MOGELIJK OOK ALS BOOR IS GEBRUIKT.

LENGTE: 58 MM. BREEDTE: 34 MM. DIKTE: 12 MM. SLAGHOEK: 110° .
SCHRABBERHOEK: 85° .
VINDER: D. LIEUWEN.
COLLECTIE: C. FRANSSEN.

R.OA.10.
RACLOIR CONVEXE (CONVEXE SCHAAF).

ZWART-GRIJZE MAASVUURSTEEN, ZONDER PATINA EN MET LICHTSILICA-COATING. DEZE CLACTONAFSLAG WERD BIJGERETOUCHEERD TOT EEN CONVEXE ZIJSCHAUER. SINISTROLATERAAL IS EEN RECENTE BESCHADIGING.

LENGTE: 70 MM. BREEDTE: 34 MM. DIKTE: 20 MM. SLAGHOEK: 125° .
SCHRABBERHOEK: 68° .
VINDER: A. WOUTERS, JR.
COLLECTIE: A. WOUTERS.

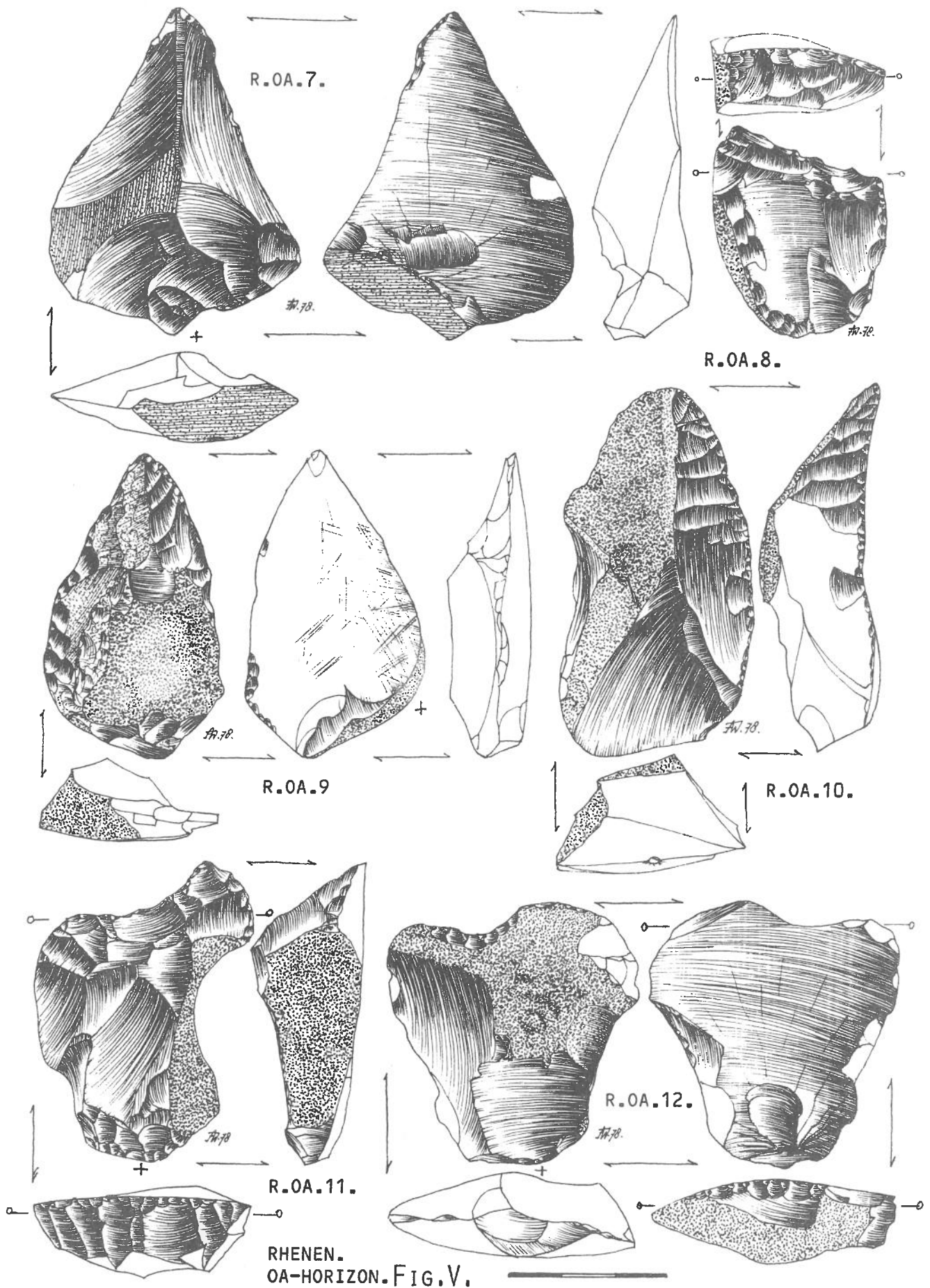
R.OA.11.
RACLOIR CONCAVE (HOLSCHAAF).

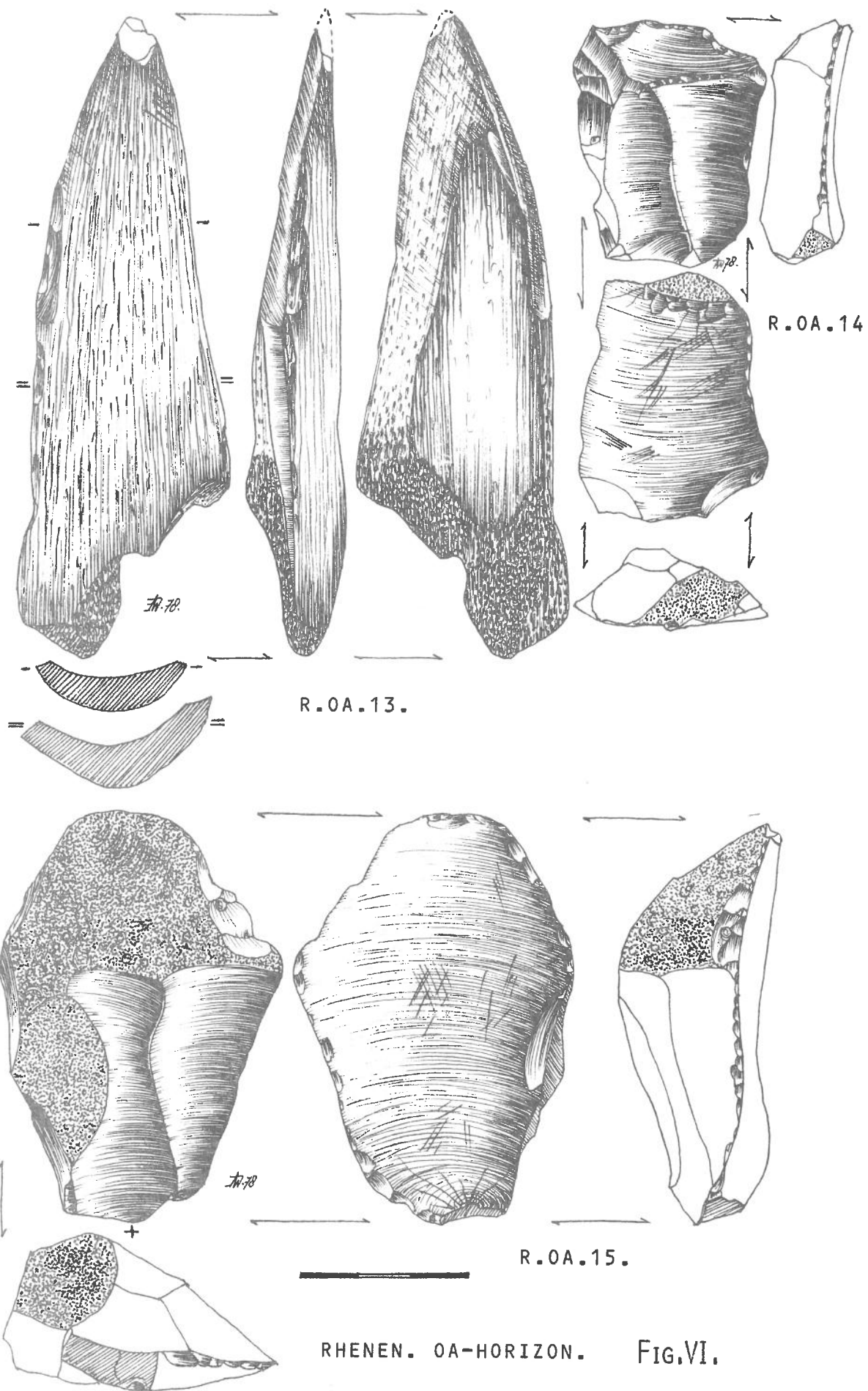
ZWARTE MAASSILEX MET INTENSE SILICA-GLANS. DE MEEST GEPRONONCEERDE RIBBEN EN DE SLAGBULBUS VERTONEN AFSLIJTINGSVER-SCHIJNSELEN. OP DEZE CLACTONAFSLAG WERD TERMINAAL EEN HOLSCHAAF GERETOUCHEERD EN RECHTS TERMINAAL EEN BEKSCHAAF (À MUSEAU).

LENGTE: 56 MM. DIKTE: 20 MM. BREEDTE: 42 MM. SLAGHOEK: 130° . SCHAUERHOEK: $70-80^{\circ}$.
VINDER EN COLLECTIE: A. WOUTERS.

R.OA.12. RACLOIR CONCAVE (HOLSCHAAF).

ZWART -GRIJZE MAASVUURSTEEN MET SILICAGLANS. ER ZIJN DIVERSE RECENTE BESCHADIGINGEN. LENGTE: 50 MM. BREEDTE: 48 MM. DIKTE: 15 MM. SLAGHOEK: 120° .
VINDER: MEVR. P. WOUTERS-V. KEMPEN. COLLECTIE: A. WOUTERS.

R.OA.16.

CLACTONAFSLAG.

DONKERGRIJZE MAASSILEX.BLAUW-GRIJS GEVLEKTE PATINA,OPLOSSINGS-
VERSCHIJSSELEN EN ZWARE SILICA-GLANS.

VENTRAAL VELE EVENWIJDIG DAN WEL KRIS-KRAS VERLOPENDE KRASJES.
(OP DE TEKENING SCHEMATISCH WEER GEGEVEN OP DE NIET GEARCEER-
DE VENTRALE ZIJDE).

LENGTE:73 MM. BREEDTE:62 MM. DIKTE: 21 MM.

SLAGHOEK:130°. GEWICHT:105 GRAM.

VINDER EN COLLECTIE: A.WOUTERS.

R.OA.17.

CHOPPER-KERN. (CHOPPER-CORE).

BRUIN-GRIJZE GEVLEKTE SILEX MET BRUINE PATINA EN LICHTS SILICA-
GLANS.

DE KERN WERD ALZIJDIG BEWERKT. DE MEESTE AFSLAGEN WERDEN ALTER-
NEREND VAN DE PROXIMALE ZIJDE UIT VERWIJDERD.ER ONTSTOND DAAR-
DOOR EEN WIGVORMIGE CHOPPINGTOOL MET EEN GOLVENDE BASALE WERK-
KANT.

DEZE ARTEFACTEN ZIJN VOORAL ZEER ALGEMEEN IN DE ENGELSE OUD-
ACHEULEEN (= CLACTONIEN) TRADITIE.OOK IN RHENEN I ZIJN ZE NIET
ZELDZAAM.

LENGTE:53 MM.BREEDTE:61 MM.DIKTE:37 MM. GEWICHT:125 GRAM.

VINDER EN COLLECTIE:A.WOUTERS.

R.OA.18.

CHOPPER-KERN. (CHOPPER-CORE).

GRIJZE MAASSILEX MET GELIG-BRUINE PATINA EN LICHTS SILICA-
GLANS.

DE MEEST UITSTEKENDE RIBBEN VERTONEN SLIJPINGSSPOREN EN ZIJN
DAARDOOR AFGEROND.DE AFSLAGEN WERDEN VAN ALLE ZIJDEN UIT VER-
WIJDERD VAN DE KERN.

DE RESTKERN WERD WAARSCHIJNLIJK ALS CHOPPINGTOOL GEBRUIKT.
DIT ARTEFACT IS DE EERSTE CHOPPER-KERN DIE OP DE VINDPLAATS
RHENEN I WERD GEVONDEN.

LENGTE:45 MM. BREEDTE: 81 MM. DIKTE: 52 MM.GEWICHT:160 GRAM.

VINDER:ANTON WOUTERS JR.

COLLECTIE:A.WOUTERS.

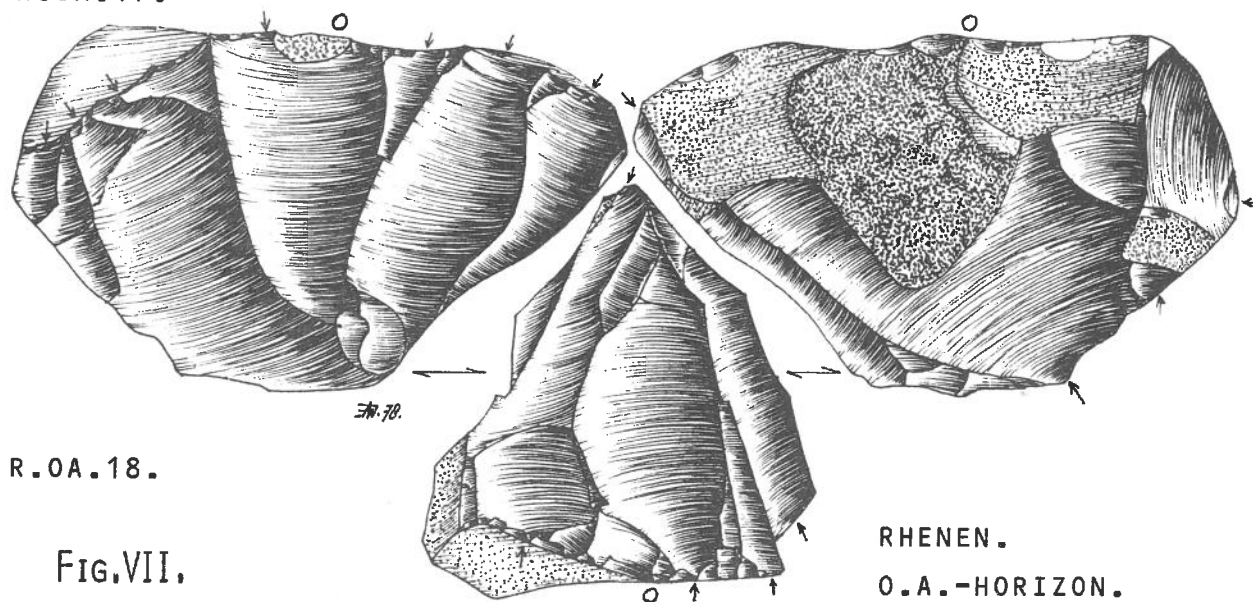
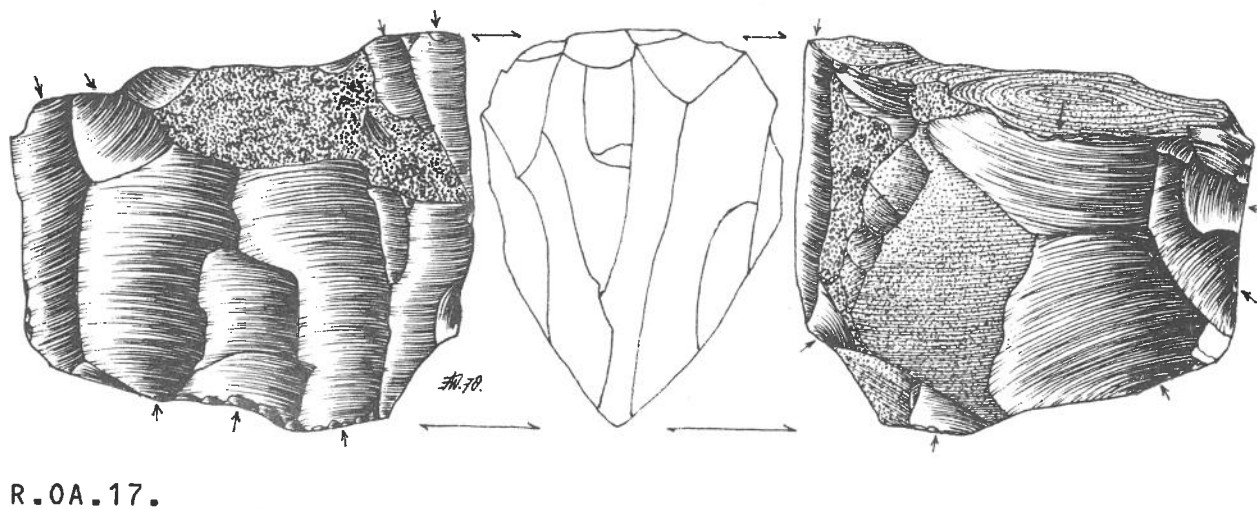
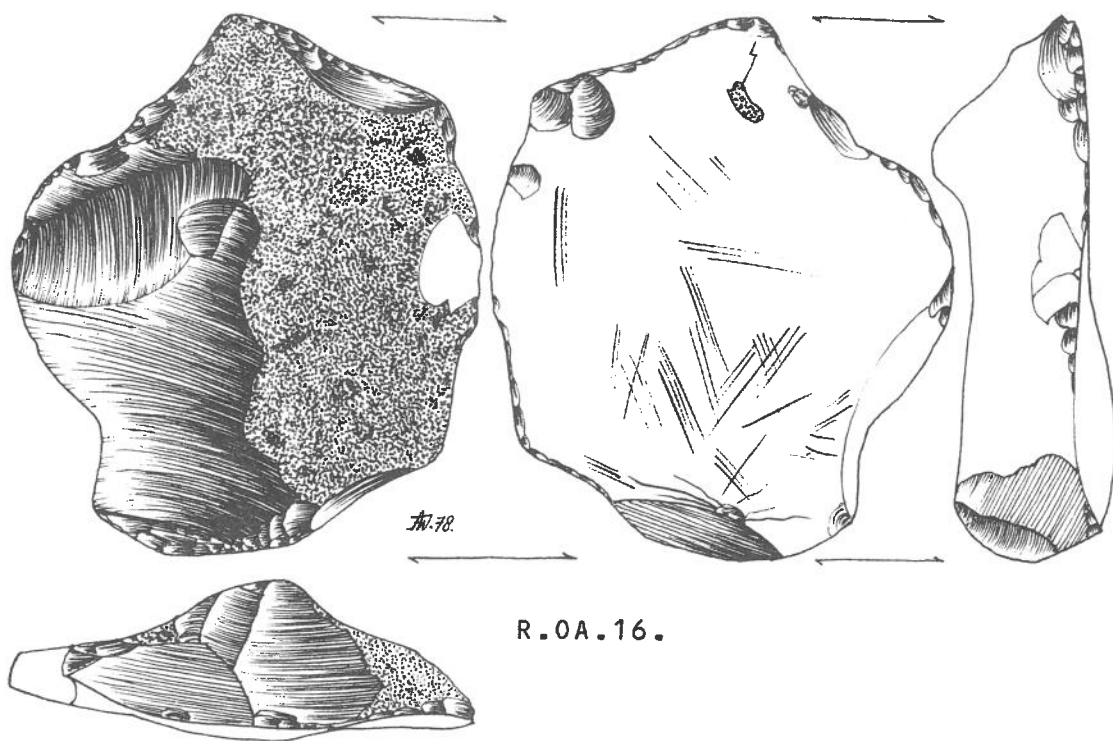

FIG.VII.

RHENEN.
O.A.-HORIZON.

VINDPLAATS: RHENEN.

MIDDEN-ACHEULEEN HORIZON. (MARKLEEBERG-VARIANT).

R.MA.30. RACLOIR DÉJETÉ (SPITSSCHRABBER).

GRIJSBRUINE GEVLEKTE MAASVUURSTEEN. WINDLAK EN BRUINE PATINA. DE MEEST UITSTEKENDE DELEN ZIJN AFGESLETEN. DE RETOUCHE OP DE DORSALE ZIJDE IS IETS DOFFER DAN DE REST VAN HET ARTEFACT. OP DE VENTRALE ZIJDE ZIJN ENIGE EVENWIJDIGE KRASSEN (OP TEKENING SCHEMATISCH AANGEGEVEN). L: 60 MM. BR: 34 MM. D: 10 MM. VINDER: D. LIEUWEN. COLLECTIE: C. FRANSSSEN.

R.MA.31. PERCOIR (BOOR).

GRIJZE SILEX MET SILICA-GLANS EN AFGERONDE RIBBEN. DE PUNT VAN DE BOOR IS REEDS PRAEHISTORISCH GEBROKEN. VAN HET RESTSLAGVLAK IS EEN GEDEELTE WEGGERETOUCHEERD. HET ARTEFACT KOMT UIT DE MA-HORIZON. LENGTE: 50 MM. BREEDTE: 36 MM. DIKTE: 14 MM. VINDER EN COLLECTIE: JHR. THOE SCHWARZENBERG.

R.MA.32. GERETOUCHEERDE KLING (KLINGENSCHABER).

ZWART-GRIJZE SILEX MET SILICA-GLANS, DONKERBRUINE PATINA, AFGERONDE RIBBEN EN OPLOSSINGSVERSCHIJNSELEN. OP DE VENTRALE ZIJDE ZIJN ENIGE OUDE KRASSEN TE ZIEN (SCHEMATISCH AANGEGEVEN OP DE TEKENING). DE KLING IS ALZIJDIG GERETOUCHEERD EN WAARSCHIJNLIJK ALS SCHAVER GEBRUIKT. LENGTE: 86 MM. BREEDTE: 32 MM. DIKTE: 12 MM. VINDER: D. LIEUWEN. COLLECTIE: C. FRANSSSEN.

R.MA.33. GERETOUCHEERDE KLING.

BRUINE VUURSTEEN MET GROEN-GRIJSGEVLEKTE PATINA, WINDLAK, OPLOSSINGSVERSCHIJNSELEN EN AFGESLETEN RIBBEN. DE KLING IS ZEER MOOI ALZIJDIG EN ZAAGVORMIG GERETOUCHEERD. HET ARTEFACT IS IN ZACHTE PERCUSSIE GESLAGEN. LENGTE: 84 MM. BREEDTE: 30 MM. DIKTE: 9 MM. VINDER: D. LIEUWEN. COLLECTIE: C. FRANSSSEN.

R.MA.34. LEVALLOISAFSLAG (EERSTELING)

GRIJZE, BRUINGEPATINEERDE MAASVUURSTEEN. SILICA-COATING EN AFGERONDE RIBBEN. LEVALLOIS-B-TECHNIEK (GEFACETTEERD RESTSLAGVLAK). LENGTE: 38 MM. BREEDTE: 36 MM. DIKTE: 12 MM. SLAGHOEK: 110°. VINDER EN COLLECTIE: A. WOUTERS.

VINDPLAATS: RHENEN.

MIDDEN-ACHEULEEN HORIZON.

R.MA.35. KLING MET EINDRETOUCHE.

GRIJZE MAASSILEX MET SILICA-COATING EN LICHTE AFRONDINGEN OP DE MEEST
UITSTEKENDE DELEN. HET ARTEFACT IS IN ZACHTE PERCUSSIE GESLAGEN EN HEEFT
EEN INTENSE GEBRUIKSRETOUCHE.

LENGTE: 46 MM. BREEDTE: 30 MM. DIKTE: 10 MM.

VINDER: ANTON WOUTERS. COLLECTIE: A.M. WOUTERS.

R.MA.36. LEVALLOISAFSLAG (EERSTELING).

GRIJSBRUINE MAASSILEX MET BRUINE PATINA, SILICA-GLANS, OPLOSSINGSVERSCHIJN-
SELEN EN LICHT AFGESLETEN RIBBEN. ER IS EEN GEFACETTEERD RESTSLAGVLAK.
HET ARTEFACT IS IN ZACHTE PERCUSSIE GESLAGEN.

LENGTE: 55 MM. BREEDTE: 72 MM. DIKTE: 14 MM. SLAGHOEK: 105⁰.

VINDER EN COLLECTIE: C. FRANSSEN.

R.MA.37. LEVALLOISAFSLAG (EERSTELING).

GRIJZE MAASSILEX MET BRUINE PATINA, SILICA-GLANS EN LICHT AFRONDING DER
RIBBEN. GEFACETTEERD RESTSLAGVLAK EN ZACHTE PERCUSSIE.

DIT ARTEFACT KOMT UIT DE ROODBRUINE MA-HORIZON (IN SITU).

LENGTE: 48 MM. BREEDTE: 46 MM. DIKTE: 9 MM. SLAGHOEK: 120⁰.

VINDER EN COLLECTIE: A. WOUTERS.

R.MA.38. CLACTONAFSLAG.

GRIJSBRUINE MAASSILEX MET SILICA-GLANS EN AFSLIJTINGSVERSCHIJNSELEN.

ER IS EEN INTENTIONELE EINDRETOUCHE. HET ARTEFACT KWAM MET R.MA.37 UIT
DE ROODBRUINE MA-HORIZON (IN SITU). IN DEZE ACHULEEN-PHASE KOMEN ZOWEL
AFSLAGEN IN LEVALLOISTECHNIEK ALS IN CLACTONTECHNIEK VOOR. DE LEVALLOIS-
TECHNIEK OVERHEERST ECHTER.

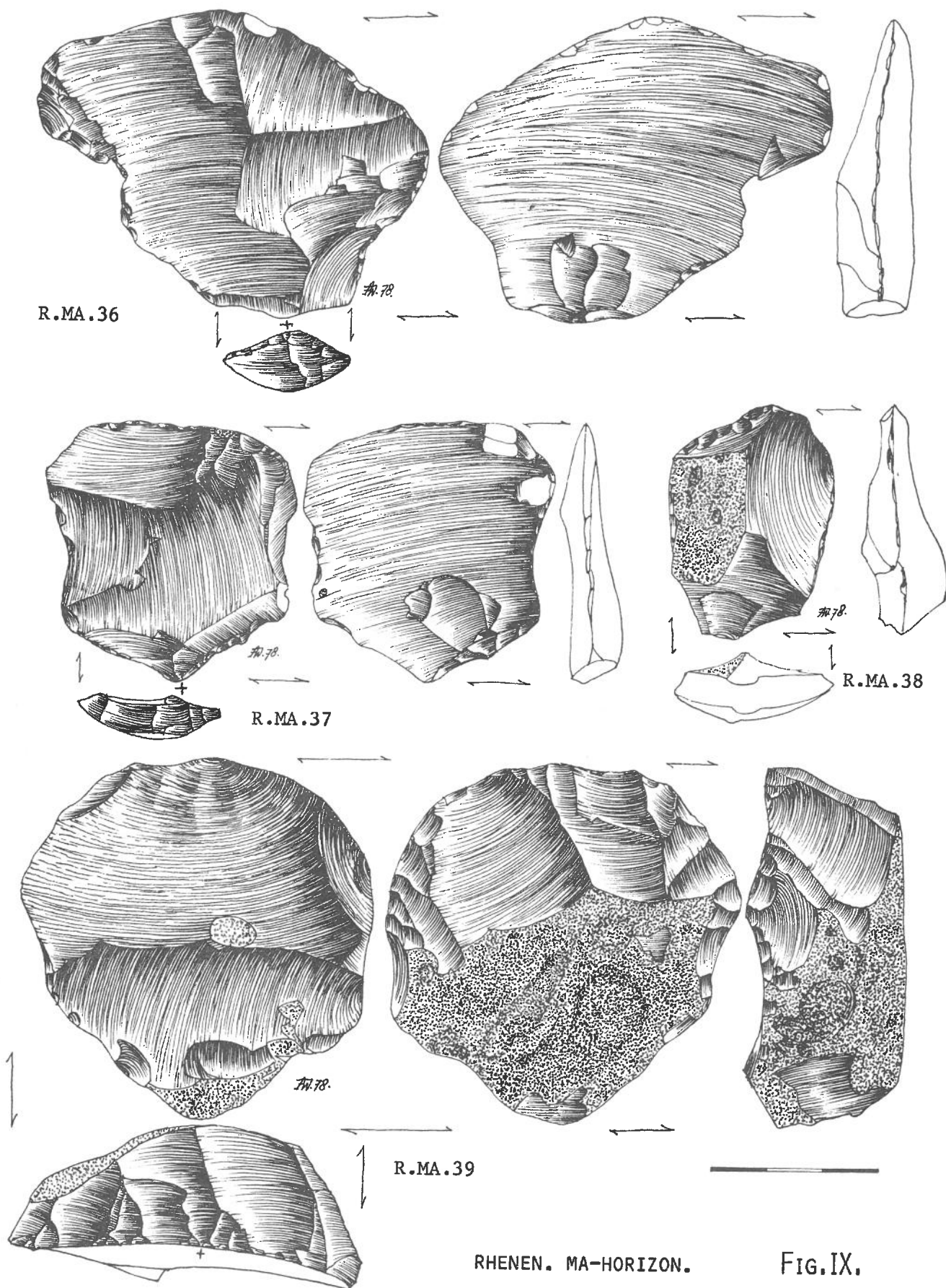
LENGTE: 44 MM. BREEDTE: 30 MM. DIKTE: 15 MM. SLAGHOEK: 135⁰.

VINDER EN COLLECTIE: A.M. WOUTERS.

R.MA.39. NUCLEUS LEVALLOIS À ÉCLATS. (RESTKERN).

DEZE LEVALLOISKERN IS GESLAGEN UIT ZWARTE, VLEKKERIGE SILEX MET SILICA-GLANS.
DE RIBBEN ZIJN ZEER WEINIG AFGESLETEN. VENTRAAL IS EEN DUIDELIJKE KERNPRE-
-PARATIE TE ZIEN. DORSAAL ZIJN NOG DE NEGATIEVEN VAN TWEE LEVALLOISAFSLAGEN
TE HERKENEN. HET ARTEFACT KOMT VAN DE PLEK WAAR OOK DE HESP. ANTIQUUS MET
ARTEFACTEN GEVONDEN IS. LENGTE: 66 MM. BREEDTE: 64 MM. DIKTE: 29 MM.

VINDER EN COLLECTIE: C. FRANSSEN.

R.MA.23.BIFACE AMYGDALOIDE.

TYPE:DF.(WIJMER)

LICHTBRUINE ERRATISCHE MAASSILEX, DIE DONKER BRUIN GEPATINEERD IS, ER ZIJN LICHT- OPLOSSINGSVERSCHIJNSELEN EN EEN ADHESIE VAN SECUDAIRE SiO_2 (SILICA-GLANS).

DE RIBBEN ZIJN IETS AFGEROND EN DE MEEST UITSTEKENDE DELEN HEBBEN SLIJP-SPOREN DOOR STUWINGS- EN / OF PERMAFROSTBEWEGINGEN. DE VENTRALE-HIER NIET AFGEHEELDE ZIJDE- VERTOONT DE AFDRUK VAN EEN FOSSIELE SCHELP (GLICIMERIS). ER IS EEN TYPISCHE, DIKKE EN NIET GERETOUCHEERDE BASIS (TALON).

DIT TYPE VUISTBIJL IS UIT HET MIDDEN-ACHEULEEN, ZOWEL VAN NOORD-FRANKRIJK (CAGNY) ALS ENGELAND (HOXNE, SWANSCOMBE) ZEER ALGEMEEN BEKEND. IN HET PLISNIAN ("PLEISSE STAGE") UIT DE OMGEVING VAN LEIPZIG, ZIJN OOK ENIGE BIFACES MET DIKKE TALON BEKEND (GRAHMANN, FIG. 75-2)

EVENALS IN RHENEN, ZIJN OOK IN MARKLEEBOERG EN ZEHMEN BIJ LEIPZIG, DE ECHTE VUISTBIJLEN VRIJ ZELDZAAM (ONGEVEER 1 % VAN HET ARTEFACTENCOMPLEX).

LENGTE: 116 MM. BREEDTE: 69 MM. DIKTE: 41 MM.

HET ARTEFACT WERD GEVONDEN IN DE MA-HORIZON (Z-O-WAND VAN DE GROEVE) TE SAMEN MET DE RESTEN VAN EEN BOSOLIFANT (H. ANTIQUUS), NOG TWEE VUISTBIJLEN EN DIVERSE LEVALLOISWERKTUIGEN (FRANSSSEN-WOUTERS, 1978).

VINDER: D. LIEUWEN. COLLECTIE: C. FRANSSSEN.

R.MA.40.GERETOUCHEERDE KLING.

LICHT-BRUIN GEPATINEERDE, GEVLEKTE MAASSILEX MET SILICA-GLANS.

DE KLING HEEFT EEN ALZIJDIGE RETOUCHE EN EEN ENCOCHE AAN DE SINISTRO-LATERALE ZIJDE.

TERMINAAL IS EEN KLEINE STEKERAFLAG OP EEN SCHUIN BREUKVLAK AANGEBRACHT. DEZE "RETOUCHED AND OBLIQUE-ENDED BLADES WITH GRAVER BLOW" (GRAHMANN), ZIJN OOK IN HET "PLISNIAN" VAN MARKLEEBOERG BEKEND.

LENGTE: 55 MM. BREEDTE: 33 MM. DIKTE: 11 MM.

SLAGHOEK: 100° .

VINDER EN COLLECTIE: A. WOUTERS.

R.MA.41.RACLOIR DÉJETÉ (SPITSSCHAAF).

DONKER-BRUIN GEPATINEERDE, GEVLEKTE SILEX MET LICHT- SILICA-GLANS, AFGERONDE RIBBEN EN EEN ERG AFGESLETEN SLAGBULBUS.

ZOWEL DISTAAL ALS LATERAAL IS DEZE "LEVALLOISSPITS" TOT SCHAVER GERETOUCHEERD. VOORAL DEXTROLATERAAL IS EEN DUIDELIJKE TRAPVORMIGE RETOUCHE.

HET ARTEFACT KOMT (IN SITU) UIT DE ROODBRUINE MA-HORIZON.

LENGTE: 43 MM. BREEDTE: 47 MM. DIKTE: 15 MM.

SLAGHOEK: 114° .

VINDER EN COLLECTIE: A. WOUTERS.

R.MA.21.LEVALLOISAFSLAG (COUTEAU A DOS NATUREL).

OKER-GELE, GROF KORRELIGE SILEX ZONDER KLEURPATINA. OPLOSSINGSVERSCHIJNSELEN EN SILICA-GLANS. TER OORZAKE VAN DE SLECHTE SILEXVARIETEIT, ZIJN DE BEIDE SPLIJTVLAKKEN ZEER ONREGELMATIG EN GROF GESPLETEN. ER IS EEN VRIJ KLEIN, GEFACETTEERD RESTSLAGVLAK EN EEN SUBRECENTE (?) RETOUCHE OP DE DORSALE RECHTERBOORD.

LENGTE: 81 MM. BREEDTE: 59 MM. DIKTE: 15 MM.

SLAGHOEK: 110° .

VINDER: D. LIEUWEN. COLLECTIE: C. FRANSSSEN.

HET ARTEFACT IS EEN ONDERDEEL VAN DE GESLOTEN VONDST, TESAMEN MET HET SKELET VAN DE HESPEROLOXODON ANTIQUUS (1977).

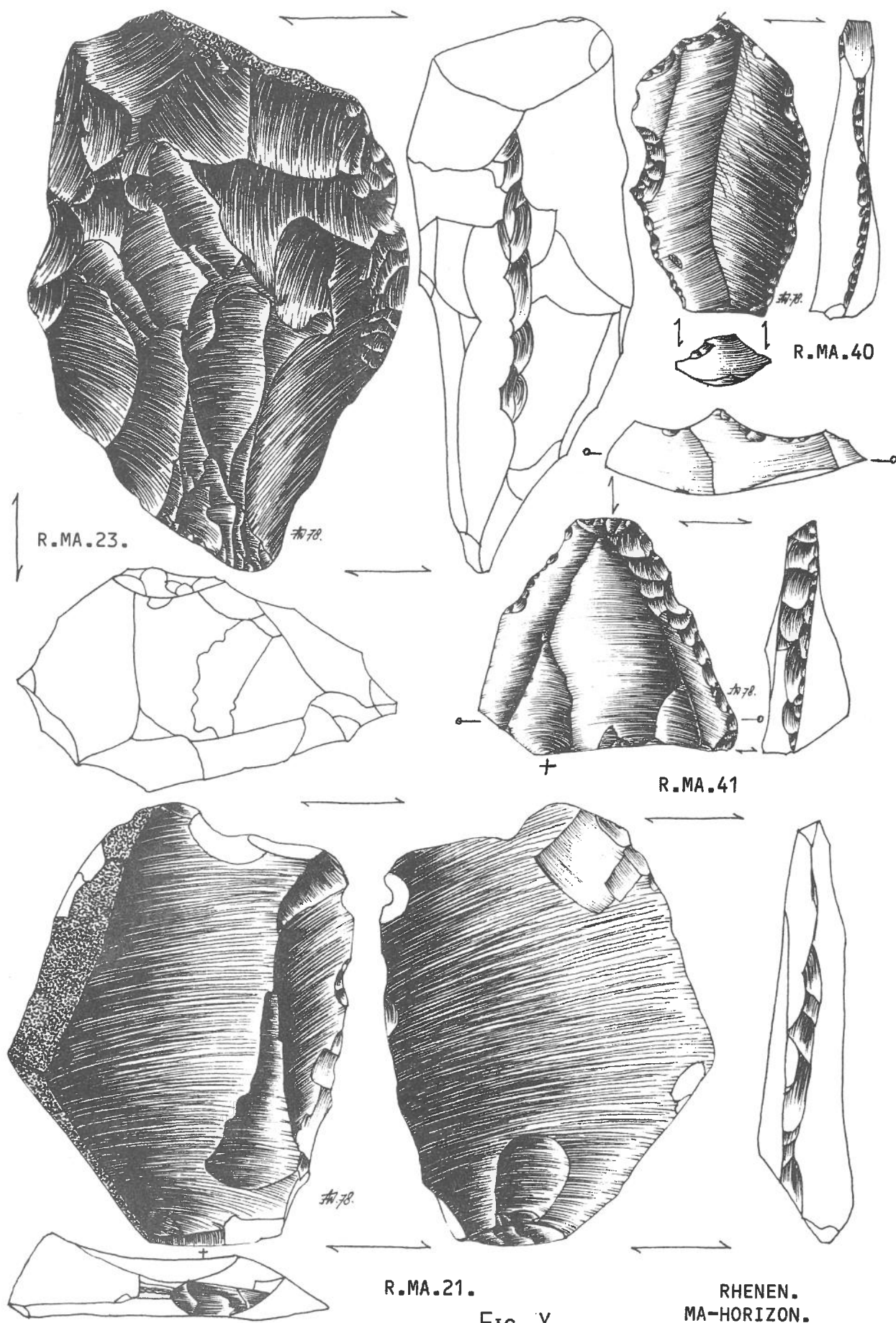

FIG. X.

R.MA.44. BIFACE AMYGDALOIDE

TYPE:FG.(WIJMER).

GRIJZE SILEX MET ZEER ZWAKKE LICHTBRUINE PATINA EN EEN LICHTSILICA-COATING.

DE VRIJ VLAKKE, VENTRALE ZIJDE HEEFT IETS AFGERONDE RIBBEN. HET ARTEFACT IS MOOI GAAF GEBLEVEN EN HEEFT GEEN TRANSPORTSPOREN. BIJ R. IS EEN RECENTE BESCHADIGING.

DE BEWERKING IS REGELMATIG MET VRIJ GROTE VLAKKE AFSLAGEN, DIE OVER HET GEHELE VENTRALE EN DORSALE VLAK HEENGRIJPEN. DE NARETOUCHE IS SUMIER EN BEWERKTE EEN MOOIE ZIG-ZAG-SNEDE. DEZE VIJFDE VAN DE NEGEN VUISTBIJLEN UIT RHENEN I, IS DE GROOTSTE EN KOMT WEER UIT DE Z-O-HOEK, NAGENOEG OP DE PLAATS WAAR DE BOSOLIFANT (H. ANTIQUUS), SAMEN MET DIVERSE ARTEFACTEN GEVONDEN IS IN 1977 (FRANSSEN-WOUTERS, 1978).

DIT TYPE BIFACE IS ZOWEL UIT HET ENGELSE ALS FRANSE MIDDEN-ACHEULEEN BEKEND. ZEER SIGNIFICANT ZIJN ENKELE FG-BIFACES UIT DE „BARNFIELD PIT” IN SWANSCOMBE (ENG.). OPMERKELIJK IS OOK HIER DE TYPISCHE SCHUINE TALON. GRAHMANN (1955) BESCHRIJFT OOK ENKELE VUISTBIJLEN VAN DIT TYPE UIT DE OMGEVING VAN LEIPZIG (MARKLEEBOERG EN ZEHMEN). HIJ DEELT ZE IN BIJ ZIJN Z.G. "PLEISSE STAGE" (PLISNIAN).

LENGTE: 135 MM. BREEDTE: 78 MM. DIKTE: 34 MM. VINDER EN COLLECTIE: M.V. BAAREN.

R.MA.42. PERCOIR-BEKSTEKER (AWL).

ZWARTE GEVLEKTE VUURSTEEN MET INTENSE SILICA-COATING. VENTRAAL VELE KRASJES.

HET ARTEFACT WERD IN CLACTONTECHNIEK GESLAGEN.

DEZE BOORACHTIGE ARTEFACTEN ZIJN IN DE MA-HORIZON VAN RHENEN VRIJ ZELDZAAM. OOK IN MARKLEEBOERG BIJ LEIPZIG (PLISNIAN) ZIJN ZE MAAR MET 1,6% VERTEGENWOORDIGD. GRAHMANN NOEMT DEZE ARTEFACTEN :PRIEMEN (AWLS).

HET ARTEFACT HEEFT TERMINAAL EEN VRIJ STEILE RETOUCHE.

LENGTE: 50 MM₀ BREEDTE: 31 MM. DIKTE: 14 MM.

SLAGHOEK: 130°.

VINDER EN COLLECTIE: A. WOUTERS.

R.MA.43. PERCOIR-BEKSTEKER (AWL)

GRIJZE, BRUINGEPATINEERDE SILEX MET LICHTSILICA-GLANS.

UITSTEKENDE DELEN ZIJN IETS AFGESLEPEN.

DE CENTRALE RIBBE HEEFT ZELFS FIJNE KRASJES. OOK DE SLAGBULBUS VERTOONT VELE KRIS-KRAS-VERLOPENDE KRASSEN.

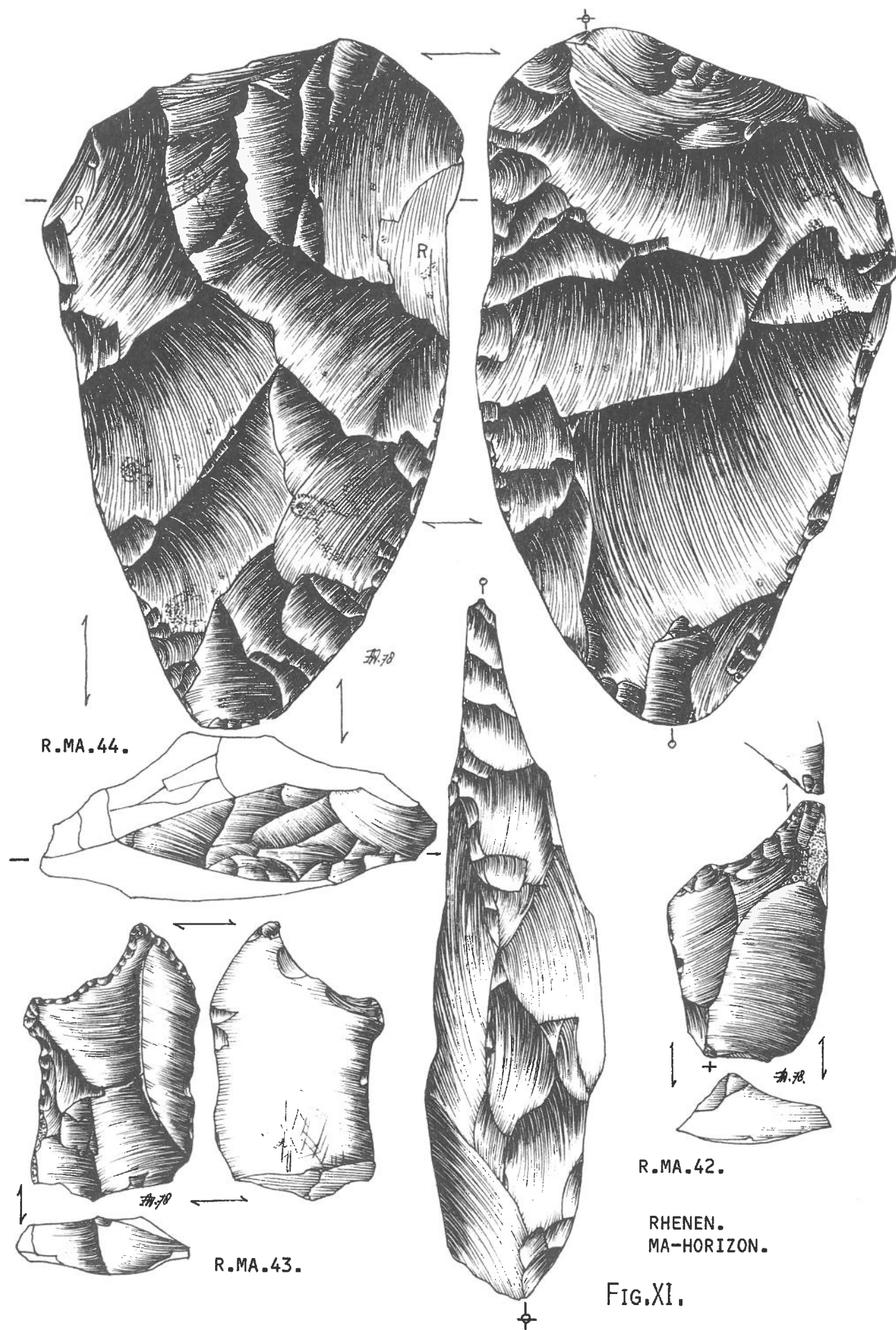
HET ARTEFACT IS ALZIJDIG GERETOUCHEERD. HET TERMINALE GEDEELTE (BOORPUNT) HEEFT OOK VENTRAAL AFSPLINTERINGEN.

DE RELATIE MET MARKLEEBOERG KWAM REEDS BIJ HET ARTEFACT R.MA.42 TER SPRAKE.

LENGTE: 55 MM₀ BREEDTE: 34 MM. DIKTE: 12 MM.

SLAGHOEK: 125°.

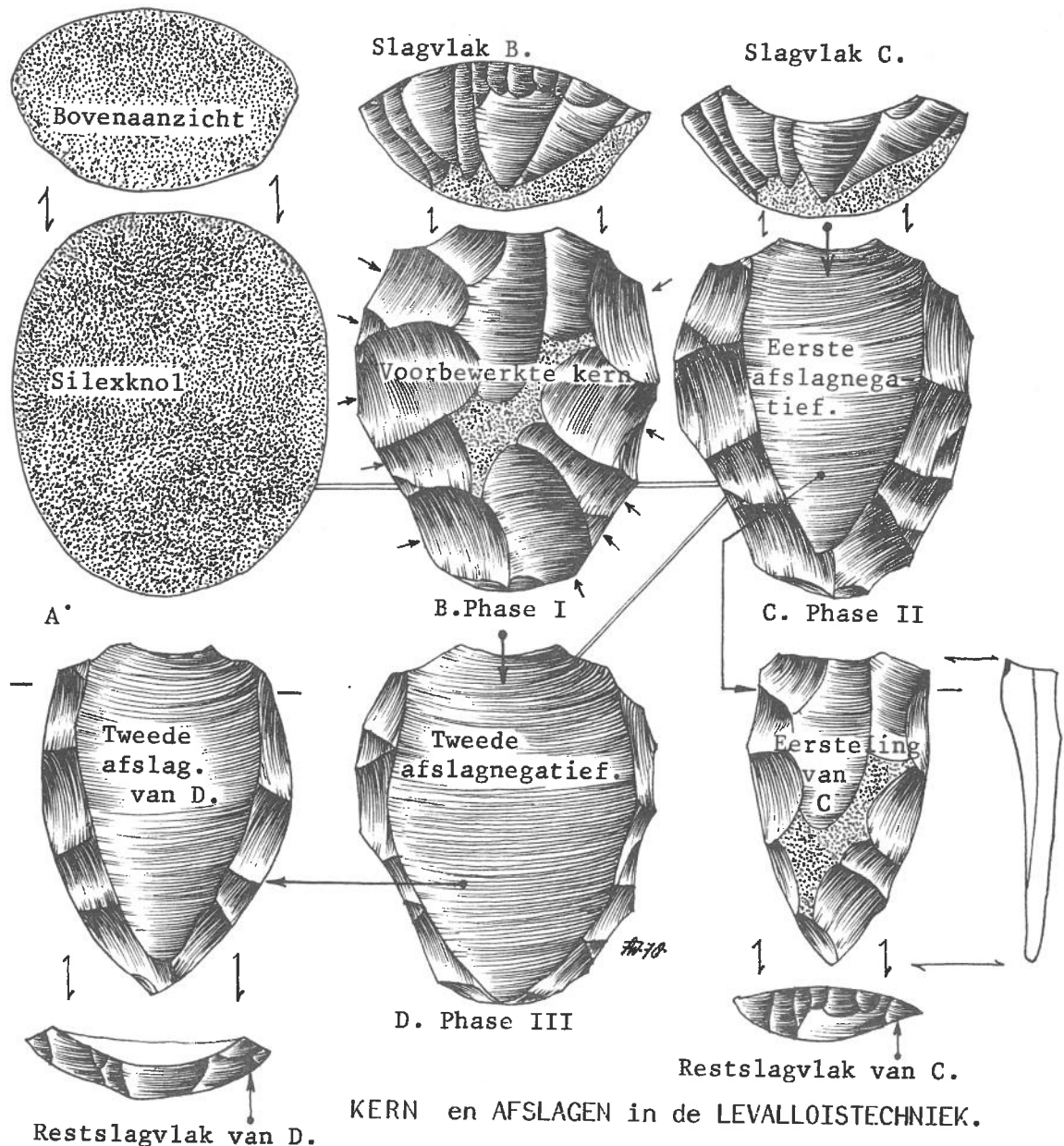
VINDER: A. WOUTERS JR. COLLECTIE: AM. WOUTERS.

LEVALLOISTECHNIEK.

In het Midden-Acheuléen ontwikkelde zich de Levallois-techniek. Het is een zeer speciale techniek voor het verkrijgen van afslagen, waarvan de uiteindelijke vorm al van te voren wordt bepaald.

Een kernsteen wordt door afslagen voorbereid tot een soort halfbolvormige doorsnede is verkregen. Soms heeft de kern dan de vorm van een schildpad verkregen. Vandaar de naam: SCHILDKERN (Tortoise core) (Phase I). Vervolgens worden van het bovenvlak grote afslagen verkregen; soms maar één (phase II), soms meerdere (phase II en III).

KERN en AFSLAGEN in de LEVALLOISTECHNIEK.

FIG. XII

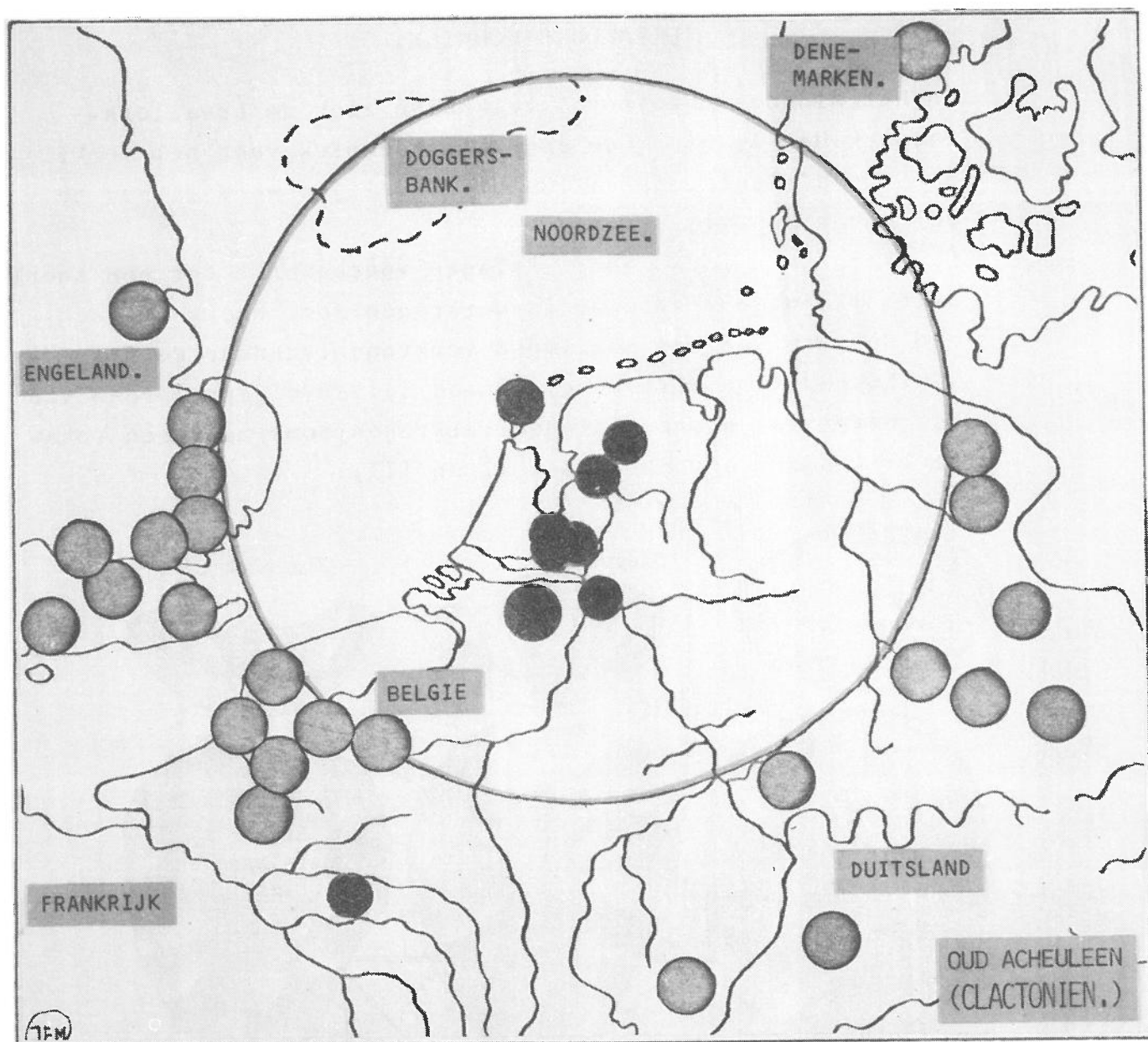

FIG.XIII. HET OUD-ACHEULEEN IN NOORD-EUROPA.

COLLINS publiceerde in 1976 een verspreidingskaartje van het CLACTONIEN (=Oud Acheuléen) in Noord-Europa. Zie de zwarte stippen. Alle vindplaatsen liggen om een "witte plek", die de Nederlandse archaeologen blijkbaar het liefst zó zouden willen houden. Binnen deze magische cirkel zijn wij van "vreemde smetten vrij". Het kaartbeeld van 1978 is echter wel wat veranderd..... Niet minder dan 8 vindplaatsen uit het Oud-Palaeolithicum (250.000-200.000 B.P.) zijn door praktijk-(amateur) archaeologen in enkele jaren tijd ontdekt. (Zie omcirkelde sterretjes). Artefacten uit deze vindplaatsen werden 6 maanden geëxposeerd in het Natuurhistorisch Museum in DROUWEN.

EEN MICRO-MOUSTERIEN IN DRENTHE

door

TJERK VERMANING

INLEIDING

Algemeen wordt gedacht, dat ik niets meer aan de archaeologie heb gedaan sinds de door drs. D. STAPERT tegen mij en anderen ontketende heksenjacht. Niets is echter minder waar, want ik doe in Drenthe nog steeds de ene belangrijke archaeologische vondst na de andere en met mij andere amateur-archaeologen. Ook elders in Nederland is de laatste tijd zeer veel aan het licht gekomen. Om niet het risico te lopen voor de rechtbank te worden gesleept, worden helaas de meeste van deze vondsten verzwegen. De overheidsinstanties hebben ons hierbij het voorbeeld gegeven, want zij reppen bijvoorbeeld met geen woord over de artefacten van de midden-pleistocene mens, die zijn gevonden, beschreven en gemeld door dr. C. FRANSSEN en A. WOUTERS. Wij amateurs handelen uit lijfbehoud, doch de dure overheidsinstellingen de R.O.B. en het B.A.I. uit andere motieven, die ik niet nader zal kwalificeren.

Laat mij nu ter zake komen en zien welke bijdrage ik persoonlijk heb geleverd aan de inventarisatie van ons nationaal cultuurgood in Drenthe:

- A. *Vijf concentraties van het Moustérien de tradition acheuléenne, dat is te situeren in het Moershoofd-interstadiaal (52.000 tot 44.000 jaar geleden). Dit MTA is jonger dan het laat Acheuléen van de pleisterplaatsen en kampementen van Hoogersmilde (1965), Hijken (1967) en Eemster (1972).*
- B. *Vijf concentraties van een micro-Moustérien in een betrekkelijk beperkt gebied.*
- C. *Een laat Moustérien met Périgordien-invloeden.*
- D. *Omtrent 300 losse geïsoleerde vondsten van midden-palaeolithische artefacten behorend tot het Jong-Acheuléen en Moustérien-complex. De zogenaamde secundaire kenmerken zoals windlak, kleurpatina, krasjes, slijpsporen enz. zijn al dan niet aanwezig.*
- E. *Circa 200 artefacten uit het Oud- en Midden-Palaeolithicum, gevonden nabij het Blauwe Meer te Hoogersmilde en daar uit diepe lagen opgezogen met zand voor de steenfabriek.*
- F. *Drie concentraties van de jong-palaeolithische Hamburg-traditie.*
- G. *Vijf concentraties van de jong-palaeolithische Tjonger-traditie.*
- H. *Een concentratie van Périgordien-artefacten, waaronder een Gravette-spits.*
- I. *Zes concentraties van mesolithische artefacten behorend tot de Duvensee- en Oldesloe-tradities.*

Alle boven genoemde vondsten werden door mij in nauwelijks 3 1/2 jaar gedaan. Met het door anderen ontdekte materiaal zou de lijst nog veel langer zijn.

Op uitdrukkelijk verzoek van de heren dr. C. FRANSSEN en A. WOUTERS heb ik het stilzwijgen eindelijk verbroken en ik zal in deze publicatie een micro-Moustérien behandelen. Een uitvoerige publicatie hierover volgt later; hiermede heb ik dan de prioriteit vastgelegd. Beide zo juist genoemde archaeologen betuig ik mijn oprechte dank voor de verleende plaatsruimte in de Archaeologische Berichten. Tenslotte wil ik nog een extra woord van dank richten tot de heer WOUTERS voor het geheel belangeloos vervaardigen van de fraaie tekeningen.

ONTDEKKING EN BESCHRIJVING VAN DE VINDPLAATSEN

Wegens de reeds uiteengezette redenen zullen de vindplaatsen met hun concentraties niet nader worden aangeduid. Er wordt volstaan met de mededeling, dat zij zich ergens in Drenthe bevinden. Na mijn volledige rehabilitatie zal ik eventueel op mijn huidig standpunt terugkomen.

Vindplaats I

Deze bestaat uit drie concentraties, doch daartussen in werden eveneens artefacten aangetroffen, zodat het in feite één groot vondstcomplex is met drie concentraties. Het totale oppervlak is ongeveer 150 bij 200 m. Hier moeten verspreid over het terrein een aantal tenten van de micro-Moustérien mens hebben gestaan. Op 20 januari 1978 werd de eerste concentratie ontdekt door het vinden van een twintigtal micro-artefacten met een sterke silica-glans op een akker, die is gelegen op de glooiing van een lang gerekte diluviale rug van keizand. Daar ze naar boven waren geploegd, moet de in situ laag bij de ploegzool worden gezocht. Het viel mij op, dat al deze artefacten zeer klein waren en desondanks een zorgvuldige en typische randretouche vertoonden, die ik nimmer had waargenomen op jong-palaeolithische, mesolithische en neolithische werktuigen. Daarom vermoedde ik reeds dadelijk met een geheel nieuwe cultuur-traditie te doen te hebben. Spoedig werd ik in mijn vermoeden gesterkt doordat er een mij onbekende techniek was toegepast: een kleine silex-knol was opzettelijk in drie stukken geslagen; de dikste middenmoot was als nucléus à lames gebruikt door er met behulp van een slagsteen enkele ruwe klingen af te slaan van een niet vóórgeprepareerd slagvlak.

Twee dagen later ontdekte ik de tweede concentratie boven op de keizandrug. Kort tevoren was het akkerland daar diepgeploegd, zodat de ploeg in het midden van de rug het keizand naar boven had gebracht. In korte tijd werden meer dan 100 artefacten opgeraapt. Deze tweede concentratie is slechts 100 m verwijderd van de eerste.

Enige dagen later werd de derde concentratie van vindplaats I ontdekt op de andere glooiing van de keizandrug.

Uit verder meer nauwkeurig onderzoek kan mogelijk blijken, dat de artefacten regelmatig verspreid zijn in het terrein en dat er beter niet van aparte concentraties kan worden gesproken.

Vindplaats II

Op 5 maart 1978 stootte ik op circa 500 m ten noorden van I op een tweede veel kleinere concentratie in een akkerland op een lage en flauw hellende diluviale keizandrug zonder enig dekzand. Opvallend is, dat op vindplaats II veel meer en gemiddeld veel grotere zwerfstenen aanwezig zijn dan op vindplaats I. De verklaring van dit verschijnsel is, dat de ploeg de keileem heeft aangesneden en een aantal daarin aanwezige grotere stenen naar boven heeft gebracht.

Vindplaats III

Deze werd op 17 mei 1978 ontdekt op een afstand van ongeveer 400 m ten oosten van I en nog geen 250 m ten zuiden van II. Het is een betrekkelijk kleine concentratie met een doorsnede van hoogstens 10 m. Het betreft hier waarschijnlijk een pleisterplaats, waar de Moustérien-mens zich slechts korte tijd heeft opgehouden. Tijdens de ontdekking konden er slechts 19 artefacten worden geborgen. Op 2 juli werd een micro-vuistbijltje gevonden (biface).

Vindplaats IV

Een vierde vindplaats werd op 23 mei 1978 opgespoord; deze bevindt zich 550 m ten oosten van II. Het onderzoek wordt hier bemoeilijkt doordat er een 45 cm dikke laag cultuurgrond aanwezig is met mesolithische en neolithische artefacten. De keizandlaag met het micro-Moustérien bevindt zich pal onder de bouwvoor. Doordat deze laag slechts oppervlakkig wordt geraakt door de ploeg, komen er weinig artefacten naar boven. Deze vindplaats heeft een merkwaardig artefact opgeleverd, dat ik met de naam stiftretouchoir zou willen aanduiden.

Vindplaats V

Ze werd ontdekt op 26 mei 1978. Hier bevindt zich een zeer grote concentratie op een lang gerekte diluviale keizandrug met een overvloed aan zwerfstenen. Deze vindplaats, die twee éénzijdig bewerkte vuistbijltjes (unifaces) opleverde, bevindt zich circa 2 km ten noord-oosten van IV.

Verdere vindplaatsen

Voor de volledigheid kan nog worden medegedeeld, dat de heer E. HORN op mijn aanwijzingen nog twee concentraties heeft ontdekt te Drouwen. Ook hier rusten

de micro-artefacten op het keizand.

In de provincie Groningen is onlangs een concentratie aangetroffen op een diepte van 1 1/2 m. Hier bevindt het micro-Moustérien zich onder het oude Dryas-dekzand op de grens van een zeer dun laagje nog ouder dekzand en het keizand.

De kans is zeer groot, dat er binnenkort nog veel meer vindplaatsen zullen volgen.

SITUERING

Het Drentse micro-Moustérien moet worden geplaatst in de slotphase van het Midden-Palaeolithicum en heeft daarom een ouderdom van ongeveer 37.000 tot 34.000 jaar. Het is ongetwijfeld één van de laatste uitlopers van het eertijds grote Moustérien-complex. Met zijn inventaris van grotendeels micro-artefacten is het wel een hoogst zonderlinge en merkwaardige cultuurtraditie.

De werktuigjes van het micro-Moustérien bevinden zich, zoals wij gezien hebben, in het keizand dat op de keileem rust. Naar alle waarschijnlijkheid hebben kampen en pleisterplaatsen van de jagers zich bevonden op een zeer oud dekzand, dat in de eerste helft van het Weichsel is afgezet. Nadat dit dekzand later geheel of grotendeels verstoven en weggewaaid was, zijn de achtergelaten micro-artefacten terecht gekomen op en in het keizand, waaruit ze thans zovele eeuwen later worden opgeploegd.

OMSCHRIJVING EN TYPOLOGIE

Met nadruk moet er op worden gewezen, dat ik het Drentse micro-Moustérien niet wil vereenzelvigen met hetgeen in het buitenland als micro-Moustérien te boek staat; ik weet daarvan te weinig, ik beschik niet over voldoende literatuur en bovendien ontbreekt mij het nodige vergelijkingsmateriaal. Voor zover mij bekend is er een micro-Moustérien van slechts enkele Europese en Noord-Afrikaanse vindplaatsen bekend o.a. van Kokkinopilos in Griekenland. Ik laat dus in het midden of ons Drentse en Groningse micro-Moustérien al dan niet identiek is met of nauw verwant is aan één der buitenlandse micro-Moustériens.

Zoals de naam reeds suggereert, hebben de mensen van het micro-Moustérien zich bediend van zeer kleine artefacten mogelijk te midden van andere cultuurtradities met veel grotere en meer efficiënte (?) werktuigen. Ons micro-Moustérien heeft geen *directe* binding met andere midden- en jong-palaeolithische cultuurtradities, doch het staat geheel op zich zelf. Dit blijkt niet alleen uit de grote rijkdom aan typen, doch ook uit de ongekend grote variabiliteit van de typen.

Ofschoon het betreffende onderzoek nog lang niet is afgerond, wil het mij voorkomen, dat er bovendien nog onderlinge verschillen bestaan tussen de door mij ontdekte vindplaatsen en concentraties. Dit zal moeten blijken uit een typologische analyse van de artefacten; uit de diagrammen kan dan worden afgelezen of mijn vermoeden juist is.

Ondanks de grote variabiliteit zijn er in ons micro-Moustérien evenals in andere cultuurtradities een aantal standaardtypen te onderscheiden zoals onderstaande lijst laat zien:

Levallois-schildpadkernen
Eénzijdig bewerkte vuistbijltjes (unifaces)
Tweezijdig bewerkte vuistbijltjes (bifaces)
Boortjes
Schaafjes
Schrapers
Stekers
Holschaven
Geretoucheerde afslagen
Geretoucheerde klingen
Nucléi à lames
Bekstekers
Atypische krombekstekers
Rugmesjes
Chopping tools
Choppers
Stift-retouchoirs
Bladspitsen
Moustérien-spitsen
Dejêté-spitsen
Getande werktuigjes

De retouche is stijl en wijkt daarom sterk af van die van het Moustérien de tradition acheuléenne.

Wat de *afmetingen* betreft zijn de werktuigen enigszins vergelijkbaar met die van het Tardenoisien; vaak zijn zij evenwel nog kleiner. Toch zijn er ook grotere werktuigen gevonden o.a. op de vindplaats II; de grootste lengte bedroeg hier zelfs 70 mm. De *grotere* werktuigen van het micro-Moustérien zijn, voor zover ik dat heb kunnen nagaan, steeds vervaardigd op spanningssplijtstukken die zijn losgesprongen door inwerking van vorst of andere oorzaken. Het merkwaardige is evenwel, dat de geretoucheerde "werkrand" op de spanningssplijtstukken, bijvoorbeeld op schaven en holschrapers, wederom zeer geringe afmetingen heeft en schommelt tussen de 20 en 30 mm.

Toekomstig verder onderzoek zal moeten uitwijzen hoeveel procent van de artefacten is vervaardigd op spanningssplijtstukken.

Onder het door mij geborgen materiaal bevinden zich ook vrij veel brokjes gecraqueleerde silex. Deze hebben, zoals bekend in het vuur gelegen, waarschijnlijk in de kampvuren en haarden van de jagers.

TECHNIEK

De mens van het micro-Moustérien heeft zich bij de vervaardiging van zijn werktuigen bediend van slagstenen. Veel werktuigen werden verkregen met de Levallois-techniek. Uit enkele artefacten met een stompe slaghoek blijkt, dat hij ook de Clacton-techniek heeft toegepast.

GEBRUIKTE SILEX

De verwerkte silex is van noordelijke herkomst. Vele artefacten zijn vervaardigd van vuursteen uit het Deense Senoon-krijt van Rügen, van Bryozoën-vuursteen uit Mönsklint of Stevnsklint (Denemarken) en van silex uit de Saltholms kalksteen.

SECUNDAIRE KENMERKEN

Wat hieronder moet worden verstaan, is onlangs beschreven door dr. C. FRANSSEN in Archaeologische Berichten no. 2 (verkrijgbaar door storting van f 12,50 op girorekening 826753 ten name van dr. C. FRANSSEN, Groenestraat no. 34 te 6721 JC Bennekom).

De artefacten vertonen glanspatina (silica-glans) en/of windlak. De kleur van de patina is zeer uiteenlopend namelijk: blauwachtig, lichtbruin, geelbruin, roodbruin, donkerbruin en groengrijs. Ook komt "zonlichtverbleking" voor.

Vele van de artefacten vertonen krasjes en slijpsporen door bodembewegingen o.a. tengevolge van cryoturbatie en solifluctie. Enkele artefacten zijn sterk afgesleten door "wind- en watererosie".

A MICRO-MOUSTERIAN IN THE NETHERLANDS

by

TJERK VERMANING

In the year 1978 I was fortunate enough to find five concentrations of a micro-moustérian in different sites in the province of Drenthe. One of these concentrations covered a very large area of 100 to 150 m. Other archaeological amateurs have also found similar concentrations, three in all. Two of these are situated in Drenthe, the third one in the province of Groningen.

Whether these Dutch finds are identical with or related to other finds of micro-moustérian in other European and North African sites, is not discussed in the present paper. Actually the Dutch samples show a marked resemblance to the other finds. All the implements are very small; they have all been made in the same way; they all have a steep finishing touch. The implements greatly vary in type, the types themselves also showing many differences.

The micro-moustérian occurs in a layer just over and in the "keizand"; it probably dates back to about 37.000 to 34.000 years ago. There can't be any doubt that this culture-tradition forms one of the final phases of the great moustérian complex.

MICRO-MOUSTERIEN

De ontdekking van een micro-Mousterien in Drenthe en Groningen, mag wel een zaak van internationale wetenschappelijke betekenis genoemd worden.

Tot nu toe zijn de vormen van deze Mousterientraditie alleen nog maar bekend uit Griekenland, Italië, Joegoslavië, Hongarije en Rusland. Ook in Noord-Afrika zijn enkele vindplaatsen bekend (o.a. uit Gasr ed Dauun in Tripolitanië en uit de omgeving van Jubrud in Palestina).

Zoals de heer VERMANING al aangeeft, is het te vroeg om nu al relaties te leggen tussen bepaalde vindplaatsen onderling. Een feit is, dat er in de praehistorie een zekere continuering, dan wel herhaling te zien is van cultuurtradities die bij voorkeur MICROLITHISCHE ARTEFACTEN hebben gebruikt. De relatie: Klimaat--flora--en fauna, zal hier medebepalend zijn geweest.

Uit de ELSTER-ijstijd dateert al de micro-chopper en afslag-industrie van Vertesszöllös (artefacten gemiddeld 2,5 cm lang). Ook uit Hongarije, gedateerd in de Brorüp-Amersfoort interstadialen van het Vroeg-Weichsel, zijn bekend de micro-Mousterien vindplaatsen Erd en Tata (Artefacten gemiddeld 3 cm lang). Uit Joegoslavië noemen we Crvena Stijena, waarvan de lagen XII en XIII een micro-Mousterien opleverden met artefacten tussen de 2 cm en 4 cm lang. Deze beide lagen laten werktuigen zien die op "ons" micro-Mousterien lijken (micro-levalloisspitsen, micro-tortoisekerntjes, micro-vuistbijltjes enz.) De beide lagen XII en XIII werden gedateerd in het begin van het Weichsel (Würm).

De vindplaats Asprochaliko in Griekenland (Epirus) heeft een micro-Mousterien dat stratigrafisch bepaald is tussen een Vroeg-Mousterien en een afdekkende laag, die gedateerd werd op 38.000 B.P. De werktuigen meten 2,5 tot 6 cm lengte. Bifaciaal bewerkte micro-artefacten (o.a. kleine bladspitsen) en kleine afslagen in de "klassieke" Levalloistechniek zijn bekend uit Kokkinopilos, eveneens gelegen aan de rivier de Louros in Griekenland (Epirus). Ook in het Italiaanse "PONTINIEN", is het micro-Mousterien aangetoond.

Bijzonder interessant is de vindplaats Zaskalnaya in Rusland. Alhoewel hier een overvloed aan grotere, bruikbare erratica aanwezig was, werd toch bewust een microlithische traditie gekozen met Mousterienwerktuigen die ook weer tussen de 2 cm en 5 cm liggen.

In de totaliteit van spreiding ligt het aangehaalde micro-Mousterien in Europa wel erg ver van onze Drentse en Groningse vindplaatsen verwijderd.*

Zeer zeker weer een nieuwe "PUZZLE" die de heer VERMANING als "VOER VOOR ARCHAEOLOGEN" aandraagt.....
A.W. Lent.

De navolgende artefactbeschrijving is vrij summier gehouden.

VINDPLAATS: DRENTHE.

ARTEFACTBESCHRIJVING.

V.01.

MOUSTERIENSPITSJE:

BRUINIG/GEEL GEPATINEERDE SILEX MET ZWARE SILICAGLANS (WINDLAK ?) EN OPLOSSINGSVERSCHIJNSELEN.
AFSLAG IN LEVALLOIS-B-TECHNIEK (GEFACETTEERD RESTSLAGVLAK). ZEER MOOI EN TYPISCH ARTEFACT VOOR DIT COMPLEX.

V.02.

LEVALLOISSPITSJE:

VUIL-WIT GEPATINEERDE SILEX MET SILICAGLANS. BEIDE ZIJDEN GERETOUCHEERD TOT SPITSJE. OOK DE BASIS IS GERETOUCHEERD. VENTRAAL VEEL FIJNE KRASJES DIE SPOREN KUNNEN ZIJN VAN BEWEGINGEN TEGEN BEVROREN GROND.

V.03.

BLADSPITSACHTIG ARTEFACT.

LICHT BRUINIG-GELE VUURSTEEN MET SILCAGLANS. HET ARTEFACT HEEFT EEN GEDEELTELIJKE OPPERVLAKTERETOUCHE.

V.04.

KLING MET AFGEDRUKTE RUG EN ENCOCHE.

HONINGGELE SILEX MET SILICAGLANS. HET ARTEFACT HEEFT DE CHATELPERRONSPITS ALS GRONDVORM. DIT GEEFT INTERESSANTE INDICATIES I.V.M. DE CULTUURRELATIES. GEZIEN DE ALTERNERENDE AFSPLINTERING AAN DE TOP, IS HET ARTEFACT OOK ALS BOOR GEBRUIKT.

V.05

KLEINE BIFACE.

GRIJZE VUURSTEEN, MET DORSAAL SILICAGLANS EN VENTRAAL BESCHADIGINGEN DOOR SUBRECENTE SPANNINGSAFSPLINTERING.
DE SCHUINE TALON HEEFT RESTEN VAN DE CORTEX.
DEZE ZEER UITZONDERLIJKE KLEINE BIFACIALE ARTEFAKTEN, ZIJN RELATIEF STERK OP DEZE VINDPLAATS VERTEGENWOORDIGD. SAMEN MET DE LEVALLOISSPITSSEN, MOUSTERIENSPITSSEN, DENTICULES EN LEVALLOISKERNEN, VORMEN ZE EEN ZEER SPECIALE ARTEFACTENGROEP, DIE ZEER UITZONDERLIJK AAN DOET.

V.06.

KERNARTEFACT IN LIMANDE-VORM.

DIT ARTEFACT ZOU EEN DISCOIDE LEVALLOISKERN KUNNEN ZIJN WAARVAN DE "EERSTELING" NOG NIET IS VERWIJDERD.
EEN DUIDING ALS LIMANDE-BIFACE IS EVENWEL EVENGOED ACCEPTABEL.
HET ARTEFACT WERD GESLAGEN UIT GRIJZE, WITGEVLEKTE SILEX. SOMMIGE VLAKKEN HEBBEN EEN INTENSERE GLANS ALS DE ANDERE, EEN VEELVULDIG VOORKOMEND VERSCHIJNSEL IN HET PALAEOLITHICUM.

V.07.

MICRO-LEVALLOISAFSLAGJE.

TRANSLUCIDE, HONINGKLEURIGE SILEX. ZWARE WINDLAK EN FIJNE KANTRETOUCHE.

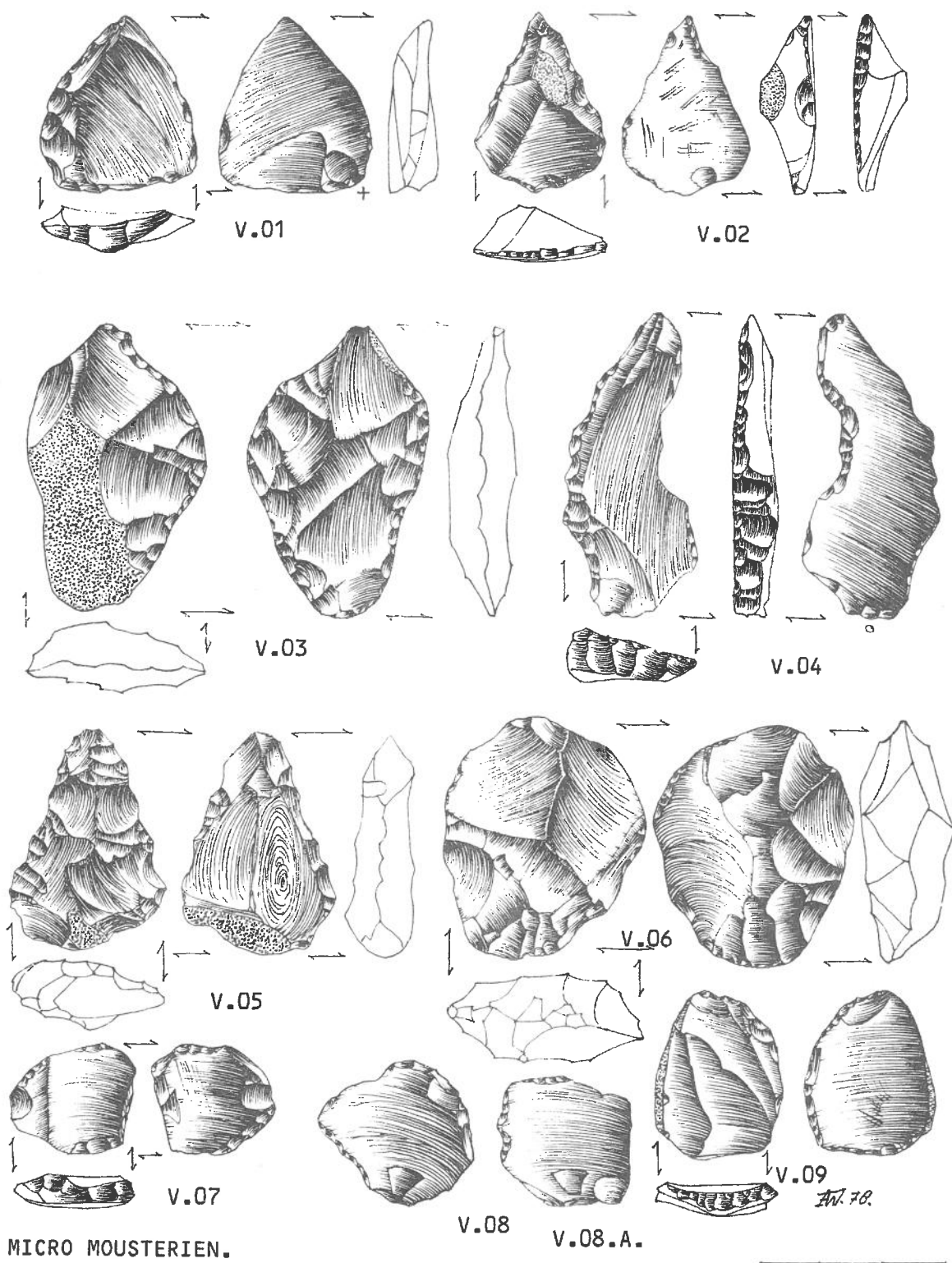
V.08.

AFSLAGJE.

OOK DIT ARTEFAKT HEEFT WINDLAK (?) EN FIJNE KANTRETOUCHE. DEZE KANTRETOUCHE HEBBEN BIJNA ALLE AFSLAGJES EN KLINGETJES VAN DEZE VINDPLAATS.

V.08.A.

AFSLAGJE MET DENTICULÉ. HONINGKLEURIGE SILEX.

V.09.

MICRO-LEVALLOISAFSLAG.

TRANSLUCIDE, HONINGGELE SILEX MET SILICAGLANS EN KRYOTUBATE RETOUCHES. OP DE VENTRALE ZIJDE ZIJN AANKOEKINGEN VAN INSTABIELE IJZERVERBINDINGEN. ER IS EEN MOOI, GEFACETTEERD RESTSLAGVLAK.

V.010.

SPITSSCHAAFJE (RACLOIR DEJETE- SPITZENSCHABER)

LICHTGELE SILEX MET SILICAGLANS EN OPLOSSINGSVERSCIJNSELEN. OOK HIER EEN DUIDELIJKE LEVALLOIS-B-TECHNIEK EN DUS EEN GEFACETTEERD RESTSLAGVLAK. DE NORMALE SPITSSCHAFERS ZIJN ZEER TYPEREND VOOR BEPAALDE MOUSTERIEN-FACIES. TER VERGELIJKING: ZIE DE TEKENING IN RELATIE TOT EEN "NORMALE RACLOIR DEJETE" UIT DE TYPE-VINDPLAATS LE MOUSTIER.

V.011.

DENTICULÉ.

HONINGGELE SILEX. DORSAAL: SILICAGLANS. VENTRAAL: VOORAL IN DE NEGATIEVEN DOF EN GEEN GLANS. HET ARTEFACT IS ALZIJDIG GERETOUCHED, OOK ALTERNEREND.

V.012.

PERCOIR (BOOR)

LICHTBRUINE VUURSTEEN MET WINDLAK, OPLOSSINGSVERSCIJNSELEN EN AFGERONDE RIBBEN. VENTRAAL SUBRECENTE SPANNINGSAFSPLINTERINGEN. DE TOP VERTOONT DUIDELIJKE GEBRUIKSSPOREN.

V.013

DENTICULÉ EN PERCOIR (GETAND WERKTUIGJE EN BOORTJE).

BRUINE SILEX. ALZIJDIG GERETOUCHED EN EEN DUIDELIJKE AFBLUNTING OP DE VENTRALE TOPZIJDE. OP DEZE VINDPLAATS KOMEN UITZONDERLIJK VEEL DENTICULES VOOR.

V.014.

MICRO-LEVALLOISKERN.

BRUINIG-WIT GEVLEKTE VUURSTEEN MET WINDLAK EN OPLOSSINGSVERSCIJNSELEN. ER IS EEN DUIDELIJKE KERNPREPARATIE OP DE VENTRALE ZIJDE. ZOWEL VENTRAAL ALS DORSAAL IS HET NEGATIEF VAN EEN LEVALLOISAFSLAGJE ZICHTBAAR.

V.015.

KERNARTEFACT IN LIMANDE-VORM.

GRIJZE SILEX DIE HONINGGEEL PATINEERDE. ENKELE RIBBEN VERTONEN TYPISCHE RODE VLEKJES, DIE HET GERECHTERLIJK LABORATORIUM INDE TIJD OP DE "LEEM-DIJKBIJL" VAN VERMANING VOOR SLIJPSPOREN HIELD. VENTRAAL BESCHADIGD DOOR SUBRECENTE SPANNINGSSPLIJTING.

V.016.

AFSLAG MET DENTICULÉ.

BRUINE SILEX MET MET SILICAGLANS. VENTRAAL, FIJNE KRASJES.

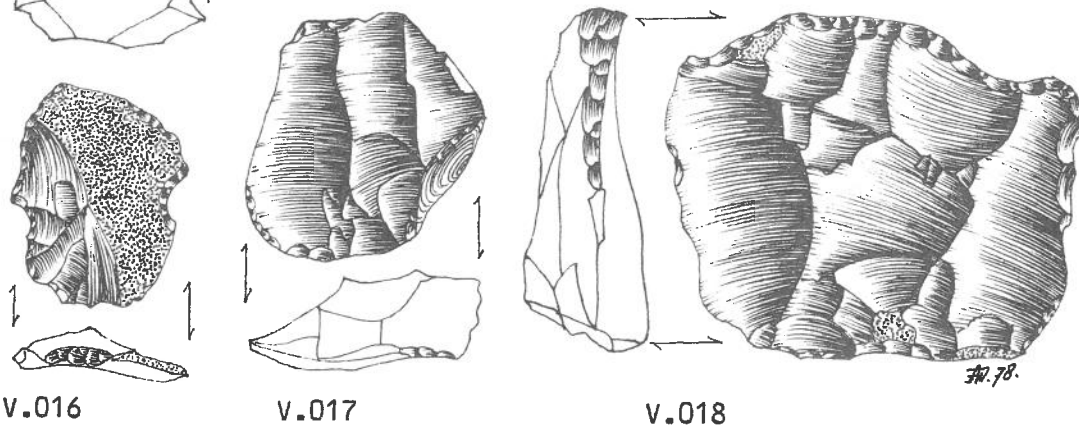
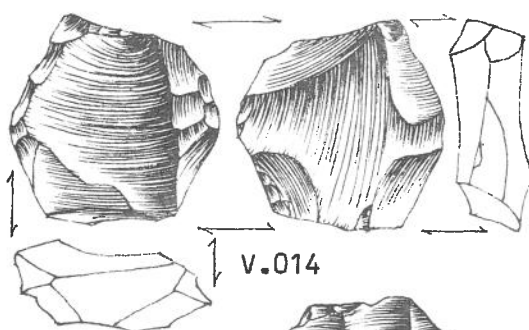
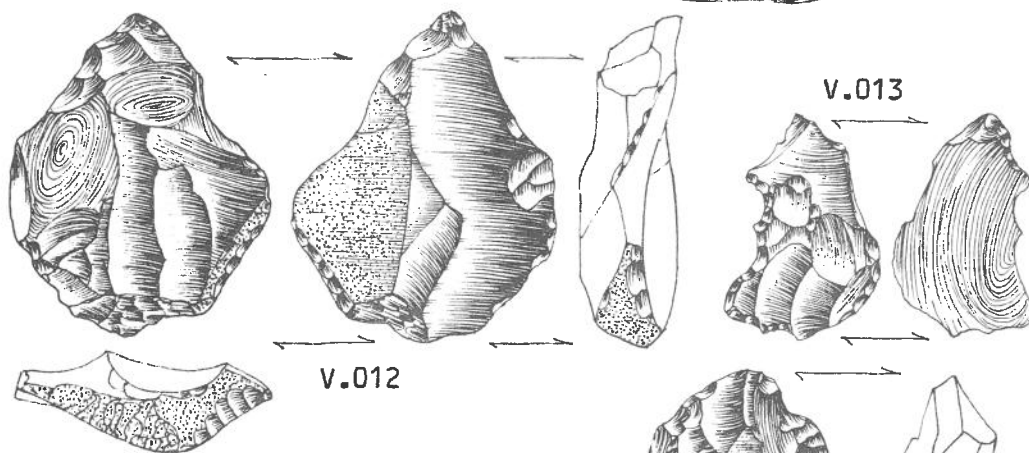
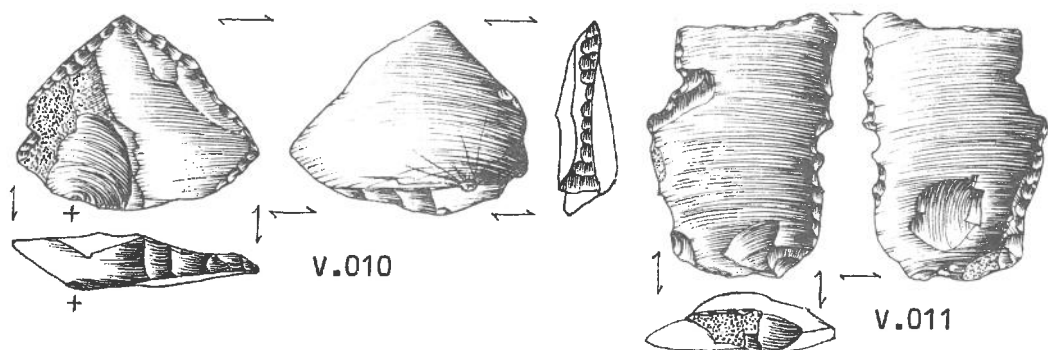
V.017.

MICROKERN

BRUINE SILEX MET SILICAGLANS. KERN GESLAGEN UIT VORSTSPLIJTING. LICHT AFGERONDE RIBBEN.

V.018

SCHAAF MET BEK. LICHTBRUINE, GROF KORRELIGE SILEX MET SILICAGLANS EN AFGERONDE RIBBEN. VRIJ STEILE SCHRABBERKAP. GROOTSTE ARTEFACT VAN DE VINDPLAATS.

MICRO MOUSTERIEN.

VERZAMELING: TJ.VERMANING.

V.019.PERCOIR (BOORTJE)

ORANJE-BRUINE SILEX (SENOON VAN RÜGEN) MET LICHTSILICA-GLANS. DE PUNT IS IN FIJNE STEILRETOUCHE VERVAARDIGD.

V.020.DUBBELE MICRO-BEKSTEKER.

WITTE GEBLEEKTE VUURSTEEN VAN RÜGEN. DISTAAL WERD DE BEKSTEKER DOOR ALTERNERENDE FIJNE RETOUCHE VERKREGEN. DE PROXIMALE BEKSTEKER IS ERG AFGESLETEN.

V.021.DUBBELE MICROBEKSTEKER.

LICHTGELE BRYOZOËN VUURSTEEN UIT MÖNSKLINT MET SILICAGLANS. DE PROXIMALE STEKER IS REEDS PRAEHISTORISCH GEBROKEN.

V.022.KROMBEKSTEKERTJE.

GELIG-BRUINE BRYOZOËNSILEX. DE SCHEVE BEKSTEKER (KROMBEKSTEKER) IS DOOR ALTERNERENDE RETOUCHE VERKREGEN. HET ARTEFACT HEEFT INTENSE GEBRUIKSSPOREN.

V.023.KROMBEKSTEKERTJE.

ORANJEKLEURIGE VUURSTEEN UIT RÜGEN MET SILICAGLANS. DE SCHEVE BEKSTEKER (KROMBEKSTEKER) IS DOOR ALTERNERENDE RETOUCHE VERKREGEN.

V.024.COMBINATIE-ARTEFACT.

HONING-GELE VUURSTEEN UIT HET SENON VAN RÜGEN. HET ARTEFACT IS VERVAARDIGD OP EEN SPANNINGS-SPLIJTSTUK. DISTAAL WERD EEN ZEER FIJNE BOOR GERETOUCHEERD, PROXIMAAL EEN BEKSTEKERTJE. ZOALS DE MEESTE ARTEFACTEN VAN DIT MICRO-MOUSTERIEN, IS ER EEN INTENSE ZEER FIJNE KANTENRETOUCHE.

V.025.DUBBEL HOLSCHAAFJE (RACLOIR CONCAVE).

BRUINE VUURSTEEN MET INTENSE SILICAGLANS. ZOWEL VENTRAAL ALS DORSAAL VERTOONT HET WERKTUIGJE HONDERDEN FIJNE KRASJES, WAARSCHIJNLIJK VEROORZAAKT DOOR SLIJPING IN DE PERMAFROST OP EEN BEVROREN GRONDLAAG. (OP DE TEKENING SLECHTS SCHEMATISCH AANGEGEVEN.)

V.026.HOLSCHAAFJE (RACLOIR CONCAVE).

ARTEFACT WERD VERVAARDIGD OP EEN SPANNINGSSPLIJTING.

V.027.STIFT RETOUCHOIR.

HONINGKLEURIGE VUURSTEEN UIT HET SENON VAN RÜGEN, MET SILICAGLANS. HET ARTEFACT IS BIFACIAAL BEWERKT TOT EEN SOORT MICRO-CITRUSMESJE. DE UITEINDELEN ZIJN ZEER INTENS GEBRUIKT ALS RETOUCHOIR. OOK OP DE VINDPLAATS IN GRONINGEN KOMEN DEZE "STIFTRETOUCHOIRS", ZOALS VERMANING ZE NOEMT, IN ENKELE EXEMPLAREN VOOR. ZE KREGEN DOOR ZEER STEILE RETOUCHE HUN FORM EN ZIJN ZEER SPECIFIEK VOOR DEZE NOG ONBEKENDE CULTUURTRADITIE.

V.028.KERNSTEKER. (R/A-STEKER)

HONINGKLEURIGE BRYOZOËNSILEX MET SILICAGLANS. DE STEKER WERD GESLAGEN OP EEN MICRO-NUCLEUS À LAMES.

V.029.R/A-STEKER.

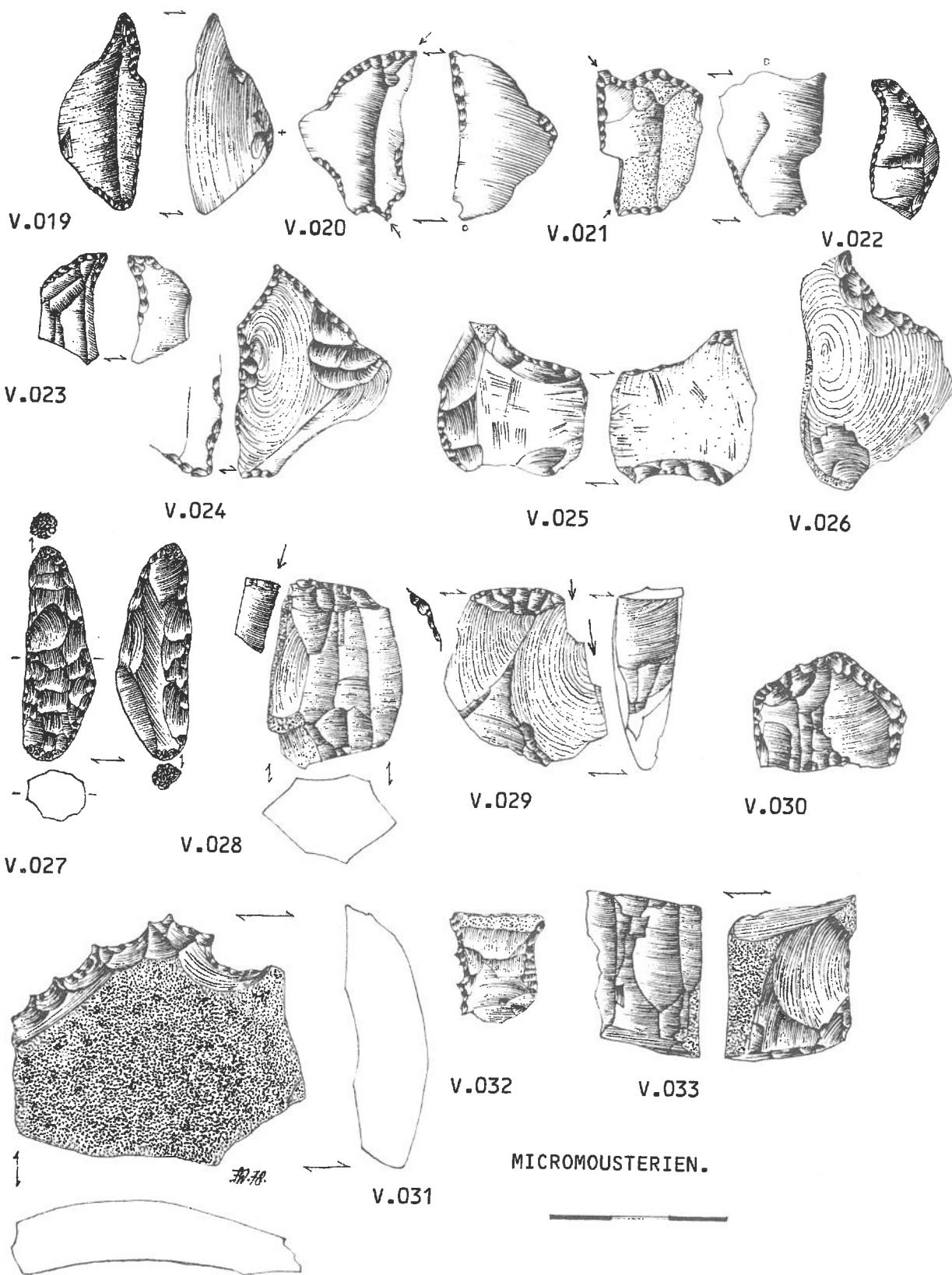
VRIJ DOFFE DONKERBRUINE SILEX UIT RÜGEN. HET ARTEFACT WERD GESLAGEN OP EEN SPANNINGSSPLIJTSTUK.

V.030.SPITSSCHAAFJE.

HONINGKLEURIGE BRYOZOENVUURSTEEN MET RODE ADERS. ALZIJDIG GERETOUCHEERD.

V.031.DENTICULÉ (GETAND WERKTUIG).

BRUINGELE BRYOZOENVUURSTEEN UIT HET JONGSTE DANIEL VAN STEVNSKLINT MET INTENSE SILICAGLANS. OOK HIER WERD UITGEGAAN VAN EEN SPLIJTSTUK. DIT VOOR DEZE TRADITIE GROTE ARTEFACT IS TYPISCH VOOR ALLE MOUSTERIEN TRADITIES.

V.032.

DENTICULÉ (GETAND WERKTUIG).

HONINGKLEURIGE BRYOZOENSILEX MET SILICAGLANS. LATERALE BEWERKING TOT MICRO-SCHRABBERTJE EN MICRO-DENTICULE.

V.033.

NUCLEUS À LAMES. (KLINGKERNTJE).

GRIJZE SILEX UIT HET SENOON VAN RÜGEN. SOORTGELIJKE KERNEN ZIJN OOK UIT HET MESOLITHICUM BEKEND. DE MEESTE KERNEN UIT HET MICRO-MOUSTERIEN, HEBBEN ZOWEL BASAAL ALS TERMINAAL EEN ZEER DUIDELIJKE VENTRALE KERNPREPARATIE.

LITERATUUR.

BHATTACHARYA, D.K.,
Palaeolithic Europe, Atlantic Highlands, 1977.

GABORI, M.-CSANK, V.,
La Station du paleolithique moyen d'Erd.Hong.
Budapest, 1968.

HIGGS, E.S.-VITA FINZI, C.,
The climate, environment and industries of Stone
Age Greece, Proc. Preh., Soc., 1-32, 1966.

MULLER-KARPE, H.,
Handbuch der Vorgeschichte I, Altsteinzeit, 1966.

* Opm.

Prof. G. BOSINSKI meent ons Micro-Mousterien in relatie te kunnen brengen met het Midden-en Oosteuropese Micoquien, waarbij hij uitdrukkelijk stelt, deze cultuurtraditie niet te zien zoals BORDES ze "hanteert".

BOSINSKI ziet ook relaties met het door ULRIX-CLOSSET (1975) beschreven "Mousterien à retouche bifaciale" en het door hemzelf opgestelde "Inventartyp Schambach", met meestal kleinere Micoque-vormen en het veelvuldig gebruik van de Levallois-techniek. (Schriftelijke mededeling). Het materiaal uit het Belgische Maasgebied is mij van zeer nabij bekend. Het is te complex en te weinig "exact" verzameld om het onder een noemer te brengen. Het "Schambach-complex" heeft wel vele kleinere artefacten, maar is toch niet-zoals ons Micro-Mousterien-echt MICRO-LITHISCH te noemen.

ULRIX-CLOSSET, M., Le Paléolithique moyen dans le bassin mosan en Belgique. Wetteren 1975.

AW.

KORTE VOORLOPIGE VONDSTMELDING VAN EEN MICRO-PEBBLE-INDUSTRIE in ZUID-LIMBURG.

door

A.M.WOUTERS.

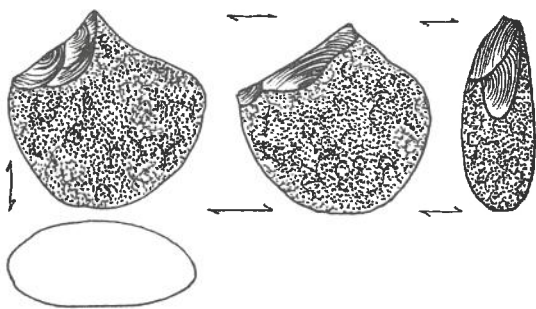
De heer L.REUBSAET ontdekte enige jaren geleden in de omgeving van Brunssum enkele vindplaatsen met een micro-pebble-industrie, die ons zeer zeker op het oudste spoor van de oer-

mens in Nederland zet.

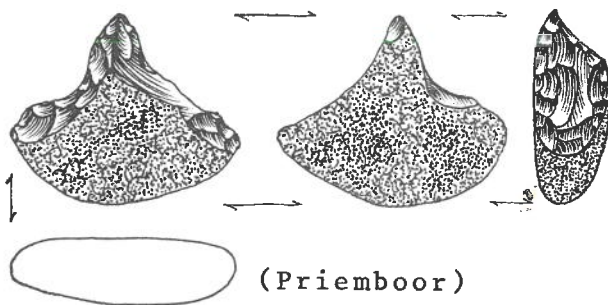
Het artefactencomplex van deze primitieve (?) traditie was ons bij de eerste overweldigende kennismaking nog niet helemaal duidelijk, maar bestaat in ieder geval uit choppers, choppingtools, primitieve bi-face-achtige werktuigen met veel klosporen, schaafjes, hol-schaafjes, billhooks, denticulés en boorwerktuigen met soms zeer fijne spitsen.

De nabewerking gebeurde vaak met steilretouche. Veel artefacten werden gemaakt op natuurlijke splijtstukjes of op micro-clactonafslagen.

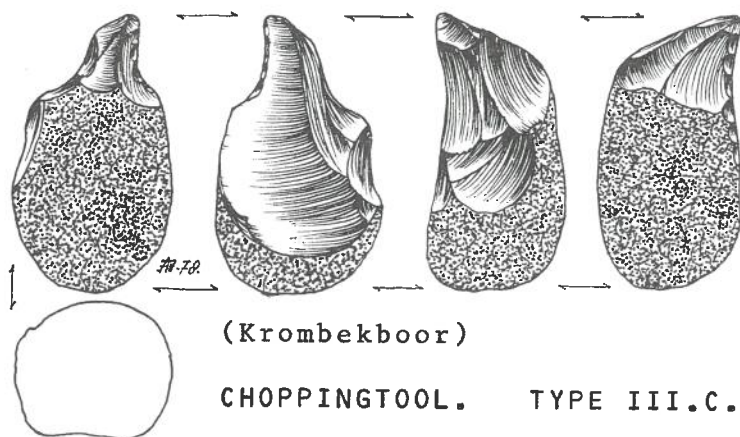
Het meest imponerend zijn de meer dan 1000 meerendeels zeer kleine choppers en choppingtools, die in veel gevallen zijn geslagen op rolronde of platte silex-eitjes uit de tertiaire

CHOPPINGTOOL. TYPE III.A.
(Alternierende boor)

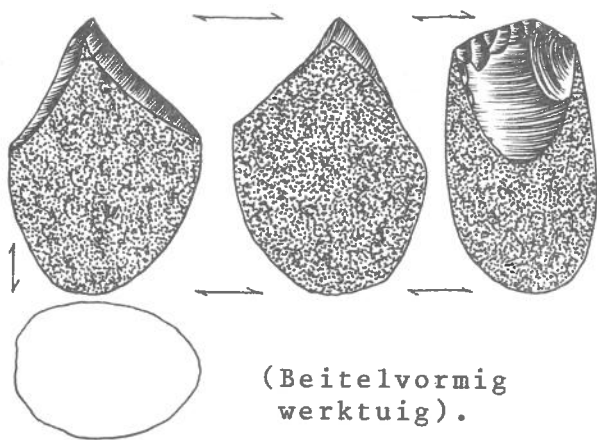

CHOPPINGTOOL. TYPE III.B.
(Priemboor)

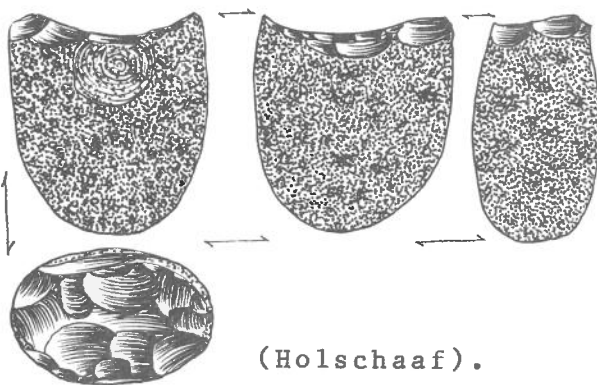
CHOPPINGTOOL. TYPE III.C.
(Krombekboor)

(miocene) zanden. Bij deze micro-pebble-inventaris is een eigen typologie op te zetten. Steeds weer blijken bepaalde vormen in

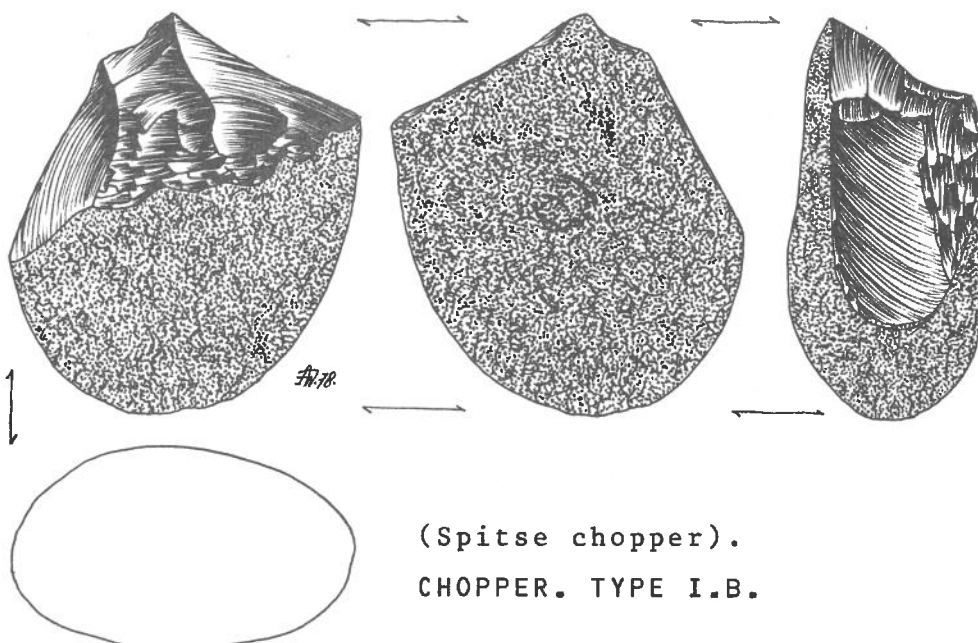
(Beitelvormig
werktuig).

CHOPPINGTOOL. TYPE III.

(Holschaaf).

CHOPPINGTOOL. TYPE III.D.

(Spitse chopper).

CHOPPER. TYPE I.B.

grote aantallen voor te komen. Bij een toekomstige bewerking van dit zeer omvangrijke materiaal, willen wij grote aandacht aan deze typologie besteden.

Op typologische gronden is deze pebble-traditie te dateren in het begin van het Midden-Pleistoceen. Alhoewel geen juistere dateringen bekend zijn, is de geologische situatie ter plaatse niet met deze datering in strijd.

Het meest doen deze vondsten denken aan de vroegste Buda-traditie, zoals bekend uit de vindplaats Vertesszöllös in Hongarije.

Deze vindplaats is van Vroeg-Elster of Laat-Cromer ouderdom. Er is o.i. geen twijfel mogelijk aan het artificiële karakter van de duizende vondsten.

De vindplaatsen werden al vaak gemeld aan de officiële archae-

ologische instanties van ons land. Ze werden echter nooit au sérieux genomen.

Het is haast onvoorstelbaar dat deze zeer moeilijke materie zo exact en zo volledig door de heer REUBSAET werd herkend en verzameld.

Nog meer onvoorstelbaar is het dat hij zijn ontdekkingen tegen een ongelooflijke tegenwerking bleef verdedigen.

Je voelt je klein bij mensen als REUBSAET. Althans zo verging het mij op die gedenkwaardige middag van de 20^e oktober 1978.

Opmerking:

Van de vele artefacten zijn hier alleen maar enkele "pebble-tools" afgebeeld. Wij hopen spoedig een volledig beeld van deze cultuurtraditie te kunnen geven.

A MICRO-PEBBLE CULTURE IN THE NETHERLANDS.

Some sites containing micro-pebble culture were discovered in the vicinity of Brunssum (Limburg) by Mr. L. REUBSAET. These artefacts point to what in all probability is the oldest human presence in the country.

The Limburg finds consist of: choppers, chopping tools, small primitive biface-like tools, billhooks, denticulés (fine-toothed tools), scrapers and borers, some of them extremely thin. The implements all showed a rather steep retouche.

Many of these tools were made from naturally split-off pieces and often from micro-clactonien flakes. Very impressive indeed are the great number (over one thousand) of micro-choppers and chopping tools.

The stratigraphic features of the sites are such that it is not impossible for the finds to be very old indeed (one may think of the mid-pleistocene).

The finds and the find circumstances have of course been reported to the archaeological authorities in Holland, but these did not attach any importance to them.

It is our considered opinion that these finds are undoubtedly man-made artefacts, greatly resembling the tools found near Vertesszöllös in Hungary. This Hungarian site has a Early-Elster age (400.000 BP) and yielded also human bones of the Homo erectus type.

TWEE SPITSEN VAN DE HAVELTERBERG (DR)

door
A.M.WOUTERS

In Palaeohistoria XVIII, dat dit jaar verscheen, schrijft drs D.STAPERT in zijn artikel "Middle palaeolithic finds from the Northern Netherlands" weer eens over zijn zes echte midden-palaeolithen, waarop hij zijn inmiddels wel bekende theorie over oppervlakte-verschijnselen heeft gegrondvest. Op pagina 55 en 56 wordt de spits van Havelterberg behandeld; traditiegetrouw meent hij de betreffende vondst als volgt verdacht te maken:

"The implement is now in the collection of H.SNIJDER, who is unwilling to lend it out under any conditions; consequently it could not be studied thoroughly, nor is any drawing of it available. Furthermore there is some suspicion regarding the authenticity of other items in his collection, for which reason the findspot on figure 12 is indicated as uncertain. No publication on this implement has appeared previously".

Dit lezende meent men met een vergissing te doen te hebben, want een dergelijke argumentatie is niet au sérieux te nemen. Maar op 16 juni 1978 verschijnt er in het "Nieuwsblad van het Noorden" van de hand van KEES WIESE, een "Aldus STAPERT-artikel", getiteld: "ZEVEN VUURSTENEN....HET SPOOR VAN DE OUDSTE JAGERS", waarin de nu al "zeven, alleen maar echte middenpalaeolithen" van STAPERT de revue passeren. Maar ook hier staat het weer: "Over de overige stukken in de collectie-SNIJDER bestaat enige verdenking over de echtheid. En daarom noemt de heer STAPERT de vindplaats van de <<Spits van Havelterberg>> onzeker....".

Naar aanleiding van de boven gesignaleerde verdachtmakingen besloot ik ter plaatse zelf een onderzoek in te stellen. De heer SNIJDER is in het bezit van een fraaie collectie mineralen en bovendien heeft hij enkele artefacten gevonden, die eveneens in zijn verzameling zijn opgenomen. De heer STAPERT heeft de "Collectie SNIJDER" nimmer gezien.

Louter en alleen, omdat zich onder de weinige artefacten volgens hem enige verdachte stukken zouden bevinden, noemt hij de

vindplaats van de "Spits van de Havelterberg" onzeker en ver-
dacht. STAPERT vermeldt echter niet welke verdenkingen hij heeft
en door wie deze zijn geconstateerd.

L'histoire se répète.....De EEMSTER-collectie van VERMANING was ook
vals en de vindplaats onjuist. De palaeolithische RAVENSWOUD-collectie
was vals en de vindplaats onjuist. Dit alles naar aanleiding van een
op het Biologisch Archaeologisch Instituut door drs STAPERT verricht
onderzoek (Zie het Rapport STAPERT van 18 maart 1975, blz. 1 en 2).
Maar wat blijkt: Tijdens de Rechtzitting van februari 1977, moet drs
STAPERT tegenover de Rechter verklaren: "Ik heb de stukken van EEMSTER
nooit gezien. Ze zijn ook nooit op het B.A.I. geweest".

"Wat de stukken van RAVENSWOUD betreft kan ik verklaren dat ik die
ook nooit gezien heb en dat die ook niet zijn onderzocht op het B.A.I."
(Zie Proces Verbaal van februari 1977, blz. 54).

Om de "onzekerheid" van de vindplaats van de "Spits van
Havelterberg" te verifiëren zijn een achttal praktijk-(ama-
teur) archaeologen een middagje op de bewuste vindplaats gaan
zoeken. Ter plaatse is weinig of geen dekzand aanwezig. Het kei-
zand is zelfs hier en daar weggewaaid tot op het keileem en het
hele gebied is bezaaid met noordelijke erratica. Het is dus een
ideale plaats om pseudo-artefacten, maar ook echte middenpalae-
olithen te vinden.

Men zoekt in Drenthe nog te veel op de dekzanden; in Zuid-
Limburg te veel op de löss. Voor ouder materiaal moet men suc-
cessievelijk op de keileemplateaus en op dagzomende hoogter-
rassen zoeken.

Het resultaat van onze speurtocht was verbluffend. Behalve
neolithisch en mesolithisch materiaal vonden we niet minder dan
zeven middenpalaeolithische artefacten, waaronder een boor, een
getand werktuig (denticulé) en enige Levalloisafslagen. Bij de
afbeeldingen van deze artefacten voegen wij een korte beschrij-
ving toe.

Heel bijzonder voor dit gebied was een kleine concentra-
tie van translucide afslagen waar mijn zoon een steelspits van
het CHWALIBOGOWICE-type vond, die hij later aan TJERK VERMANING
schonk. Dit type spits is gekenmerkt door een contraretouché op
de ventrale steelzijde; deze spitsen behoren op de grote Ahrens-
burg-vindplaatsen in Brabant en Limburg tot de grote zeldzaam-
heden. Uit Drenthe was mij het type niet bekend.

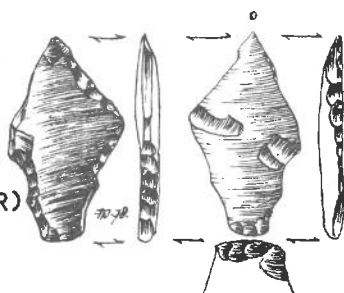
Al met al een leerzame middag, die ons weer eens te meer
duidelijk maakte op welke gronden drs STAPERT vindplaatsen

van amateur-archaeologen "onzeker" verklaart en daarmee de betreffende personen in diskrediet brengt.

Reeds in mei 1975 hadden TJERK VERMANING jr. en de heer A.SIEBRING enkele Mousterienartefacten bij Havelterberg verzameld, zodat van deze vindplaats momenteel al een kleine 20 middenpalaeolithen bekend zijn.

AHRENSBURGSPITS

HAVELTERBERG:
AUG.1978.
VINDER:
ANTON WOUTERS(JR)
COLLECTIE:
TJ.VERMANING.

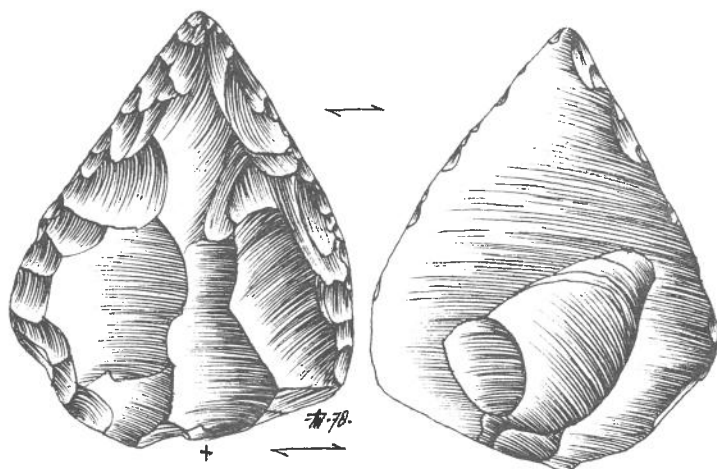

Havelterberg.

STEELSPITS.

(CHWALIBOGOWICE-TYPE)

BRUINGRIJZE, TRANSLUCIDE
VUURSTEEN MET SILICAGLANS.
HET STEELEINDE IS AAN DE
VENTRALE ZIJDE BIJGERETOU-
CHEERD.
LENGTE:27 MM. BREEDTE:15 MM.
DIKTE:3 MM.

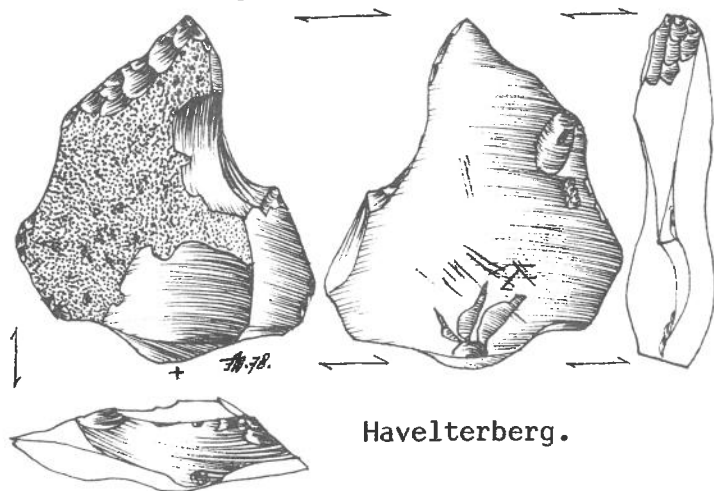

Havelterberg.

MOUSTERIENSPITS.

(POINTE MOUSTERIENNE A
BULBE ENLEVE.)

VUIL-WIT GEPATINEERDE SILEX.
INTENSE SILICAGLANS, OPLOS-
SINGSVERSCIJNSELEN. DE MEEST
GEPRONONCEERDE RIBBEN ZIJN
AFGESLETEN, MOGELIJK TER OOR-
ZAKE VAN PERMAFROSTBEWEGIN-
GEN IN DE BODEM.
ZOWEL IN HET MOUSTERIEN ALS
IN HET JONGERE ACHEULEEN, KO-
MEN DEZE SPITSEN VOOR.
ZIE STAPERT: PALAEOL. XVII.
PAG.55/56.
VINDER EN COLL:H.SNIJDER.

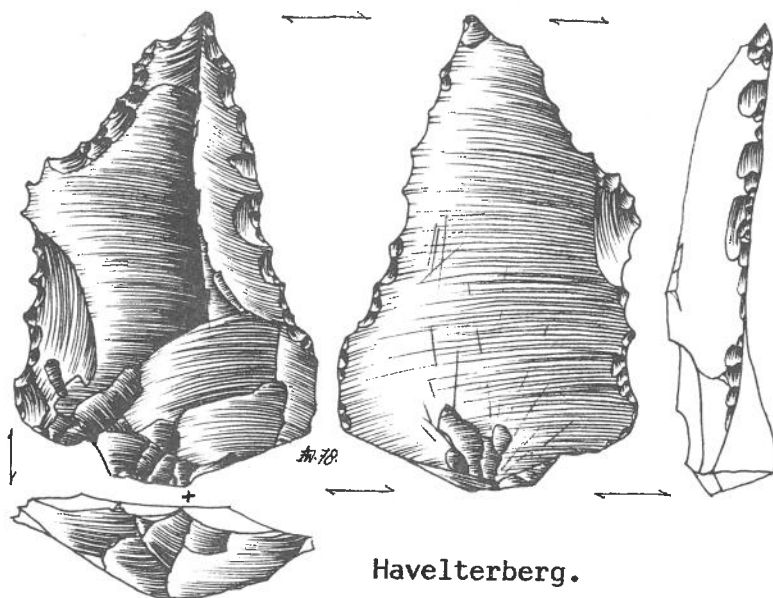

Havelterberg.

BOOR (PERÇOIR)

GRIJS-BRUINE NOORDELIJKE SI-
LEX. VENTRAAL INTENSE WIND-
LAK. DORSAAL IS HET ARTEFACT
ONGEPATINEERD EN DOF. VOORAL
OP HET PROXIMALE GEDEELTE
BEVINDEN ZICH VELE KLEINE,
OOK INTENS GLANZENDE KRASJES.
ER IS EEN GEFACETTEERD REST-
SLAGVLAK (LEVALLOISTECHNIEK)
HET ARTEFACT KAN OOK ALS
RR-STEKER GEINTERPRETEERD
WORDEN.
LENGTE:44 MM. BREEDTE:40 MM.
DIKTE:11 MM. SLAGHOEK:105°
STEKERHOEK:92°.

VINDER:ANTON WOUTERS (JR.)

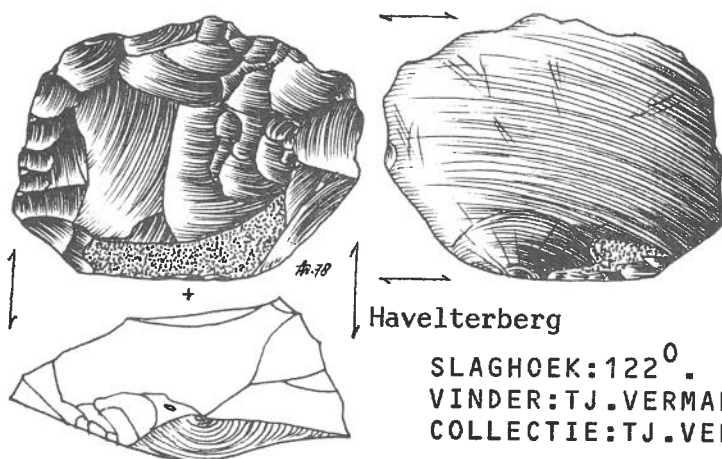
Havelterberg.

GETAND WERKTUIG. (DENTICULE)

ARTEFACT GERETOUCHEERD OP LEVALLOISAFSLAG. NOORDELIJKE ERRATISCHE SILEX MET SILICAGLANS. DE MEEST UITSTEKENDE RIBBEN ZIJN IETS AFGESLETEN EN DE CENTRALE RIBBE HEEFT BESCHADIGINGEN (PERMAFROST). DORSAAL IS ER EEN BEGINNENDE PATINERING. HET ARTEFACT LIJKT ERG VEEL OP DE DENTICULÉ VAN DE M.T.A.-VINDPLAATS VLIELAND. ZIE AFB.V.19 OP BLZ. 43 VAN "ARCHAEOLOGISCHE BERICHTEN" NO.3.

HET ARTEFACT IS OOK ALS BOOR (PERÇOIR) GEBRUIKT. DEZE GETANDE WERKTUIGEN KOMEN ALGEMEEN VOOR IN BIJNA ALLE MOUSTERIENTRADIETIES.

LENGTE: 63 MM. BREEDTE: 38 MM. DIKTE: 12 MM. SLAGHOEK: 104° .
EXCURSIE AUG. 1978.

Havelterberg

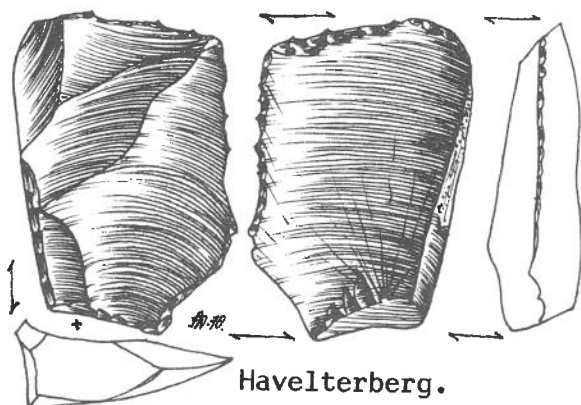
SCHAVER.

VENTRAAL BLAUWIG-GEEL GEPATINEERD, DORSAAL LICHT-BLAUW MET ZONLICHTBLEKING. WINDLAK EN OPLOSSINGSVERSCHIJSSEN. VENTRAAL WAT OUDE KRASJES.
LENGTE: 46 MM. BREEDTE: 37 MM. DIKTE: 21 MM.

SLAGHOEK: 122° .

VINDER: TJ. VERMANING JR. (1975)

COLLECTIE: TJ. VERMANING SR.

Havelterberg.

AFSLAG (DENTICULÉ)

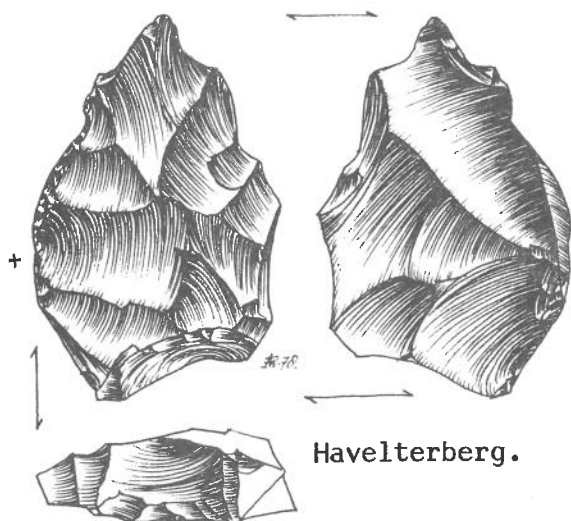
TRANSLUCIDE VUURSTEEN MET WINDLAK EN IETS AFGESLETEN RIBBEN. HET ARTEFACT HEEFT FIJNE KANTENRETOUCHE EN DOET DENKEN AAN EEN FIJN GETAND WERKTUIG (DENTICULÉ)

LENGTE: 41 MM. BREEDTE: 31 MM.

DIKTE: 11 MM. SLAGHOEK: 122° .

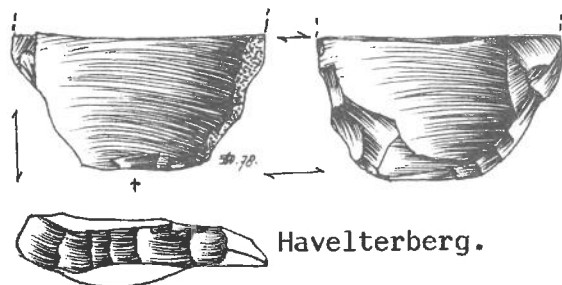
VINDER: A. SIEBRING. (1975)

COLLECTIE: TJ. VERMANING.

BIFACIALE A-TYPISCHE SPITS

GRIJZE VUURSTEEN MET SILICAGLANS.
DE OORSPRONKELIJKE AFSLAG IS
DOOR VRIJ GROVE SLAGTECHNIEK TOT
EEN BIFACIALE SPITS BEWERKT, DIE
ENIGE GELIJKENIS VERTOONT MET
EEN "POINTE DE TAYAC".
LENGTE: 51 MM. BREEDTE: 32 MM.
DIKTE: 12 MM.
VINDER: T.J. VERMANING JR. (1975)
COLLECTIE: T.J. VERMANING SR.

FRAGMENT VAN EEN LEVALLOIS- AFSLAG.

GRIJSBRUINE SILEX MET WIND-
LAK EN OPLOSSINGSVERSCHIJN-
SELEN. HET ARTEFACT IS SUBRE-
CENT GEBROKEN. HET BREUKVLAK
HEEFT WEL KLEURPATINA MAAR
GEEN WINDLAK. HET RESTSLAGVLAK

HEEFT EEN PRACHTIGE "CHAPEAU DE GENDARME" MET DUIDELIJKE FACET-
TEN. COLLECTIE: T.J. VERMANING. EXCURSIE OP 10 AUG. 1978.
ALLE ARTEFACTEN VAN HAVELTERBERG-BEHALVE DE DOOR STAPERT BE-
SCHREVEN SPITS VAN DE HEER SNIJDER-BEVINDEN ZICH IN DE COLLEC-
TIE VAN DE HEER VERMANING.

OPMERKING:

Als aanvulling op de "Spits van Havelterberg" I, nog de volgende op-
merking.

"No publication on this implement has appeared previously" schrijft STAPERT.
Het is namelijk onjuist dat deze spits niet zou zijn beschreven. In het Rap-
port van februari 1976, getiteld:

"De steentijdvondsten van T.J. VERMANING, bewijsvoering betreffende valsheid"
door

DICK STAPERT. (februari/maart 1976),

wordt de "Spits van Havelterberg" beschreven op bladzijde 23 en tevens op
een dubbele kleurenfoto afgebeeld (fig. 5). Dit RAPPORT werd als bewijsstuk
bij de dossiers van de Rechtbank gevoegd.

Sinds wanneer is het gebruikelijk om tegen de uitdrukkelijke wens van
de eigenaar in, een artefact dat hij ook niet ter studie aan de heer STAPERT
afstond, in een proces te gebruiken tegen zijn vriend VERMANING? ("...who
is unwilling to lend it out under any conditions....." schrijft STAPERT).
Nogmaals: Hoever kun je als vakarchaeoloog in ons land wel gaan.....????

Mocht de heer STAPERT nog eens "onzekere" vindplaatsen willen beschrij-
ven, dan adviseer ik hem met de vinder eerst wat "praktijk-archaeologie"
te bedrijven. Dat zou ook goed zijn voor de conditie.....

NOGMAALS DE HERTEKAAK MET INGESCHOTEN GRAVETTE-SPITS

door

dr.ir. C.J.H. FRANSSEN

INLEIDING

Tijdens een onderhoud op 5 november 1975 ten mijnen huize te Bennekom beschuldigde drs. D. STAPERT van het Biologisch Archaeologisch Instituut te Groningen de heer A.M. WOUTERS van falsificaties. Eén der vervalsingen zou een hertekaak met ingeschoten "Tjonger"-spits zijn. Ofschoon de beweringen van de Groningse doctorandus mij toen reeds ongeloofwaardig voorkwamen, nam ik er goede nota van zonder er op in te gaan. Ik had de heer WOUTERS namelijk ruim 20 jaar geleden enige malen ontmoet en hij was toen op mij overgekomen als een integer en vakbekwaam archaeoloog. Begin 1976 werden wij beiden in het proces VERMANING betrokken; sindsdien is er een hechte vriendschap tussen ons gegroeid en werd mijn eerste indruk van de heer WOUTERS bevestigd: het staat buiten alle kijf, dat hij zich met frauduleuze praktijken zou inlaten!

In het tijdschrift *Helinium* verklaarde STAPERT (1977) de bewuste hertekaak voor een vervalsing, doch hij laat in het midden door wie deze is gepleegd. Hij is blijkbaar te laf om de tegenover mij en vele anderen gedane mondelinge beschuldigingen zwart op wit te zetten. Uit zijn artikel kan echter de conclusie worden getrokken, dat de vervalsing is gepleegd door WOUTERS of door de inmiddels overleden heer L. VAN DER PIJL. Ook in het Nieuwsblad van het Noorden van 7 maart 1978 noemt STAPERT beiden als de potentiële vervalsers.

Verdacht maken schijnt één van de karaktertrekken van STAPERT te zijn. Eerst heeft hij een genadeloze campagne tegen TJERK VERMANING gevoerd. Twee jaar lang werden de opzienbare vondsten uit de stuwwallen van Gelderland en Utrecht voor pseudo-artefacten uitgemaakt. Nadat de Duitse hoogleraren G. BOSINSKI, H. SCHWABEDISSEN en G. CUBUK en de Londense professor D. COLLINS ze voor echt hadden verklaard, zouden het volgens STAPERT ineens buitenlandse artefacten zijn, die WOUTERS en ik in de grond hebben gestopt. Hij heeft nog veel meer verdachtmakingen gelanceerd, doch daar zal ik hier niet nader op ingaan. Voor belangstellenden kan onder meer worden verwezen naar *Palaeohistoria* no. XVIII.

De vraag waarom de "vervalste" hertekaak na 22 jaar ter sprake komt, is mijns inziens wel interessant. De heer WOUTERS zal de belangrijkste getuige zijn tijdens de komende rechtszitting in het proces VERMANING te Leeuwarden en volgens mij probeert hij juist nu de heer WOUTERS verdacht te maken en hoopt hij daarmee de rechters te beïnvloeden. Ik zal hieronder aantonen, dat STAPERT zich zelf verdacht en ongeloofwaardig heeft gemaakt. De door hem geworpen boemerang zal hem zelf treffen.

Dit artikel is geschreven, omdat de heer WOUTERS van de redactie van Helinium onvoldoende gelegenheid heeft gekregen om STAPERT van repliek te dienen. Uit een door STAPERT aan de heer WOUTERS geschreven brief moge het volgende geciteerd worden: "Prof. DE LAET heeft er geen bezwaar tegen wanneer U een commentaar betreffende dit stuk zou schrijven voor publicatie in Helinium. Hij vond overigens dat dat "bondig" moest zijn".

VOORGESCHIEDENIS

De omstreden onderkaak van het reuzenhert (*Megaceros giganteus* BLUM.) werd in 1956 opgebaggerd in de uiterwaarden van de Maas ongeveer 8 km ten zuiden van Roermond. Ze werd de heer WOUTERS ten geschenke gegeven door zijn vriend L. VAN DER PIJL, molenbaas op de baggermolen "de Merwede". Tijdens het schoonmaken van de kaak ontdekte WOUTERS daarin een vuurstenen spitsfragment, dat hij in een tweetal publicaties aanduidde als Gravette-spits (WOUTERS, 1956 en 1957/1958). Ofschoon WOUTERS één der experts is van de Tjonger-traditie, zoals uit tal van publicaties daarover blijkt, sprak hij terecht niet van *Tjonger*- doch van *Gravette*-spits.

Onmiddellijk na zijn ontdekking liet WOUTERS röntgen-foto's maken door de tandarts WEHMEYER te Eindhoven om de juiste plaats van het artefact in de kaak te kunnen bepalen. Deze foto's zijn nog in zijn bezit. Daarna heeft hij in overleg met dr. A. BOHMERS en Prof. A. VAN GIFFEN een stukje uit de kaak gezaagd om de spits bloot te leggen. De heer WOUTERS deelde mij ter zake het volgende mede: "Ik raakte toen de patina met het figuurzaagje; deze was vrij zacht en ter plaatse, waar ze was aangesneden, verdween ze, zodat de zaagsneden goed zichtbaar werden. Een dergelijke zachte patina kende ik niet. Later heb ik ze nog éénmaal gezien op een Ahrensburg-steelspits van Vessem".

Velen en daaronder prominenten hebben de kaak in zijn oorspronkelijke toestand en ná de zo juist geschetste ingreep gezien. WOUTERS noemt hen allen in zijn wederwoord onder het artikel van STAPERT: abbé BREUIL, de tandarts WEHMEYER, A. BRUIN, G. BEEX, dr. A. BOHMERS, Prof. BRUNSTING, Prof. VAN DER WAALS, Prof. WATERBOLK, Prof. VAN DER VLERK, Prof. GLASBERGEN, dr. HIJSZELER, Prof. MODDERMAN,

dr. KORTENBOUT, dr. VERHEYLEWEGEN, vele amateur-archaeologen en oudcollega's van de scholengemeenschap "Eikenburg" te Eindhoven.

Prof. A. VAN GIFFEN gaf de heer WOUTERS verder de raad de spits uit de kaak te nemen om ze te kunnen tekenen. Dit geschiedde met behulp van een klein mesje. Daarna werd, ook al weer op advies van de Groningse hoogleraar, de spits ontdaan van het aangehechte spongiosum en werd ze verder bewerkt met wit schuurzand en sterk verdund zoutzuur. Na getekend en gefotografeerd te zijn werd ze teruggezet in de kaak. Daarna werd er nogmaals een foto genomen. WOUTERS weet natuurlijk niet, of de spits *exact op dezelfde plaats* en in de *oorspronkelijke stand* terecht is gekomen. Het is in alle geval zo nauwkeurig mogelijk gebeurd.

Op verzoek van PIERRE JANSEN werd de kaak van maart tot juni 1961 ten toon-
gesteld op een expositie te Vlaardingen (of Schiedam?); deze tentoonstelling heette "Op het spoor van de mens". Om deze reden werd de spits toen vastgezet met behulp van een houten drevel en hamertje. Dit is later nog eens gebeurd voor een andere tentoonstelling in museum "Kempenland" te Eindhoven. De spits is daarna nog enige keren uit de kaak genomen en wederom teruggeplaatst. Er zijn daarbij ongetwijfeld beschadigingen opgetreden aan het spongiosum en ook konden kleine veranderingen in de plaats en de stand van de spits niet uitblijven.

Om redenen, die niets ter zake doen, moest de heer WOUTERS op een gegeven moment zijn verzameling kwijt. Hij wilde haar ten geschenke geven aan een museum in Maastricht, doch op zijn brieven kreeg hij geen antwoord. De studie-afdeling van het Noordbrabantse Museum was zo'n chaos, dat hij ze ten langen leste aan het B.A.I. te Groningen schonk. Dit instituut stelde echter voor een symbolisch bedrag te betalen, dat neerkwam op ongeveer f 0,98 per artefact. Dit bedrag was en is symbolisch, want de collectie WOUTERS had niet alleen een grote wetenschappelijke doch ook een hoge geldswaarde. Op deze wijze heeft het B.A.I. voor het luttele bedrag van f 0,98 ook de kaak met spits verworven. STAPERT (1977) legt in zijn publicatie de nadruk op de zogenaamde verkoop, blijkbaar om de heer WOUTERS nog eens van oplichting te kunnen beschuldigen zoals hij dat ook met de heer VERMANING heeft gedaan.

Wat er verder met de kaak in Groningen is gebeurd, is "officieel" niet bekend.

MOTIEF EN BEWIJZEN VOOR DE "FALSIFICATIE"

In de inleiding werd reeds medegedeeld waarom de Groningse doctorandus nu ineens zoveel belangstelling voor de heer WOUTERS aan de dag legt. Aan het begin van zijn publicatie vermeldt STAPERT het motief voor de "falsificatie": "These articles attracted much attention, because they seemed to provide direct evidence for the assumption that Tjonger-points were used as arrow-heads, which it has not been possible to demonstrate in other way up until now".

Bij zijn beschuldiging zoekt STAPERT steun bij TAUTE (1968), die aan de echtheid van de vondst twijfelt, omdat de spits een typische glanspatina vertoont en het breukvlak niet en voorts omdat de spits zich zo diep in de kaak bevindt, dat WOUTERS haar destijds niet zou hebben kunnen ontdekken: "Das Spitzenfragment sass so tief eingebettet, dass es - falls es sich schon bei der Bergung in dem Unterkieferast befand - nicht hätte erkannt werden können".

Op de patina zal ik straks uitvoerig ingaan en aantonen, dat TAUTE chemisch zeer slecht onderlegd is. Wat zijn laatste argument betreft wil ik opmerken, dat zoals wij gezien hebben de spits herhaaldelijk uit de kaak genomen is en daarna weer teruggezet. TAUTE heeft de kaak niet bestudeerd in zijn *oorspronkelijke* toestand. Hij kan dus achteraf niet beweren, dat de spits onzichtbaar zou zijn geweest. Oud-collega's van WOUTERS zagen dit wel en bevestigen het ook.

TAUTE is in 1968 in Groningen geweest en daar heeft men hem gesuggereerd, dat de kaak wel eens vervalst zou kunnen zijn. DE LAET (1974) is op zijn beurt geïnspireerd door TAUTE en heeft dus diens beweringen kritiekloos overgenomen; bovendien heeft hij de oorspronkelijke naam (Gravette-spits) *op eigen gezag* veranderd in Tjonger-spits. Van dit laatste heeft STAPERT (1977) een dankbaar gebruik gemaakt door te suggereren, dat de spits en de kaak niet even oud zouden kunnen zijn. Kort resumerende is het destijds zo gegaan: het B.A.I. zegt tegen TAUTE, dat de kaak mogelijk vervalst is en deze beweert dan, dat ze werkelijk vervalst is; DE LAET verkondigt, dat de kaak volgens TAUTE een falsificatie is en nu vertelt STAPERT, dat TAUTE en DE LAET ze voor een vervalsing hebben verklaard. Hiermede is de cirkel rond. De hypothese is tot feit verheven volgens het meest dogmatische denkmodel. Dit soort manipulaties en redeneringen heeft STAPERT ook in zijn rapporten tegen VERMANING gebruikt. Hierop zal binnenkort een team van medewerkers uitvoerig ingaan.

Laat ons nu eens zien op grond van welke argumenten STAPERT (1977) de kaak voor vals verklaart:

1. Het spitsfragment en de kaak zouden van ongelijke ouderdom zijn.
2. De afwezigheid van het Périgordien-complex in of nabij Nederland.
3. De *huidige* positie van de spits in de kaak.
4. De patinering van de spits.
5. Het niet versplinterd zijn van de spits.
6. De afwezigheid van oude botversplintering.
7. Recente beschadiging van het spongiosum.
8. Aanwezigheid van krasjes op de spits.

1. ONGELIJKE OUDERDOM VAN KAAK EN SPITS

Blijkens de koolstoftest moet de kaak een ouderdom van circa 30.000 jaar hebben. Ik wil niet met het spel van STAPERT meespelen door te zeggen, dat de C^{14} -datering getruqueerd is. Volgens STAPERT zou de spits thuishoren in de veel jongere Tjonger-traditie, die 12.500 tot 10.500 jaar geleden hier verspreid was. Mogelijk zijn deze spitsen nog daarna gebruikt.

De hertekaak en de ingeschoten spits zouden dus volgens STAPERT van ongelijke ouderdom zijn en dan is er een falsificatie gepleegd. STAPERT is zo enthousiast over zijn ontdekking, dat onmiddellijk alle beroeps-archaeologen in ons land worden ingelicht. Hij vergeet echter na te gaan welke spitsen er 30.000 jaar geleden in zwang waren. WOUTERS (1956 en 1957/1958) heeft de betreffende spits namelijk beschreven als een *Gravette*-spits en niet als een *Tjonger*-spits. De spitsen van de *Gravette*-groep zijn de meest karakteristieke elementen van het grote Périgordien-complex. Zij zijn bekend onder de namen: Abri-Audi-, Chatelperron-, *Gravette*-, Cottes- en Bayacien-spitsen. Zij zijn vaak niet of moeilijk van elkander te onderscheiden en evenmin van de veel latere spitsen van de *Federmesser*-traditie: *Tjonger*-, *Creswell*-, *Cheddar*- en *Kremser*-spitsen. Nog moeilijker wordt het onderscheid, indien er slechts een fragment van een spits aanwezig is zoals in het onderhavige geval. WOUTERS is een zeer goed kenner van de *Tjonger*-traditie en wij kunnen dus veilig aannemen, dat hij weet waarover hij schrijft. Tussen de ouderdom van de kaak en een spits uit het *Gravette*-complex behoeft dus geen enkele tegenstrijdigheid te bestaan.

2. DE AFWEZIGHEID VAN HET PÉRIGORDIEN-COMPLEX IN ONS LAND

In plaats van WOUTERS als vervalser aan de kaak te stellen heeft STAPERT in feite niets anders gedaan dan de visie en de autoriteit van WOUTERS te bevestigen. Dat Périgordien-spitsen in Nederland voorkomen, is niet verwonderlijk, want WOUTERS schrijft in zijn wederwoord onder het artikel van STAPERT (1977): "Juist als voor het *Clactonien* en het *Midden-Acheuléen*, waarvan in Nederland steeds meer vindplaatsen opduiken, schijnen we van drs. D. STAPERT ook "Verboden Toegang" te moeten plaatsen bij het Denekamp-interstadiaal. Toch bevinden zich nog geen 60 km van de vindplaats van de kaak in de omgeving van Luik zowel *Aurignacien*- als *Périgordien*-vindplaatsen. De C^{14} -bepalingen van deze cultuurtradities liggen algemeen genomen tussen 38.000 en 25.000 jaar B.P."

Zeer recentelijk zijn zelfs in Drenthe een aantal Périgordien-artefacten gevonden waaronder een spits. Dit laatste zal STAPERT wel ontgaan zijn, omdat sinds de "Zaak Vermaning" speelt, zeer veel belangrijke vondsten niet meer gemeld worden.

In mijn grote verzameling van jong-palaeolitische artefacten bevinden zich eveneens Nederlandse spitsen van het grote Périgordien-complex. Ook in Limburg zijn nu enkele vindplaatsen bekend geworden.

In dit verband wil ik er op wijzen, dat LACORRE in 1960 aantoonde, dat in het Périgordien de spitsen als pijlbewapening zijn gebruikt.

3. DE POSITIE VAN DE SPITS IN DE KAAK

Uit de publicatie van STAPERT (1977) citeer ik: "As mentioned above, the point is said to have been situated more or less in the longitudinal direction of the bone. It must then have passed through (one of) the incisors, and through the roots of the others to the cavity behind as described above, in total a distance of 3 to 5 cm. This is both in theory and in practice very difficult to conceive. It seems almost impossible that a propelled flint arrowhead could attain such a great speed and force that it could bore through such hard substances over such a distance". Hij komt tot deze uitspraak volgens een door hem gemaakte *subjectieve* reconstructie-tekening: "The position of the point in the lower jaw is reconstructed in fig. 4 on the basis of a *schematic* drawing of a complete cervid mandibula". Kort samengevat kan dus gezegd worden, dat de positie (althans de *huidige*) STAPERT verdacht voorkomt. Boven werd reeds medegedeeld, dat de spits destijds uit de kaak is gezaagd, met een mesje is vrijgemaakt, vervolgens is schoon gemaakt en dat ze later nog meermalen uit de kaak genomen is en teruggeplaatst. Het is dus vrijwel zeker, dat de spits zich thans niet meer in de oorspronkelijke positie bevindt en dit was evenmin het geval toen de gepubliceerde foto werd genomen. WOUTERS wijst hierop terecht in zijn commentaar. Het is onmogelijk conclusies te trekken uit de *huidige* positie van de spits in de kaak en dat was ook destijds niet meer mogelijk, nadat ze uit de kaak genomen was. Bovendien is STAPERT, zoals hij zelf zegt, op een uiteraard *subjectieve* reconstructie-tekening afgegaan. Voorts rijst de vraag wat er met de kaak in Groningen is gebeurd, nadat WOUTERS ze voor een symbolisch bedrag had overgedragen aan het B.A.I.

In zijn commentaar op het artikel van STAPERT (1977) vermeldt WOUTERS ook een foto, die genomen was vóór hij de spits met een mesje loswerkte. Ik heb de betreffende foto kunnen vergelijken met die uit zijn artikel van 1956 en ik kon duidelijk constateren, dat de originele plaats van de spits verschillen vertoonde met die op de gepubliceerde foto. Tevens laat deze foto de vreemde korrelige patina zien, waarvan WOUTERS gewag maakt. STAPERT vraagt in zijn wederwoord op het commentaar van WOUTERS, waarom hij de bewuste foto niet *destijds* of *nu* in Helinium heeft gepubliceerd. Desgevraagd deelde de heer WOUTERS mij hieromtrent het volgende mede: "Ik plaatste de foto met de schoon gemaakte spits, omdat daarop veel duidelijker te zien is, dat het om een echt artefact, een echte Gravette-spits, gaat".

Waarom publiceerde WOUTERS de foto niet in zijn commentaar in het tijdschrift Helinium? De reden blijkt duidelijk uit de correspondentie, die hij voerde met Helinium.

12 oktober 1977: "Prof. DE LAET heeft er geen bezwaar tegen wanneer U een commentaar betreffende dit stuk zou schrijven in Helinium. Hij vond echter dat dit *bondig* zou moeten zijn". Aldus STAPERT in zijn brief aan WOUTERS.

Verder deelde de heer WOUTERS mij het volgende mede: "Mijn commentaar werd door Prof. DE LAET door de zeef gegooid. Ik schreef er namelijk op het einde in: "Mocht de redactie er belang in stellen, dan wil ik te zijner tijd deze hoog bejaarde vondst uit 1956 vanuit een geheel andere gezichtshoek in Uw blad publiceren mits dit artikel integraal zal worden opgenomen" (brief van WOUTERS van 25 oktober 1977).

Het antwoord van Prof. DE LAET luidde: "... ten tweede zou ik U willen verzoeken ook de laatste zin in Uw commentaar te willen weglaten, daar de redactie van Helinium met Uw antwoord de zaak als afgehandeld beschouwt ..." (brief van 8 november 1977). Dit gold niet voor drs. D. STAPERT, die nog commentaar mocht leveren op het wederwoord van WOUTERS!

Op een protest van WOUTERS reageerde Prof. DE LAET als volgt: "Indien U dit verlangt, kunt U hierop nog even *bondig* antwoorden, maar daarmee zal de discussie dan - voor zo ver het Helinium betreft - als geëindigd worden beschouwd" (brief van 28 november 1977).

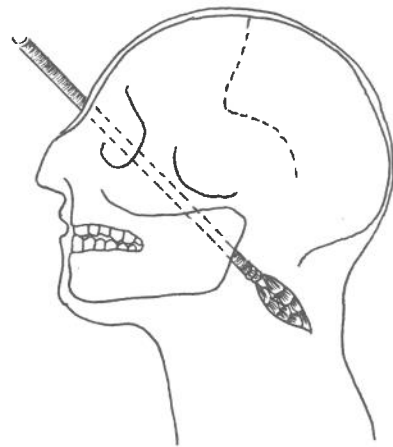
Over de boven geciteerde briefwisseling was de heer WOUTERS allerm minst tevreden, want hij schreef mij onder meer: "Zoals altijd amateurs liggen altijd vele armlengtes achter. Gelukkig kunnen wij nu in een eigen tijdschrift wel onze mening zeggen. Helaas nog zonder foto's, want dat is zonder subsidie te duur".

Zelf heb ik 30 jaar geleden op het eiland Flores gezien hoe de inheemse bevolking op herten jaagde. Bij een beekje, waar herten geregeld kwamen drinken, had men een goed gecamoufleerd schuilhutje gebouwd. Vergezeld van twee jagers betrok ik de hinderlaag. Na een tijdje naderde een hert. Met grote kracht en van vlak bij schoot de ene jager een pijl in de schouder van het dier; enkele seconden later schoot de tweede jager een pijl af, die door de mond van het hert naar binnen drong en in de onderkaak bleef steken. Het is dus wel degelijk mogelijk, dat een pijl door de mondholte in de onderkaak van een hert terecht kan

komen. Overigens moet ik constateren, dat de heer STAPERT alles, wat niet met zijn visie overeenkomt, voor onmogelijk verklaart.

POPE (1918, zie "Experimentele Archaeologie" door John Coles; H.O. Tjeenk Willink, Groningen, 1975) toonde reeds in 1918 met vele proeven aan welke kracht en doorslagvermogen pijlen met stenen en ijzeren punten hebben. Men schoot er zelfs mee dwars door een ijzeren maliënkolder heen. Op een afstand van 75 m werden telkens met één pijl acht herten en vijf beren gedood. Ook COSNER (zie het zo juist geciteerde werk) deed in 1950 en 1951 vele proeven met pijlbewapeningen. Er werden pijlsnelheden bereikt van 130 km per uur. Het bleek, dat de doorslagkracht van een pijl viermaal zo groot was dan die van een jachtgeweer met hagel kaliber 14. Ook de heer WOUTERS nam jaren geleden zeer veel proeven met zelf gefabriceerde stenen bewapeningen. Hij publiceerde er over en behandelde zijn proeven in lezingen en voordrachten o.a. voor studenten van de universiteit van Amsterdam tijdens veldcursussen te St. Walrick (Overasselt).

In nevenstaande tekening is de schedel van Buena Vista (Californië) afgebeeld. De stenen pijlpunt moet door het rechter oog naar binnen gedrongen zijn en achter de linkerkaak weer naar buiten zijn gekomen. Deze reconstructie-tekening is ontleend aan POPE.

4. PATINA OP DE SPITS

Met uitzondering van het breukvlak was de spits gepatineerd. De breuk moet recent ontstaan zijn tijdens het opbaggeren of tijdens het transport, want WOUTERS vond het 5 mm lange passende fragment, waarvan het *oude* breukvlak wel gepatineerd was, terug in de doos en stuurde het later onder no BAW.2004, abc naar Groningen. "Dit is niet waar", zegt STAPERT in zijn antwoord, want het is niet op het B.A.I. aanwezig! WOUTERS deelde mij mede, dat hij ervaren heeft welke waarde aan dergelijke uitspraken van STAPERT toegekend moet worden. Hoeveel materiaal ging er door wanorde, slordigheid en diefstal op het B.A.I. verloren? WOUTERS kon zelfs artefacten uit zijn eigen voormalige verzameling, overgedragen aan B.A.I., in Noord-Brabant terugkopen. Hoeveel potten, die puntgaaf uit de grond kwamen, zijn nu op het B.A.I. onvolledig en hoeveel kostbaar materiaal is helemaal verdwenen? Mogelijk zou het nuttiger zijn eerst daar eens orde op zaken te stellen alvorens de "heksenjacht" op "vervalsers" verder voort te zetten.

STAPERT stelt, dat een ingeschoten spits niet gepatineerd kan zijn. Dit is een bewering, die door hem met geen enkel bewijs wordt gestaafd. In het Nieuwsblad van het Noorden van 7 maart 1978 schrijft STAPERT: "Niet eerder was aangetoond, dat dit type stenen punten ook als pijlpunten werden gebruikt." Indien de vondst van de heer VAN DER PIJL het eerste en enige geval is, hoe kan STAPERT dan weten, dat een in een kaak ingeschoten pijlpunt niet gepatineerd kan zijn? Dergelijke insinuaties vindt men en masse terug in de door hem tegen TJERK VERMANING uitgebrachte rapporten, zie Archaeologische Berichten no 2 (nog beperkt verkrijgbaar door storting van f 12,50 op girorekening 826753 ten name van dr. C. Franssen te Bennekom).

Op pagina 239 van zijn publicatie vermeldt STAPERT (1977): "The bone is fossilized to a brown colour throughout". Dit wil zeggen, dat er kiezelzuur in oplossing en/of in colloïdale toestand het bot heeft geïmpregneerd. Het kiezelzuur moet dus ook de spits hebben bereikt en heeft daar de patina veroorzaakt door het aangaan van chemische verbindingen met vrij gekomen ionen van Calcium en eventuele andere metalen. Waarschijnlijk bestaat de patina grotendeels uit Calciumsilicaat, omdat botten veel kalk bevatten. Het was WOUTERS al opgevallen, dat de patina van de spits sterk afweek van het algemene patroon. Uit noot 1 van zijn commentaar citeer ik: "Een patina als op deze spits heb ik alleen nog maar aangetroffen op een steelspits van Vessem (nog in mijn bezit) en afgebeeld in D. STAPERT (1975): Palaeolithicum, Noord-Brabant in Pre- en Proto-historie, pagina 34, fig. 13 no 39. Vele tekeningen en vele artefacten, die in dit artikel zijn beschreven, zijn van de heer A. WOUTERS en niet van het B.A.I. zoals STAPERT ten onrechte vermeldt. Hem is nooit toestemming gevraagd, dat zijn tekeningen gepubliceerd zouden worden met weglating van zijn initialen.

Het is overigens onbegrijpelijk, dat de Groningse geoloog STAPERT, die toch scheikundig onderricht moet hebben gehad, zich geen rekenschap heeft gegeven van een eenvoudige chemische reactie, die de afwijkende patina heeft veroorzaakt. Ik zou het hoogst verdacht hebben gevonden, indien de spits niet gepatineerd zou zijn geweest. In feite bevestigt STAPERT met zijn argument de echtheid van de vondst.

Het is opmerkelijk, dat STAPERT (1977) in hetzelfde nummer van Helinium en ook in het Nieuwsblad van het Noorden van 7 maart 1978 beweert, dat de zogenaamde neolithische bijl van Herpen zo dik en wit gepatineerd is (volgens hem circa 2 mm dik), omdat deze in een kalkrijk milieu moet hebben gelegen. Een Gravette-spits, die 30.000 jaar in de zeer kalkrijke hertekaak heeft gezeten, kan volgens STAPERT onmogelijk gepatineerd zijn!

5. HET NIET VERSPLINTERD ZIJN VAN DE SPITS

Volgens STAPERT moet een spits van silex bij het indringen in een bot geheel of ten dele versplinteren. Het bewijs hiervoor meent hij te moeten halen uit enkele zeer schaarse literatuurgegevens, die hij bovendien generaliseert. Mijns inziens is het nog zeer de vraag of er steeds en onder alle omstandigheden versplintering zal optreden. De mate van een eventuele versplintering zal in theorie van een groot aantal factoren afhankelijk zijn, waarvan de volgende genoemd mogen worden: hoek van inschieten, vorm van de pijlpunt, kracht van het inschieten, aard van de silex, scherpte en dikte van de spits en hardheid van het bot. Van uitzonderlijk belang zijn echter vooral de lengte van de spits en de diepte van de schachting.

Voor zijn desbetreffende proeven vervaardigde WOUTERS ook Gravette- en Tjonger-spitsen; hij ging daarbij uit van klingen van de Tjonger-vindplaats "de Baanen" (Nederweert-Einde), die hem voor dit doel ter beschikking waren gesteld door de heer TH. BOUTS. Uit de proeven kwam vast te staan, dat de relatief lange spitsen, vooral als ze ondiep geschacht zijn, bij het treffen van een hard voorwerp *niet versplinteren* doch in stukken *breken*. WOUTERS noemt dit verschijnsel "schokbreuken". Op alle vindplaatsen van de Federmesser-traditie treft men deze "schokbreukstukken" aan van spitsen uit de Gravette-groep. (Een groot aantal bevindt zich in mijn verzameling). Bijzonder sterk bleken de Cresswell-spitsen te zijn, zeer zwak daarentegen de Ahrensburg-spitsen. Versplinterde spitsen worden uiterst zelden gevonden.

In het onderhavige geval is zo goed als zeker schokbreuk opgetreden: in de kaak bevond zich namelijk het fragment van de ingeschoten spits met recent breukvlak; hierop paste het op het B.A.I. zoek geraakte fragment met aan de éne zijde het recente breukvlak en aan de andere kant het oude breukvlak met dezelfde patina als op het ingeschoten fragment. Het resterende fragment moet dan zijn afgebroken bij het inschieten van de Gravette-spits in de kaak.

6. DE AFWEZIGHEID VAN OUDE BOTVERSPLINTERINGEN

Het is voor de hand liggend, dat er botversplinteringen kunnen ontstaan bij het inschieten van een spits, doch of dat steeds en onder alle omstandigheden het geval is, moet nog bewezen worden. Over de geschiedenis van de kaak is reeds het een en ander medegedeeld. Eventueel aanwezige splinters zullen dan ongetwijfeld verloren zijn gegaan, omdat deze ruim 20 jaar geleden van geen belang waren of geacht werden van geen belang te zijn. WOUTERS schrijft in zijn commentaar: "De vinder van de kaak, mijn overleden vriend VAN DER PIJL, bewaarde zijn nog

niet geprepareerde beendervondsten altijd in natte jutezakken. Ik kreeg de kaak dan ook kletsnat aan in 1956. Ieder, die ook maar enige kennis heeft van pas opgebaggerde beenderresten, weet hoe bros het spongiosum en soms het compactum hiervan kan zijn. Na uitdroging en verharding is van het afgebroken spongiosum - zeker na 22 jaren ongeprepareerd bewaren - absoluut niet te zien of dit recent dan wel subrecent is gebeurd. Mocht de heer STAPERT hieraan twijfelen, dan moet hij eens gaan kijken op een van onze Acheuléen-vindplaatsen, waar naast bifaciaal- en protolevallois-materiaal, ook honderden beenderen, soms door de praehistorische mens ingekerfd en gespleten, worden opgebaggerd uit de midden-pleistocene Urk/Veghel-formaties".

7. RECENTE BESCHADIGING VAN HET SPONGIOSUM

Het zal wel zonder meer duidelijk zijn, dat beschadiging van het spongiosum onvermijdelijk was (zie boven).

8. KRASJES OP DE SPITS

Na uit de kaak te zijn genomen werd de spits schoon gemaakt met sterk verdund zoutzuur en wit schuurzand. Dit laatste middel heeft ongetwijfeld de krasjes doen ontstaan. Ook de lichte glans kan door deze bewerking zijn veroorzaakt. Met proeven op enige silexafslagen was dit duidelijk te verifiëren.

CONCLUSIES

Kort samengevat kom ik tot de gevolgtrekking, dat alle tegen WOUTERS (of tegen VAN DER PIJL) uitgespeelde argumenten onbewezen beweringen en insinuaties zijn, omdat deze oude vondst zonder enige "in situ" geen enkel gefundeerd bewijs kan leveren. Dat zal STAPERT met zijn academische opleiding even goed weten als ik en daarom kom ik tot de conclusie, dat hij het artikel in Helinium heeft geschreven om WOUTERS als getuige in het proces VERMANING geloofwaardig te maken. In mijn opvatting word ik gesteund door het volgende. Op het B.A.I. werd in opdracht van STAPERT door de theoloog TH.C. APPELBOOM, medewerker van het B.A.I., een geheim rapport over WOUTERS opgemaakt. Hierin staan vele onjuistheden, insinuaties, halve waarheden en pertinente leugens. Van dit rapport kreeg ik een fotokopie. Het bevestigt mijn bovenstaande conclusie en het geeft tevens een inzicht hoe er op het B.A.I. wordt gewerkt. Mij is thans veel duidelijk geworden.

NASCHRIFT

De heer WOUTERS vroeg één overdruk van zijn commentaar op het artikel van STAPERT aan de hoofdredacteur van Helinium, Prof. S.J. DE LAET, doch deze weigerde dat in een brief van 18 april 1978: "Het ligt helemaal niet in het gebruik gratis exemplaren (WOUTERS wilde gaarne betalen) van het tijdschrift Helinium aan medewerkers te schenken U kunt natuurlijk een afzonderlijke jaargang bestellen bij de uitgeverij Universa, Hoenderstraat no 24 te Wetteren in België". Dit laatste deed WOUTERS, maar hij kreeg geen antwoord. Hij schreef ook naar de andere redacteurs van Helinium Prof. GLASBERGEN en Prof. VAN ES van de R.O.B. maar hij kreeg evenmin antwoord.

LITERATUUR

- FRANSSEN, C.J.H., De kenmerken van stenen artefacten en steencomposities in het proces tegen Tjerk Vermaning. Archaeologische Berichten no 2, 1978 p. 1-42.
- LACORRE, F., La Gravette, le Gravétien et le Bayacien, 1960 p. 1-369.
- LAET DE, S.J., Prehistorische kulturen in het zuiden der Lage Landen, Wetteren 1974.
- STAPERT, D., The combination of "The Mandibula of a giant deer and a tjonger point having been shot into it" from Roermond is of recent date. Helinium, 1977 p 235-244.
- TAUTE, W., Die Stielspitzen-Gruppen im nordlichen Mitteleuropa. Fundamenta A/5, 1968.
- WOUTERS, A.M., Une pointe de la Gravette fichée dans un fragment de machoire de Cervus giganteus. Bull. Soc. Roy. Belge d'Anthrop. Préh. 67, 1956 p. 31-36.
- WOUTERS, A.M., Een kaakfragment van Cervus giganteus met ingeschoten gravette-spits. Limburg, Berichten R.O.B. 8, 1957/1958 p. 6-10.
- WOUTERS, A.M., Commentaar, Helinium 1977 p. 245-247.

AGAIN THE MANDIBULA OF A GIANT DEER AND A GRAVETTE-POINT HAVING BEEN SHOT INTO IT

The magazine "Helinium" (1977) has published an article written by drs. D. STAPERT (Groningen University), containing a vicious attack on the amateur-archaeologist A.M. WOUTERS.

In 1956 Mr. WOUTERS published a description of the lower jaw of a giant deer, dredged up in the forelands of the river Maas near Roermond and presented to Mr. WOUTERS by the engine-driver, Mr. L. VAN DER PIJL, who made the

actual find: an arrow-point of the Gravette-type was found embedded in the jaw fragment.

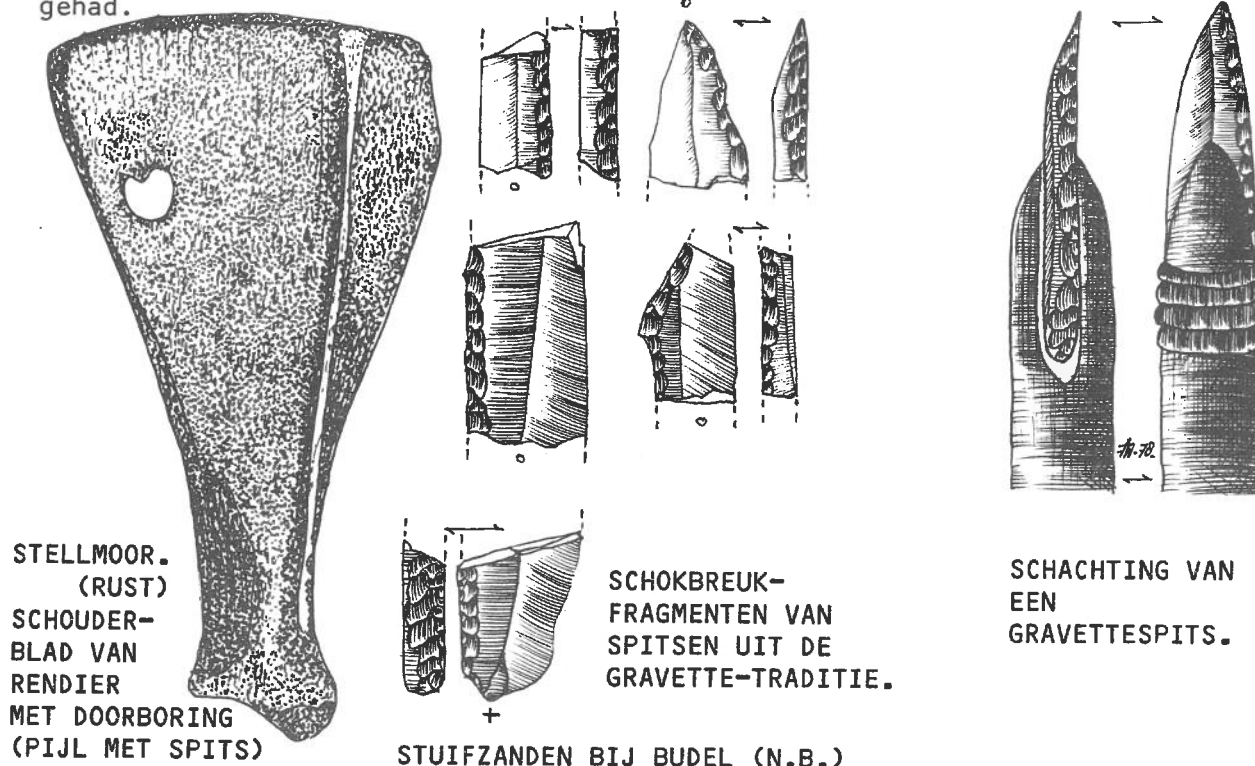
Now, more than 20 years later, the fragment has been "dug up" again as part of drs. STAPERTS's campaign against Mr. WOUTERS, who now finds himself accused of having personally put the arrow-point (changed into a Tjonger-type point for the sake of STAPERT's argument) into the jaw fragment.

The author of the present article has disproved not only this curious argument, he also disposes of the rest of drs. STAPERT's equally trumped-up evidence and insinuations.

AANVULLING

Hoe groot de doorslagkracht van stenen pijlbewapeningen is, bleek ook uit de onderzoeken van A. RUST bij Stellmoor: Vor 20.000 Jahren, Rentierjäger der Eiszeit, Karl Wachholtz Verlag Neumünster, 1961. Er werden daar door hem verscheidene beenderen (voornamelijk schouderbladen van rendieren) opgegraven met doorboringen van met Ahrensburg-spitsen bewapende pijlen. Eén schouderblad vertoonde zelfs twee doorboringen. Deze zeer kwetsbare microlithische spitsen, die een dikte hebben van 2 tot 5 mm, veroorzaakten perforaties in de beenderen van nagenoeg gelijke doorsnede als de pijldoorsnede.

In vergelijking met Ahrensburg-spitsen moeten de veel grotere en sterkere spitsen van de Gravette-groep een minstens even grote doorslagkracht hebben gehad.

COMMENTAAR VAN DE HEER A.M.WOUTERS.

Er is weinig toe te voegen aan hetgeen dr ir C.FRANSSSEN aanvoert tegen het artikel van drs D.STAPERT in "Helinium" 1977, p.235-244, en het krantenverslag van Kees WIESE: "STAPERT ontmaskert alweer een vervalser" in het "Nieuwsblad van het Noorden" d.d.7 maart 1978.

Enige tijd na het verschijnen van mijn artikel: "Une pointe de la Gravette fichée dans un fragment de machoire de Cervus giganteus", in Bull.Soc.Roy.Belge d'Anthrop.Préh.67, 1956, ontving ik van dr J.TIXIER een schrijven waarin hij verwees naar een soortgelijke vondst uit de Grotte d'El-Bachir (Bou-Sfer) in Oran. Hij vermeldde daarin de vondst van een kinderschedel, doorboord door een MICRO-GRAVETTESPITS, op een zodanige wijze, dat de niet versplinterde spits 5 mm door de schedelwand heenstak. Ook hier was de spits door een schokbreuk aan de buitenzijde van de schedel afgebroken.

Als een MICRO-GRAVETTESPITS al zulk een doorslagkracht had, wat kan dan een veel grotere en zeer zeker zwaarder geschachte Gravettespits wel niet doen?

Ik kon deze brief, die ik al meer dan 20 jaar geleden ontving niet meer terug vinden en heb deze uitermate belangrijke gegevens dan ook niet in de "krapbemeten" ruimte in "Helinium" kunnen vermelden.

Enige dagen geleden stuurde de Heer K.LAGERWERF mij echter een lichtdruk toe van een boekbespreking in: "LIBYCA", Trav. du laboratoire d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques du Musée du Bardo. (Tomes VI-VII. 1958-59, p.279.) (betreffende mijn artikel) Hieronder geef ik het laatste gedeelte van het: "Comptes rendus" integraal weer:

.....On ne peut s'empêcher de rapprocher ce document de celui trouvé par G.VUILLEMOT dans la Grotte d'El-Bachir (Bou-Sfer, Oran) ** Il s'agit, on le sait, d'un os temporal d'enfant TRAVERSÉ PAR UNE POINTE AIGUE DE LAMELLE à BORD ABATTU DU TYPE " MICROGRAVETTE". La pointe de la lamelle dépasse de la paroi interne d'environ 5 mm et la cassure est au niveau de la table externe. Un examen récent de cette pièce (au Musée Demaeght à Oran) m'a permis de constater que dans la partie visible du silex-on ne peut l'extraire sans risquer de détériorer l'os- les retouches ont aussi été faites sur enclume. L'objet appartient à une couche vraisemblablement ibéromaurusienne.

Il est donc maintenant indéniable que certaines lames ou la-

nelles à bord abattu et à extrémité aiguë, du type "GRAVETTE" ou "MICROGRAVETTE" ont armé l'extrémité DES HAMPES DE FLECHES. Ceci présente d'autant plus d'intérêt que nous connaissons peu de preuves relatives à l'utilisation des silex taillés.

J.TIXIER.

** VUILLEMOT G., La Grotte d'El-Bachir (Bou-Sfer), Bull. de la Soc. de Géogr. et d'Archéol. d'Oran, t. LVIII, 1937, pp. 235-244. Voir la photo de ce document: BALOUT, L., Les hommes préhistoriques du Maghreb et du Sahara, Libya, Anthrop. Archéol. Préhist. t. II, 1954, p. 263, pl. III.

En wat schrijft de heer STAPERT over mijn artikelen.....?

"These articles attracted much attention, because they seemed to provide direct evidence for the assumption that Tjonger-points (ik schreef Gravette-points) were used as arrow-heads, WHICH IT HAS NOT BEEN POSSIBLE TO DEMONSTRATE IN OTHER WAY UP UNTIL NOW.

Voor de zoveelste maal kan men drs D. STAPERT weer betrappen op ongedifferentieerde uitspraken! Onmogelijk, zonder meer duidelijk, uitgesloten dat er, enz. enz. zijn in zijn artikelen en vooral RAPPORTEN schering en inslag. HET BLEEK WEL DEGELIJK MOGELIJK DAT EEN GRAVETTESPITS ALS PIJLBEWAPENING WERD GEBRUIKT EN DAT DE DOORSLAGKRACHT ONGELOOFLIJK WAS.

Een beetje bescheidenheid en wat meer kennis van de Archaeologische literatuur, zou de beginnening STAPERT kunnen behoeden voor laten wij het maar eufemistisch uitdrukken, vergissingen zoals hij die aan de lopende band ventileert.

Het legertje "amateur-archaeologen-vervalsers en artefacten uit het buitenland in de grondstoppers" begint er echter meer dan genoeg van te krijgen.....

Hoever kun je als beroepsarchaeoloog in Nederland gaan....??

A.M. WOUTERS.

VAN DE REDACTIE

Door het overstelpende aantal nieuwe middenpalaeolithische vondsten uit Zuid-Limburg is het nodig gebleken het reeds aangekondigde artikel over een Jong-Acheuléen vindplaats aldaar, naar een volgend nummer van de "Archaeologische Berichten" te verschuiven. Dit Vlieland-Zuid-Limburg-nummer is echter al wel in bewerking.

Ook de beide uitvoerige artikelen over het Oud-Acheuléen en het Midden-Acheuléen wachten op publicatie. Het groot aantal vondsten moet ten dele nog getekend en in diagrammen uitgezet worden. Door het momenteel in exploitatie zijn van gestuwde en geplooid eind-Holstein (mogelijk begin-Saale?) afzettingen, in de Utrechtse heuvelrug, zijn de laatste maanden vele artefacten uit het Midden-Acheuléen (Plisnian=Pleisse-stage) verzameld. Het is bijzonder belangrijk dat wij proto-Levallois en zelfs de perfectere Levalloistechniek al van vóór de Saale-ijsbedekking kunnen aantonen. Dit is ook voor de beoordeling van vaak moeilijk te dateren buitenlandse vondsten van grote betekenis.

Enige unieke artefacten uit Midden-Limburg, vervaardigd uit rendiergewei en van graveringen voorzien, bevestigen de reeds in de vijftiger jaren door A.M. WOUTERS gepubliceerde vondsten uit de Ahrensburgtraditie. Ook deze zullen, in relatie tot andere Ahrensburgartefacten met decoraties, in het volgende nummer van de "Archaeologische Berichten" worden beschreven.

Wij hadden in dit nummer vier, een antwoord willen geven op het artikel van J.N. LANTING en D. STAPERT in "Helinium" 1977 over "De zgn. T.B.R.-vondsten van Herpen". Op 4 juli 1978 werd om een expertise van de bijl uit Herpen gevraagd op het "Centraal Brabants Museum" in den Bosch. Bij het inleveren van deze copy op 16 oktober 1978 was (ondanks brieven en telefoontjes) deze expertise nog niet mogelijk, omdat de betreffende bijl nog steeds al jaren op het Biologisch Archaeologisch Instituut in Groningen lag.

Door de voorbereidingen voor het komende "Hoger Beroep" van de "zaak VERMANING" in Leeuwarden, is het verschijnen van dit nummer IV van de "Archaeologische Berichten" iets vertraagd.

Wij willen bezien of het opnemen van foto's in de toekomst financieel haalbaar zal zijn. De oplage van de "Archaeologische Berichten" zal beduidend worden verhoogd. De grote vraag naar reeds verschenen nummers, maakt deze oplage-verhoging noodzakelijk.

Redactie-adres:

dr ir C.J.H. FRANSSEN

Groenestraat 34

6721 JC. BENNEKOM.